

T.C.

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

OSMANLININ XVIII. YÜZYILINDA SANAT ORTAMI

KİTAP SANATLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nihal Özşirin

1800005283

Anasanat Dalı: Sanat Yönetimi

Programı: Sanat Yönetimi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNİPEK

OCAK 2022

T.C.

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

OSMANLININ XVIII. YÜZYILINDA SANAT ORTAMI

KİTAP SANATLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nihal Özşirin

1800005283

Anasanat Dalı: Sanat Yönetimi

Programı: Sanat Yönetimi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNİPEK

Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Selçuk HÜNERLİ

Dr. Öğr. Üyesi Nazlı Miraç ÜMİT

OCAK 2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Hipotezi	1
1.2. Çalışmanın Sınırlılıkları	2
1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatürü.....	4
1.4. Çalışmanın Kapsamı	8
2. XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASI	9
2.1. Siyasi Ortam	9
2.2. Sosyal ve Kültürel Ortam	11
2.3. Ekonomik Ortam.....	15
3. XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINDA SANAT ORTAMI	18
3.1. Kitap-Sanat İlişkisi.....	18
3.1.1. Kitap Sanatları	22
3.1.1.1. Hat Sanatı ve Hattatlar	22
3.1.1.2. Tezhip Sanatı ve Müzehhipler	26
3.1.1.3. Minyatür Sanatı ve Musavvirler, Nakkaşlar	28
3.1.1.4. Cilt Sanatı ve Mücellitler	32
3.1.1.5. Ebru Sanatı ve Ebrucular	35
3.1.1.6. Kat'ı Sanatı ve Efşancılar	37
3.1.2. Kem Aletle Kemâlât Olmaz: Sanatçının Temel Malzemesi.....	38
3.1.2.1. Kâğıt	39
3.1.2.2. Mürekkep ve Boyalar	42
3.1.2.3. Kalem.....	44
3.1.3. El Yazması Kitaplar ve Mushaflar	45
3.1.4. El Yazması Kitapların Üretimi	51

3.1.4.1. Bir Sipariş Kitap Örneği: Surnâme-i Vehbî ve Sanatçıları	52
3.1.5. Kitabın Değeri	58
3.2. Sanat Ortamının Aktörleri.....	65
3.2.1. Değer Yaratan Özneler: Ehl-i Hiref Teşkilatı ve Sanatkârlar... 65	
3.2.2. Değer Pazarlayan Aracılar: Sahafîlar ve Dellallar..... 74	
3.2.3. Değer Bîçen Mekânlar: Sahhaf Dükkânları ve Müzayedeler ... 77	
3.2.3.1. Sarayda Bir Kitap Müzayedesi	81
3.2.4. Değer Bilen Elitler: Hâmiler, Koleksiyonerler ve Seyyahlar ... 88	
3.2.4.1. Hâmiler	88
3.2.4.2. Alıcılar, Seyyahlar	92
3.2.4.3. Koleksiyonerler, Kütüphaneler.....	99
4. XVIII. YÜZYIL SANAT ORTAMINDA FİYATLAR VE ÜCRETLER....	108
4.1. Tarihsel Fiyatların Elde Edilmesinde Başvurulan Kaynaklar	108
4.1.2. Kadı Sicilleri ve Terekelerden Elde Edilen Tarihsel Fiyatlar 108	
4.2.2. Diğer Arşiv Belgeleri ve Güncel Çalışmalar.....	111
4.2. Fiyatlar	113
4.2.1. Mushaf Fiyatları	113
4.2.2. En'âm-ı Şerîf Fiyatları.....	125
4.2.3. Musavver Kitap Fiyatları.....	128
4.2.4. Muhtelif Kitap Fiyatları.....	133
5. SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA	140
EKLER.....	147

KISALTMALAR

BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
TİEM.	: Türk İslam Eserleri Müzesi
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TSMK.	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TSA.	: Topkapı Sarayı Arşivi
TSM.	: Topkapı Sarayı Müzesi
İÜK.	: İstanbul Üniversitesi Kitaplığı
KA.	: Kısmet-i Askeriye Sicilleri
KS.	: Kadı Sicilleri
ŞS.	: Şer'i Siciller
H.	: Hazine Kitaplığı
h.	: Hicrî
m.	: Milâdi
b.	: bin
d.	: Doğum
ö.	: Ölüm
v.	: Varak

TABLO LİSTESİ

Tablo2.1 h.1147/m.1734 Yılında Vefat Eden Musavvir Levnî Ali Efendi b. Yusuf'a Ait Terekedeki Eşyalar ve Fiyatları

Tablo2.2 h.1147/m.1734 Tarihli Musavvir Levnî Ali Efendi b. Yusuf'a Ait Terekede Yer Alan Sanat Malzemeleri Ve Fiyatları

Tablo2.3 h.1135/M.1722-1723 Tarihli Kitap Müzayedesinin Günlük Verileri

Tablo2.4 Ahmet Ağa'nın 1722 Tarihli Müzayededeki Aldığı Kitaplar ve Fiyatları

Tablo3.5 h.1148/m.1736 Tarihli Bâb-I Hümayûn Hazinesine Nakledilen Hekimoğlu Ali Paşa'ya Ait Kitaplar

Tablo4.6 Sultan III. Ahmed Tarafından Medine-İ Münevvere'ye Gönderilmek Üzere Sipariş Edilen Kur'an Cüzleri

Tablo4.7 Sultan III. Ahmed Tarafından Medine-i Münevvere'ye Gönderilmek Üzere Sipariş Edilen Eserler İçin Ödenen Ücretler.

Tablo4.8 KA. h.1112-1113/m.1700-1701 Tarihli es-Seyyid Ali Efendi b. Mustafa'ya Ait Terekede Yer Alan Mushaflar ve Fiyatları

Tablo4.9 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 22 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.10 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 23-27 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.11 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 27-30b No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.12 XVIII. Yüzyıl'da Ali El-Kârî'ye Ait Mushafların Fiyatları

Tablo4.13 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 30b-36 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.14 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 36-43 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.15 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 44-47 No’lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.16 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 48-52 No’lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.17 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 53-57 No’lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tablo4.18 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 22-57 No’lu Defterlerde Yer Alan En’âm-ı Şerîf Fiyatları

Tablo4.19 h.1105-1184/m.1694-1770 Tarihleri Arasında Muhtelif Musavver Kitapların Fiyatları

Tablo4.20 h.1115-m.1703/h.1183-m.1769 Tarihleri Arasındaki Musavver Şehnâme’nin Tarihsel Fiyatları

Tablo4.21 h.1074-1664/m.1208/1794 Tarihleri Arasında Muhtelif Kitapların İsim ve Fiyatları

Üniversite : İstanbul Kültür Üniversitesi
Enstitüsü : Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Anasanat Dalı : Sanat Yönetimi
Programı : Sanat Yönetimi
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNİPEK
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Ocak 2022

ÖZET

OSMANLININ XVIII. YÜZYILINDA SANAT ORTAMI

KİTAP SANATLARI BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Nihal ÖZŞİRİN

Osmanlı kültür sanat ortamının en önemli alanlarından biri elyazması kitaplardır. Kitaplar, hazırlık aşamasından iki kapak arasına alınıncaya kadar geçen sürede içerdiği bilginin yanı sıra sanatçıların eşsiz tasarımları ile birer sanat nesnesine dönüşmüşlerdir. Kitap sanatları olarak tanımlanan hat, tezhip, minyatür, ebru, kat'ı, ciltçilik o dönemdeki sanat dallarını temsil etmekteydi. Saray ve devlet adamlarının hâmilîği ile desteklenen kitap sanatçıları, Osmanlı kültür sanat ortamının en verimli dönemi olan, XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar mushaf ve diğer el yazması kitapların en güzel örneklerini vermişlerdir. Bir hattat eliyle yazılıp, müzehhibin fırçasıyla bezenerek mücellit tarafından ciltlenen kitaplar bazen bir siparişle, bazen bir müzayede de, bazen de bir sahaf dükkânında alıcılarıyla buluşmuşlardır. Tarihsel olarak yüksek fiyatlara alınıp satılarak bir sanat piyasası oluşturan el yazmaları daima lüksün ve prestijin göstergeleri olmuştur. Osmanlı sultanları ve aile üyeleri, özel koleksiyon oluşturmak isteyen yerli ve yabancı koleksiyonerler, uzak ülkelerden gelen seyyahlar, değerli el yazmalarına sahip olmak adına bu piyasada var olmuşlardır. Çalışmanın ana malzemesi XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumuna ait çeşitli arşiv evrakıdır. Özellikle terekelerden tarihsel fiyatlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma ile Osmanlı sanat piyasasına ve bu alanda var olan verilere dikkat çekilerek yapılacak yeni çalışmalara motivasyon olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: El yazmaları, Sanat Piyasası, Musavver Kitap, Müzayede, Kitap Fiyatları, XVIII. Yüzyıl

University : Istanbul Kültür University
Institute : Institute of Graduate
Studies Department : Art Management
Programme : Art Management
Supervisor : Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNİPEK
Degree Awarded and Date : MA – January 2022

ABSTRACT

ART SCENE IN THE 18TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE: AN ASSESSMENT IN THE CONTEXT OF BOOK ARTS

Nihal ÖZŞİRİN

Manuscript books are one of the most important areas of the Ottoman culture and art circle. From the preparation stage to the time they are placed between two covers, books, along with their content, turned into art objects with the unique designs of the artists. Calligraphy, illumination, miniature, water marbling, paper filigree, bookbinding, which were defined as book arts, represented the branches of art in that period. Supported by the patronage of the palace and statesmen, book artists produced the best examples of the Koran and other manuscript books until the first half of the 18th century, the time period considered to be the most productive years of the Ottoman culture and art circle. Books written by a calligrapher, adorned with the brush of an illuminator and bound by the bookbinder met with their buyers through an order, at an auction or at a second-hand bookstore. Manuscripts historically created an art market by being bought and sold at high prices, and have always been the indicators of luxury and prestige. Among the buyers of the market willing to own valuable manuscripts were the Ottoman sultans and their family members; local and foreign collectors who wanted to create private collections; and travelers from distant countries. The main material of this study is a variety of archival documents belonging to the 18th century Ottoman society. The study traces the manuscript prices particularly in estate accounting records. By drawing attention to the Ottoman art market and related existing data, this study aims to motivate further research in this field.

Keywords: Manuscripts, Art Market, Illustrated Books, Auction, Book Prices, 18th Century

TEŞEKKÜR

Tez süresince araştırmama güvenen ve motivasyonumu sağlayan, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum kıymetli danışmanım Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNİPEK’e; hayatımın her anında olduğu gibi akademik çalışma sürecimin başından itibaren bilgi birikimiyle ufkumu açan ve çalışmamı kolaylaştıran, aziz dostum Dr. Tijen SABIRLI’ya; sevgisi, ilgisi ve desteği ile daima yanımda olan sevgili eşim Mustafa Cihan ÖZŞİRİN’e cân-ı gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Nihal ÖZŞİRİN

İstanbul

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı ve Hipotezi

Her toplumun tarihsel süreç içerisinde kendi dinamiklerinin etkisiyle ortaya çıkardığı kendine özgü sanat anlayışı vardır. Bu kendine özgü hali farklı toplumlarla yaşanan kültürel karşılaşmaların etkisiyle zenginleşmektedir. Bu düşünceden hareketle Osmanlı toplumu gibi çok kimlikli ve kültürlü bir toplumun sanat anlayışının oluşmasında bu karşılaşmaların dinamik etkisini unutmamak gerekir. Osmanlı toplumunun sanat anlayışının şekillendiren referans noktası dini hassasiyetlerdir. Bu çerçevede, Batı dünyasının tersine gelişim gösteren sanat dalları plastik sanatlar değil, kitap sanatlarıdır.

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyada, uzun bir zaman diliminde hüküm sürdüğünden farklı yönleriyle sanat tarihçileri için araştırmaya uygun tarihsel bir alanı temsil eder. Bu alanda üretilen sanat pratiklerini konu edinen pek çok araştırma yapılmaktadır. Ancak sanat yönetimi disiplini üzerinden Osmanlı sanat ortamını, sanat-ekonomi ilişkisi yönüyle değerlendiren çalışmaların eksikliği bu araştırmanın referans noktası olmuştur.

Osmanlı toplumunda sanatçıların, sanatsal üretimlerin, hâmilerin, koleksiyonerlerin, müzayede ortamlarının, alıcı ve satıcıların oluşturduğu ilişkiler ağı içerisinde sanat piyasası kavramı üzerine odaklanan araştırma, Osmanlı toplumunun XVIII. yüzyıldaki sanat ortamı hakkında da aktörler ve dinamikler üzerinden bir çerçeve oluşturmak amacındadır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısı Sultan III. Ahmed'in saltanat yıllarına denk düşer. Lale Devri olarak isimlendirilen bu dönem kültür sanat faaliyetlerinin devam ettiği bir dönemdir. Sanat biçimlerinin kitapların etrafında şekillendiği, matbaanın henüz aktif kullanılmadığı, kitapların el yazması olarak çoğaltıldığı bu tarihsel dönem sanat ortamı, kitap sanat ilişkisi ve bunların kitap fiyatlarına yansımaları itibarıyla incelenmesi lüzumu oluşmuştur.

Batı sanat tarihinde ortaya çıkan sanat piyasası kavramından farklı olarak Osmanlı toplumunda böyle bir realitenin varlığından bahsetmek mümkün müdür? Bu ortamda rol oynayan aktörler kimlerdir? Sanat-ekonomi ilişkisi ve etkinliği nedir? Soruları araştırmayı yönlendiren temel çıkış noktalarıdır. Zira İbn Haldun'un, toplum üzerine değerlendirme yaparken değindiği "geçmiş, hâle benzer" vurgusu, günümüz sanat ortamlarının analojik olarak geçmişle bağını kurmaya imkân tanımıştır.

Çalışma, şimdiye kadar yapılmış bazı çalışmalardan alınan veriler ile birincil kaynaklardan elde edilen veriler üzerinden Osmanlı'da sanat piyasası kavramı üzerine yeni bir değerlendirme amacı taşımaktadır. Araştırma, sanat kavramını Osmanlı toplumunun kendi özgünlüğü içinde ele alarak ve Osmanlı toplumunda var olan sanat alanları dikkate alınarak yürütülmüştür.

1.2. Çalışmanın Sınırlılıkları

Günümüze ilişkin sanatsal bir tanımlamayı geçmişte aramak biraz iddialı görünebilir. Eğer bu araştırma Osmanlı toplumsal tarihi üzerine ise elbette birçok farklı parametreyi hesaba katarak ilerlemenin mümkün olacağını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Osmanlı toplumunun XVIII. yüzyılına gitmek, kültür sanat ortamının niteliklerini belirlemek dönemsellik uzaklığı nedeniyle yoğun bir araştırma çabası getirir.

Osmanlı toplumu, kendisine miras kalan İslam kültür sanat geleneğinin taşıyıcısı olma rolünü sürdürmüştür. Hem kendi görsel sanatını oluşturmak hem de bunu oluştururken

yeni üsluplar geliştirmek durumunda olan Osmanlı kültüründe sanatın tanımını yapmanın güçlüğü ortadır.

Osmanlı'nın gündelik hayatında sanat ve zanaat kavramlarının i içe geçmiş olması neyin sanat neyin zanaat olarak kabul edilmesi gerektiğ tartışmasını ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle Osmanlı sanat tarihçilerinin genel sanat ayrımlarından hareketle Osmanlı görsel sanatlarının ortaya çıktığı alan olan kitap sanatları üzerine odaklanmayı gerekli kılmıştır.

Osmanlı toplumunda kitap sanatları da kendi içinde bir hiyerarşı oluşturarak hat, tezhip, minyatür (tasvir), cilt, kat'ı ve ebru sanatı olarak sıralanır. Ancak bu sanatlar el yazmalarında bir araya geldiklerinde öncelik sırasını kaybedecek duruma gelirler. Burada artık değeri etkileyen başka parametrelere bakılma ihtiyaı ortaya çıkar. El yazmalarıyla anlamını bulan sanatlar kitapları, alımı satımı yapılan bir sanat nesnesi haline dönüştürür. Osmanlı toplumunda belli bir dönemde üretilen el yazması her kitap sanat değeri taşır mı sorusuna cevap verebilmek için dönemsel kitapların dünyasına ulaşmak zorunluluk olmuştur.

El yazmaları araştırma konusu haline geldiğnde gerek hat sanatına ait yazı eşitliliğ gerek arşiv belgelerinde yer alan farklı yazı türleri çalışmanın zorluklarından birini oluşturur. Ayrıca Osmanlı tarihine ilişkin arşiv belgelerinin tamamı günümüze kadar ulaşabilmiş değildir. Var olan belgeler üzerinden yapılan değerdendirmelerin XVIII. yüzyılın sanat ortamını yeterli şekilde tanımlamaya yetmeyeceğ açıktır. Bir sanat piyasasından söz etmek için, sanat değeri taşıyan kitapların tarihsel dönem içindeki satış fiyatlarının bulunması ve değerdendirilmesi gereklidir.

Bu araştırmada ulaşılan verilerin Osmanlı sanat piyasasının tam anlamıyla tanımlamaya yeterli olacağını iddia etmek pek gerçekçi değildir. Ancak alana ve bu konudaki gelecek çalışmalara olan ihtiyaa dikkat çekmek için önemli bir boşluğ dolduracağ düşünülmektedir.

1.3. Çalışmanın Yöntemi ve Literatürü

Araştırma, konusu gereği sanat, tarih ve iktisat gibi alanlar arasında şekillenen multidisipliner bir nitelik taşımaktadır. Bu bakımdan araştırmada kullanılan kaynaklar ve literatür farklı dönemlere ve farklı disiplinlere ait veriler içermektedir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmi kayıt tutmaya ve bu kayıtları muhafaza etmeye büyük özen göstermiştir. Bu sayede zengin belgeler ve defter serilerinden oluşan arşiv evrakı günümüze kadar intikal edebilmiştir. Bununla birlikte bugüne ulaşmayan oldukça büyük bir evrak kitlesi bulunmaktadır. Dolayısıyla araştırma yapılan konuya dair tüm verileri, kronolojik bir sıra içinde ve eksiksiz olarak bulmak pek mümkün olmadığından, oldukça titiz bir ayıklama ve araştırma süreci gerektirmiştir.

Osmanlı toplumunun XVIII. yüzyıldaki sanat ortamına odaklanan çalışmada döneme ilişkin niteliksel ve niceliksel veriler için Devlet Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve İstanbul Kadı Sicilleri'nden konuya ilişkin belgeler taranmış tereke kayıtları, müzayede evrakı, vakfiyeler gibi birincil kaynaklar toplanmıştır.

Tereke kayıtları, Osmanlı toplumsal hayatında vefat eden kişilerin sosyal statüsünü, ikametini, mal varlığını, sahip olunan eşyaların adedi ve fiyatları o günün koşullarındaki fiyatını gösteren çok kıymetli belgelerdir. Araştırma içerisinde verilen kitap fiyatlarının bir kısmı bu terekelerden elde edilmiştir.

Arşiv taraması esnasında karşılaşılan sarayda gerçekleştiği anlaşılan bir kitap müzayedesini kaydı, tezin konusunun ortaya çıkışında etkili olmuştur. Müzayede kayıtlarının incelenmesi ile Osmanlı elitlerinin müzayedelerin başlıca müşterisi olduğunun fark edilmesi sanat- ekonomi ilişkisini düşündürmektedir.

Osmanlı elitleri bu alımları, kendi adlarına kurdukları vakıf kütüphaneleri ya da vakıf eğitim kurumları için mi satın almaktaydılar? Bu iddianın ispatı vakfiyelerde yer alan kitap listeleri ile müzayedelerdeki alıcılar ve aldıkları kitapların karşılaştırmasını yapmakla mümkündür. Bu bağlamda, araştırmanın kapsamı içindeki döneme ait Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan bazı ilgili vakfiyeler ile vakıflara ait belgelerin de incelenmesi önemlidir.

Ayrıca Osmanlı müelliflerinin kendi dönemlerinde yazdıkları günümüz Türkçesine çevrilmiş kitaplar da birincil kaynak olarak değerlendirmeye alınmıştır. Erken bir döneme tarihlenmiş olsa da XVI. yüzyıl müelliflerinden Gelibolulu Mustafa Âli'nin, hattatların ve kitap sanatçılarının hayatını anlattığı *Menâkıb-ı Hünerverân* isimli eseri Osmanlı tarihinde kitap sanatları alanında yazılmış ilk kitap olması yönüyle önemlidir. Müellifin bir diğer eseri olan *Nusretnâme* de yararlanılan bir başka kaynaktır.

XVII. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi'nin (ö. 1095/1684 [?]) müellifi olduğu *Seyahatnâme* isimli eseri Osmanlı sanat kurumlarının ve çalışma şekillerinin erken dönem işleyişi adına sunduğu bilgiler değerlendirmeye alınmıştır. XVII. yüzyılda yaşamış olan Nefeszâde İbrahim'in (ö. 1060/1650) *Gülzâr-ı Savab* isimli kitap sanatlarının kâğıt, alet ve malzemelerini, tekniklerini anlattığı önemli eseri araştırmanın birincil kaynakları arasında sayılabilir.

XVIII. yüzyılın meşhur müelliflerinden Müstakimzâde Süleyman Saadeddin'in (ö. 1202/1788) eseri *Tuhfe-i Hattâtîn* daha çok hat sanatçılarının hayatlarına ilişkin biyografik bilgiler içermesi bakımından tercih edilmiştir. Sanatçıların biyografileri içinden müzehhip ve musavvirlere, Osmanlı sanat ortamına dair kıymetli bilgilere ulaşılmıştır.

Resimli el yazmalarının günümüze ulaşmış en önemli eseri olan Osmanlı Saray'ında III. Ahmed'in çocuklarının sünnet düğünü merasimini anlatan *Surnâme-i Vehbî* isimli eser, müellifi, hattatı ve musavviri ile XVIII. yüzyıl sanat ilişkilerinin anlaşılması adına önemli bilgiler sunan eşsiz bir kaynaktır.

Birincil kaynakların sağladığı belgeleri yorumlamada katkı sağlayan ve belgelerin yetersiz kaldığı durumlarda yol gösteren en önemli çalışmalar İsmail E. Erünsal'ın kitap kültürü araştırmaları üzerine yazdığı eserlerdir. İsmail E. Erünsal uzun yıllar Osmanlı arşivlerindeki belgeleri tarayarak elde ettiği verilerden Osmanlı toplumunda kitap üretimi, okuyucu-alıcı-satıcı ilişkileri, okuma tercihleri, kitap fiyatları, en çok okunan kitaplar, kütüphaneler, müzayedeler ve koleksiyonerler gibi yeni başlıklar üzerinden ufuk açıcı çalışmalar ortaya koymuştur.

Orta Çağ İslam Dünyası 'nda Kitap ve Kütüphane isimli çalışmasında kitap kültürünün İslam dünyasında şekillenmeye başlaması, Mushafların oluşturulması, el yazması eserlerin nitelikleri ve İslam dünyasında kütüphaneler hakkında kavramsal bilgiler yer almaktadır. Erünsal'a ait bir başka eser olan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* isimli eser Osmanlı dünyasında kitabın satılmasına aracılık eden en önemli meslek grubunu, sahafların bu ortamdaki etkin gücünü tanımlama konusunda yetkin bir çalışmadır. Bahse konu olan kitap yeni bulgularla genişletilerek *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar* ismiyle yeniden yayımlanmıştır. Erünsal'ın bir başka önemli eseri de *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*'tir. Kitabın XVIII. yüzyılda kurulan kütüphaneler hakkında verdiği bilgiler kitap- kütüphane ve kütüphanecilik kavramlarını vakıf kütüphaneleri üzerinden değerlendirebilmesine imkân sağlar.

Hilal Kazan'ın *XVI. Yüzyılda Sarayın Sanatı Himayesi* isimli kitabı Osmanlı sanat ortamının belirleyicisi olan saray ve sanatçılar arasındaki ilişkilere odaklanır. XVI. yüzyıl ehl-i hiref defterleri üzerinden yaptığı arşivsel okumayla hâmilîğin çerçevesini çizer. Sanatın saray tarafından belirlendiği Osmanlı sanat ortamının geleneksel köklerinin anlaşılması noktasında alanda önemli bir yer tutar. Ayrıca Osmanlı ehl-i hiref teşkilatında resimli tarih kitaplarının üretimi üzerinden sanat, hamilik, propaganda gibi kavramları irdeleyerek saray ortamını yorumladığı *Sarayın İmgeleri Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarihi* isimli çalışması ile Emine Fetvacı da bir başka başvuru kaynağıdır.

Araştırmanın tarihsel olarak odaklandığı nokta XVIII. yüzyıldır. Bu yüzyılın Osmanlı sanat ortamını, en önemli sanat kurumu olan ehl-i hiref teşkilatını, bu teşkilata ait muhasebe defterlerini inceleyen Bahattin Yaman'ın *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref* isimli kitabı saray sanatçılarını tanımaya, aldıkları ücretlere ve teşkilatın kurumsal işleyişine dair oldukça kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu eserde sarayın en önemli sanat kurumunun, çalışan sayısını, yüzyıl boyunca çalışan ücretlerini, kadrolaşmadaki değişimleri görebilmek mümkündür. Araştırmada kullanılan ehl-i hiref içinde kitap sanatları ile ilgili çalışmaları sürdüren sanatçılara ait yüzyıllık çizelgelerin tamamı Bahattin Yaman'ın bu çalışmasına dayanmaktadır.

Yararlanılan bir diğer kaynak ise *Osmanlı Resim Sanatı Tarihi*'dir. Serpil Bağcı, Filiz Çağman, Günsel Renda, Zeren Tanındı tarafından hazırlanan kitap Osmanlı minyatür sanatını resimli yazma eserler üzerinden okuyarak kronolojik bir içerik sunar. Kitaba sanatsal nesne olma özelliği katan unsurlardan biri olan minyatür sanatının kullanımı ve tarihsel seyrini görmek için önemli bir kaynaktır. Berat Açıl'ın editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı Kitap Kültürü Carullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* isimli kitap Osmanlı'da bir kitap koleksiyoneri üzerine yapılmış müstakil tek çalışmadır. Bir koleksiyonerin motivasyonu ve eser toplama sürecine ilişkin sistematik gayretini anlayabilmek adına önemli bir kaynaktır.

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak sanatçı, sanat kolları, sanat eserleri gibi konular üzerinde yoğunlaşırken sanat eserinin fiyatı ve sanatçının aldığı ücretler ise bir yoruma tabi tutulmadan sayısal verilerden ibaret kalmış görünmektedir. Oysa bir sanat ortamının varlığı bir sanat piyasasını da düşündürmektedir. Bu sanat piyasasının canlı bir alım satımın olduğu, sanatçılara maddi ve manevi bir statü kazandırabilen bir ekonomik hareketlilik taşıyıp taşımadığı ancak bu konuya odaklanıp verilerin çok disiplinli çerçeveden değerlendirilmesi ile mümkündür.

1.4. Çalışmanın Kapsamı

Osmanlı kültür tarihi üzerine yapılacak her çalışma belli bir dönem ile sınırlandırılmak zorundadır. Bu bakımdan çalışma, XVIII. yüzyılda Osmanlı toplumsal hayatında kitap sanatlarının etkisiyle oluşan sanat piyasası kavramı üzerine bir değerlendirmedir.

Osmanlı Devlet'inin tarihsel perspektifte klasik sonrası dönem olan, XVIII. yüzyıl sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda birçok değişimin yaşandığı yüzyıldır. Çalışmada yüzyıl genelinde yapılan değerlendirmeleri içermekle birlikte, kullanılan arşiv belgeleri XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait verileri içermektedir. Bu bakımdan çalışmanın çerçevesi XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı toplumundaki sanat ortamının kitap sanatları bakımından yapılan değerlendirmelerle sınırlandırılmıştır.

2. XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASI

2.1. Siyasi Ortam

Osmanlı Devleti, Sultan II. Mustafa'nın saltanat yıllarında, 1683 Viyana yenilgisi ve 1699 Karlofça Anlaşmasıyla büyük toprak kayıpları yaşamıştı. 1699 Karlofça anlaşmasından sonra sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa (ö.1114/1702) on altı yıldır bozulmuş olan idari, adlî, malî, askerî ve ekonomik durumu düzeltmeye çalışmış ve beş yıllık sadaret görevi süresince mümkün mertebe başarılı olmuştu (Uzunçarşılı, 1995).

1699 Karlofça Antlaşması'na karşı oluşan tepkilerin artması 1703 Edirne Vak'ası ile sonuçlanır. 1703'te iktidarın yeni sultanı olarak III. Ahmed (ö.1149/1736) tahta geçer ve XVIII. yüzyıl bu tarih itibarıyla başlamış olur. Askerî ve siyasî mücadeleyle geçen uzun yıllardan sonra onun saltanat dönemi tam bir durgunluk ve yatışma dönemidir.

Sadrazam Şehid Ali Paşa (ö.1128/1716), teşkilatçı ve nizamcı yapısıyla devlet işlerini düzenlemeye çalışmıştır. Ölümünün ardından yeni Sadrazam Nevşehirli Dâmad İbrâhim Paşa (ö.1143/1730) aynı kararlılıkla ekonomiyi güçlendirmiş ve toplumsal istikrar için çalışmıştır. Bunun yanı sıra on üç sene süren sadareti müddetince İstanbul, bir eğlence devri olurken sükûn ve asayiş de sağlanmış, ancak İran'la girdiği savaşın getirdiği olumsuz etkiler 1727 yılı itibarıyla kendini göstermeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1995).

Ancak, 1718 Pasarofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti toprak kayıpları ile Orta Avrupa'dan çekilmek zorunda kalır artık güçlü bir devlet olma imajını da kaybeder. 1730 yılında patlak veren Patrona Halil İsyanı ile III. Ahmed tahttan feragat eder. İktidarın yeni sultanı artık I. Mahmud (ö. 1168/1754)'dur. İsyanı bastırıp gücü eline alan I. Mahmud, dış politika ile ilgilenmeye başlar.¹

III. Osman (ö.1171/1757), 1754'te tahta geçer ancak üç yıl gibi kısa bir saltanat dönemi olur. Ardından gelen III. Mustafa (ö.1187/1774), yirmi sekiz yıl kafes hayatı yaşamış olmanın verdiği şüphecilikle devleti yönetmeye çalışır. Dönemin veziriazamı Koca Râgıp Paşa (ö.1176/1763) desteği ile saltanatının ilk yılları barış içinde geçse de 1763'te paşanın ölümüyle birlikte eskiden beri süregelen Osmanlı-Rus ilişkilerindeki gerginlikler 1768 yılında savaşa dönüşür. Çeşme'de Osmanlı donanmasının yakılması ve ardından gelen ağır yenilgiler, III. Mustafa'nın sağlığını etkiler ve 1774'te vefat eder. Bu sırada Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanacaktır.

Koca Râgıp Paşa, Osmanlı'nın askeri bakımdan Avrupa'ya nazaran çok geride olduğunun bilincindedir. Bu nedenle III. Mustafa'nın Ruslarla girişmek istediği savaşa her zaman engel olmaya çalışmıştır. III. Mustafa bu kararından vazgeçmemiş, maalesef bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti'nin kayıpları daha büyük boyutlara ulaşmıştır.

1774'te tahta oturan I. Abdülhamid (ö.1203/1789), Ruslarla yaşanan krizi sonuca bağlamak ister ve Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalar. Ancak Azak kalesiyle beraber kuzeydeki topraklarını kaybeder. 1784'te Kırım Ruslara bırakır. Siyasi alanda yaşadığı başarısızlıklara rağmen Silâhdar Seyyid Mehmed Paşa, Halil Hamîd Paşa (ö.1199/1785), Koca Yusuf Paşa (ö.1214/1800) ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa

¹ I. Mahmud 1754'te ölümüne kadar Silâhdar Mehmed Paşa (ö.1139/1726), Kabakulak İbrahim Paşa (ö.1155/1743), Topal Osman Paşa (ö.1146/1733), Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1171/1758), Gürcü İsmail Paşa (ö.1151/1738), Seyyid Mehmed Paşa (ö.1195/1781), Muhsinzâde Abdullah Paşa (ö.1162/1749), Yeğen Mehmed Paşa (ö.1158/1745), Hacı İvaz Mehmed Paşa (ö.1156/1743), Nişancı Hacı Ahmed Paşa (ö.1166/1753), Tiryaki Hacı Mehmed Paşa (ö.1164/1751), Boynu Eğri Seyyid Abdullah Paşa (ö.1174/1761), Divitdar M. Emin Paşa (ö.1166/1753), Köse Bâhir M.Paşa (ö.1178/1765) gibi sadrazamlarla istikrarı korumaya çalışmıştır. Bu isimlerin aynı zamanda I.Mahmut dönemi elitlerini de tanımladığı söylenebilir.

(ö.1204/1790) gibi devlet adamları sayesinde iç politikada düzeni sağlamaya ve orduda giriştiği ıslahat hareketleriyle devleti ayakta tutmaya çalışır.

XVIII. yüzyıl sona ererken tahtın varisleri geride dış politikada savaşlar, yenilgiler ve kayıplar, iç politikada nüfuzlu ailelerin siyasi egemenlik hamleleri ve iç isyanlar ile mücadele ederek geçirdikleri bir Osmanlı bırakırlar. XIX. yüzyıl başlarken tahtta Sultan III. Selim (ö.1223/1808) vardır.

2.2. Sosyal ve Kültürel Ortam

XVIII. yüzyılın en önemli özelliği, XVII. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan politik ve ekonomik başarısızlıkların ardından devlet kurumlarının ve toplumsal yapının değişime olan ihtiyacını fark edilmesidir. Zamanla Batı'nın ekonomik, askerî, politik ve teknolojik alandaki üstünlüğü içten içe kabul edilmiş devlet içindeki eksikliklerin giderilmesi için çözüm arayışı başlar. XVIII. yüzyıl bir bakıma güçten düşmüş bir imparatorluğun zihniyet ve kültür değişimi süreci olarak düşünülebilir. Batılılaşma düşüncesi bir zihniyet değişimi olarak halkın isteği ile değil, sultan ve devlet adamlarının durumun farkına varması sonucudur. Yüzyıl boyunca Osmanlı'nın geleneksel kurumları ve kültür anlayışında ilk reform çabaları kendini gösterir.

Barışçıl ve estetiğe meraklı kişiliğe sahip Sultan'ın, sadaret makamında Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa (ö.1143/1730) vardır. III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan (ö.1145/1733) ile evlenerek sadrazamlık görevine başlayan Dâmad İbrahim Paşa oldukça iyi eğitim almış, dönemine göre oldukça vizyon sahibi, batı kültür-medeniyetine ilgi duyan reformist bir devlet adamıdır. Lale Devri'ndeki tüm yenileşme, ilim, kültür ve sanat hareketleri onun bu vizyonu sayesinde gerçekleşir. Nevşehirli Dâmad İbrahim Paşa, her defasında Sultan III. Ahmed'in ve dönemin şeyhülislâmı Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1156/1743)'nin desteğini almayı ihmal etmez bu sayede engelle karşılaşmadan tüm düşüncelerini hayata geçirebilme imkânı bulmuştur.

Batı ile siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştiği Lale Devri'nde ilk defa Avrupa'ya elçiler gönderilmiştir. Paris'e gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi (ö.1144/1731), eğitim başta olmak üzere ekonomik, askeri ve sosyal yeniliklerden oldukça etkilenmiş, Paris dönüşünde Osmanlı Sarayı'nın yenileşme politikasına büyük katkı sağlamıştır. Özellikle İbrahim Müteferrika (ö.1160/1747) tarafından kurulan ilk matbaa, ilk çağdaş donanımlı itfaiye teşkilatı olan Tulumbacı Ocağı bu dönemin yenilikleri arasındadır. Ayrıca Tekfur Sarayı'nda çini ve Yalova'da kâğıt imalathanesi, İstanbul'da dokuma atölyesi açılmış, çok sayıda kütüphane kurulmuştur (Aktepe, 2020).

III. Ahmed'in çiçeğe olan düşkünlüğü neticesinde İstanbul'un her yeri çiçeklerle donatılmış, çiçekçilik bir meslek olarak yaygınlaşmıştır. Çiçek konulu kitaplar ve şiirler yazılmaya başlanmıştır. Dönemin simgesi hâline gelen lale, bir süs bitkisi olmaktan çıkarak mimaride, özellikle iç mekân süslemelerinde ve yazma eserlerde yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Atasoy, 2011).

Osmanlı eliti kendi sanat ve zevk anlayışını sivil mimari örnekleri olan çeşme ve sebiller, kıyı kesimler başta olmak üzere inşa edilen köşkler, kasır ve yalılar, önceki dönemlere göre sayıca artmıştır. Sanatçı kimliği ile de öne çıkan III. Ahmed'in saltanat yıllarında Osmanlı toplumunda yeni bir kültür ve sanat ortamı oluşmuş sanatın her alanında yeni biçim ve teknikler denenmiştir. III. Ahmed'in kitaplara olan ilgisi ve sanat merakıyla h.1131/m.1719 tarihinde Topkapı Sarayı'nın içinde bir kütüphane kurmak istemiştir.

III. Ahmed dönemine ait en önemli kültürel olay, saray tarafından organize edilen şehzadelerin sünnet merasimi şenlikleridir. Saray ve halk arasındaki bağı yeniden kuvvetlendirmek amacıyla toplumun farklı kesimleri şenlikleri izlemek için bir araya gelir. Siyasal ve ekonomik koşulların halk üzerinde oluşturduğu etkiyi azaltarak devletin gücünü ve zenginliğini, toplumun ve diğer ülkelerin nezdinde bir kez daha göstermeye yönelir (Atıl, 1999).

Bu merasimlerin kültür sanat ortamı açısından bir başka önemi de Osmanlı kitap geleneğindeki resimli el yazmalarına konu olmalarıdır. III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğününü anlatan resimli el yazması kitap Surnâme-i Vehbî, ifade gücü, yazı güzelliği ve minyatürleriyle dönemin sanat zevkini göstermesi bakımından Osmanlı kitap sanatlarının başyapıtları arasında kabul edilir (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006).

Batı'nın etkisi sanat alanında daha fazla kendini gösterir. Fransız sanatına ait rokoko üslubu mimaride, mezar taşlarında, ahşap, madeni eşya ve kumaşlar üzerinde, kitap bezemelerinde uygulama alanı bulur. Ayrıca bu dönemde Ali Üsküdarî isimli sanatçı, Osmanlı sanatında Şukûfe tarzı olarak ifade edilen natüralist anlamda çiçek resimleme biçimini ortaya koyar (Ünver, 1954).

III. Ahmed, hat sanatına olan merakıyla uzun bir eğitimden geçmiş dönemin meşhur hattatı Hâfız Osman (ö.1110/1698)'dan meşk² dersleri almıştır. Hazırladığı “*Tuğra Albümü*” nde hat, tezhip, ebru, cilt gibi bütün kitap sanatlarını görmek mümkündür. III. Ahmed sanatçı kişiliğinin etkisiyle saltanatı boyunca sanatı ve sanatkârları himaye eder. Döneminde Osmanlı sarayında yeni bir sanat çevresi oluşur. Nakkaş Levnî (ö.1145/1732), Seyyid Vehbî (ö.1149/1736), hattat Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi (ö.1144/1736), şair Nedim (ö.1143/1730), besteci Osman Dede (ö.1142/1729) gibi şahsiyetlerin yanı sıra dönemin tarihini yazan Râşid Mehmed Efendi (ö.1148/1735), Çelebizâde Âsım (ö.1173/1760) saray tarafından desteklenmiş meşhurlardır.

Bu dönemin en önemli kültürel yeniliklerinden birisi Avrupa'dan yaklaşık iki yüz yıl kadar sonra İstanbul'a getirilen matbaadır. Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet ve oğlu, Batı ile ilişkileri düzenlemek, bilimsel alanda gelişmeleri takip etmek için Fransa'ya elçi olarak gittiğinde matbaanın günlük hayatta kullanımı görür. Ülkeye döndüğünde bu tekniğin Osmanlı toplumunda kullanılması gerektiği hususunda sultanı ve

² Hüsn-i hat, tezhip, mûsiki gibi sanatların eğitim ve öğretiminde takip edilen geleneksel usûl.

şeyhülislamı bilgilendirerek 1729 tarihinde İbrahim Müteferrika öncülüğünde matbaayı kurmaya muvaffak olur. (Sabev, 2016).

Müteferrika matbaası 1742'ye kadar açık kaldığı sürede toplam 23 ciltten oluşan 16 eser basmıştır. Dini kitapların basılmasının yasak olması sebebiyle 11 tarih, 3 gramer ve dil, diğer 3'ü coğrafya, mîknatıs ve askerlik üzerine kitaplardır. Kitapların toplam baskı sayısı 9700'dür (Sabev, 2016). Müteferrika matbaası kendisinin 1745 yılında ölümünden sonra 1783'te ikinci kez kuruluncaya kadar faaliyetleri kesintiye uğrar.

III. Ahmed dönemi bir geçiş dönemi olarak düşünülebilir. XVIII. yüzyıl boyunca meydana gelecek tüm sosyal değişim hareketlerinin çekirdeğini içinde taşır ve yüzyıla ivme kazandırır. III. Ahmed, Sultan I. Mahmud Han'ın amcasıydı. Sultan III. Ahmed Han'ın sadaret döneminde, kafes hayatı yaşarken bu süreci sanatsal ilgileriyle geçirir. Hat, şiir, mûsikî, tarih ve edebiyatla meşgul olur. Asıl ilgisi mûsikîdir ve beste çalışmaları yapar.

Lale Devri'ndeki kültür sanat hareketi Sultan I. Mahmud'un öncülüğünde devam etmiştir. Özellikle Klasik Türk Mûsikîsi alanında, Şeyhülislâm Es'ad Efendi (ö.1166/1753) olmak üzere Tab'i Mustafa Efendi (ö.1187/1774?), Dilhayat Kalfa (ö.1150/1737), Tanburî Mustafa Çavuş (ö.1170/1756), Zaharya (ö./1740?), Ebûbekir Ağa (ö.172/1759) ve Kemânî Hızır Ağa (ö.1174/1761?) gibi büyük mûsikîşinaslar Klâsik Türk Mûsikîsi'nin gelişimine öncülük eder (Taşkın, 2019).

I. Mahmud döneminde kütüphanelerin sayısı artmaya devam eder. Kendisi de h.1153/m.1740'ta sarayın hazine odasında kullanılmayan kıymetli kitapları Ayasofya Camii'nin içinde kurduğu kütüphaneye nakleder. Ayrıca meşhur hattatlardan Yâkût el-Müsta'sımî (ö.698/1299), Şeyh Hamidullah Efendi (ö.926/1520) ve Hâfız Osman (ö.1110/1698) mushaflarından oluşan bir koleksiyonu da ekler (Uzunçarşılı, 1995: 328).

2.3. Ekonomik Ortam

İstanbul, politik ve idarî başkent niteliği ile çeşitli kökenden ve dinden oluşan nüfusu, sosyal ve ekonomik yapısı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir modelidir. Osmanlı Devleti'nin en büyük tüketim merkezi İstanbul'dur. Bundan dolayı sultanların ilk önceliği başkent olan İstanbul'un ihtiyaçlarını sağlamak olmuştur (Özkaya, 2020).

Osmanlı Devleti, coğrafi keşiflerden sonra Avrupa'nın ticaret yollarının yön değiştirmesi, Avrupa'da sanayileşme sürecinin başlaması, etkin bir yerel sınıfın ortaya çıkması, vergi gelirlerindeki düzensizlikler, savunma giderleri, devletin harcamalarının giderek hızla artması; buna karşılık, bu harcamaları finanse edecek aslı gelir kaynaklarının yeterince oluşturulamaması ve istikrarlı bir biçimde artırılamaması gibi sebeplerle ekonomik anlamda bir sarsılma yaşamaya başlamıştır (Erdem E. , 2006).

1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti Avrupa'daki aktif konumunu yitirmiş, merkez ile taşra arasındaki bağlar zayıflamış ve gerileme dönemi başlamış olmasına karşın, Anadolu'da baş gösteren isyanlar bastırılmış; XVIII. yüzyıl boyunca parasal alanda göreceli bir istikrar yakalanmıştır. Osmanlı için XVIII. yüzyılın ilk yarısı bir barış ve iktisadi büyüme dönemi idi (Karaman & Pamuk, 2016).

Osmanlı ekonomisi XVIII. yüzyılda birbirinden oldukça farklı trendler gösteren iki döneme ayrılır. Yüzyılın başından 1760 yıllarına kadar uzanan birinci dönemde genel bir yayılma ve genişleme trendi ekonominin hemen bütün sektörlerinde müşahade edilir (Genç, 2000 : 213). İlk belirtileri 1760'larda başlayan ikinci dönem ise daha uzun bir zaman dilimini kapsar. İktisadî daralma ve buhran olarak kendini gösterir. Bu daralma ile birlikte para değerinde ciddi düşmeler belirir ve fiyatlar yükselmeye başlar. Fiyat artışları giderek hızlanan bir tempo ile 1760'lardan 1800'lere kadar % 200'ü geçer. 1790-1800 arasındaki fiyat artış hızı, o zamana kadar görülmemiş olan % 5 civarına yükselir. (Mehmet Genç, 2000: 213).

Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren büyüyen kentleşme oranı sanatları el altından yürütenlerin giderek artan sayısı ve gelişme imkânı bulan alternatif üretim mekanizmaları esnafın şikâyetine yol açar. Aynı dönem meslek erbabının daha çok gelir getiren sanatlara ve seyyar satıcılık gibi alanlara yönelmelerine tanık olur (Tabakoğlu, 2015: 488).

Muhtemelen kitap sanatlarını icra eden sanatçılar arasında da böyle bir durum vaki olacak ki, XVII. yüzyıl sonunda h.1104/m.1693 tarihinde İstanbul kadılarına yazılan hükümde, saray nakkaşhanesinden olmayan bazı kişilerin berat, nâme-i hümayun ve tuğralar gibi belgeleri tezhiplmesi nedeniyle ser nakkaş Hasan'ın bundan rahatsızlık duyarak şikâyetinde bulunduğu yer almaktadır. Şikâyetin sonucunda Divân-ı Hümayun'a ait tezhip işlerinin atölyelerde değil saray nakkaşhanesinde yaptırılması emir buyurulmaktadır. (Refik, 1988)

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ekonomisindeki çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan buhranların fiyatlara ne oranda yansıdığı önemli bir soru olmakla birlikte tezin doğrudan konusunu teşkil etmemektedir. Bu nedenle Osmanlı malî sisteminin bir bölümünü teşkil eden terekelerde fiyatların kayıt altına alınmasında gösterilen özenden yola çıkarak yüzyıl içinde kullanılan para birimleri ve bunların değerinin belirtilmesi zorunludur.

Osmanlı malî sistemi klasik dönemde madeni para rejimini kullanmıştır. 1326-1757 yılları arasında hesap parası olarak ise akçe kullanılmıştır. 1757'den sonra artık akçe basılmamış bunun yerini önceden hesap parası olmaya başlayan guruş almıştır (Tabakoğlu, 2015, s. 431). Buna göre para rayiçleri 1691 yılından itibaren 1 kuruş =120 akçe olarak belirlenmiştir. Şerifi altın 270-360 akçe, yaldızlı altın 300-400 akçe, Pâre ise 3-4 akçe dir. (Tabakoğlu, 2015: 447)

Araştırmaya konu olan kayıtlarda fiyatlar bazen akçe bazen kuruş bazen de pare cinsinden belirtilmiştir. Ancak belli bir standart oluşturarak mukayese yapmayı mümkün kılmak adına tüm fiyatlar akçeye çevrilerek kaydedilmiştir.



3. XVIII. YÜZYIL OSMANLI DÜNYASINDA SANAT ORTAMI

3.1. Kitap-Sanat İlişkisi

XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumundaki üretim sistemi içinde kitabın hala önemli bir yere sahip olduğunu dünyada matbaa öncesi ve sonrası gelişmeler değerlendirildiğinde anlamak mümkündür. Aşağıdaki satırlarda değinilen Avrupa’da Gutenberg öncesi sanatsal üretimin Osmanlı toplumunda XVIII. yüzyılda bilfiil var olduğunu söylemek uygun olur.

Filozof Jacques Derrida (ö.2004)’nın kâğıdın her alandaki kapsayıcılığından uzaklaşma öngörüsünde bulunmasının üzerinden yirmi beş yıl geçti. Özel de kâğıdın bir bilgi, kültür ve sanat taşıyıcısı olarak yapısal hegemonyasının devri neredeyse sona ermek üzere. Kitaplardan, gazetelerden, mecmualardan ve mektuplardan bahsediyorsak bu dönemin genel bilincimizde Guttenberg çağı olduğunu bildiğimize inanırız. Kâğıdın yazı, resim, sayı ve şekilleri toplama, depolama ve aktarma aracı olarak görmeye devam edersek matbaadan önceki dönemde ki kültürel ve sanatsal üretimlere uzanırız. (Lothar, 2018)

Kâğıdın evrenselliği onun tarih boyunca tüm toplumlarda vazgeçilmez bir meta-değer olarak tanımlanmasından kaynaklanır. Kâğıdın iki kapak arasına alınarak kitap halini alması, bilim, sanat, ekonomi ve felsefe taşıyıcısı olması gibi kültürel uygulamalar bu evrenselliği önemli ölçü de etkilemiştir. Hatta daha önce matbaaya yenik düştü denilen el yazması kitapların, şimdiki zamanda kitabın dijital dünyaya yenik düşerek sonunun

geleceği felsefeleriyle benzerliği ilginçtir. Bu durum bazı güncel soruların cevaplarının geçmişte olabileceğini de düşündürür.

Kitap hem bir kitabı hem de uzun veya kısa bir mektubu, kitabeyi, belgeyi veya başka bir yazılı kâğıt parçasını ifade eder ancak İslami terminolojide “el-Kitâb” denilince Kur’an-ı Kerim’den bahsedildiği anlaşılır (Pedersen, 2018 : 29). Kitap kelimesi hiçbir dinde İslam dinindeki gibi bir rol oynamamıştır. Dolayısıyla iki kapak arasında yer alan her bir kelime Allah kelimidir bu bakımdan kutsal ve mucize bir metindir. Kur’an’a gösterilen bu hürmettir ki onun eşsiz ve sanatlı nüshalarını yazmak adına büyük gayretler sarf edilmesine sebep olmuştur.

İslam’ın yayılması ile birlikte bu coğrafyada gelişen önemli faaliyetlerin ilk olarak entelektüel alanda gerçekleştiği muhakkaktır. Entelektüel dünyanın temsilcileri olan âlimler tefsir, kelam, felsefe, mantık, matematik, astronomi gibi birçok konu da malumat sahibiydi. İslam dininin bilmeye yönelik teşviki ile bilgi üretimi bir entelektüel uğraş olarak çok sayıda kitabın yazılmasına sebep oldu. Özünde İslam’ın olduğu bu müşterek kültür Arapça’nın yanı sıra Farsça’nın da kullanıldığı gramer, belâgat, tefsir, hadis şerhleri, tarih, coğrafya, astronomi, edebiyat, şiir alanında yazılan zengin bir kitap dünyasının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Kitap kültürü ve kitap piyasası kavramları, kitabı etkileyen tüm faktörleri ve bunların birbirleriyle, toplumla ve dış dünya ile etkileşimini de içermektedir. Bu yapısal durum müellifler (yazar), müstensihler (eser çoğaltan), mütercimler (çevirmen), sahaflar (kitapçı), mücellitler (ciltçiler), kâğıtçılar, mürekkepçiler, hattatlar, nakkaşlar, alıcılar ve satıcılardan müteşekkil hatta hukuki düzenlemeleri dahi içine alan kitap ilgili geniş bir ilişki alanı ve bu alanın etkilediği ve etkilendiği tüm yan faktörleri de kapsayan bir sistem olarak algılanmaktadır (Tekin, 2018: 46).

Kitap sayısında yaşanan artış okumaya ilgiyi artırmanın yanı sıra gerek kamusal gerekse özel kitap koleksiyonlarının oluşmasına imkân sağlamakla birlikte hattatlık, ciltçilik ve nakkaşlık gibi sanat dallarında gelişmeler yaşanmasına neden oldu. İslam

dünyasında X. yüzyıldan itibaren kütüphanelerinde siyah, mavi, kırmızı, mor ve yaldızla yazılmış güzel elyazmalarını toplayan kitap meraklıları görülmeye başlanmıştı. Bu eserlerin bir de en sağlam ve yumuşak deriyle ciltlendiği düşünüldüğünde eşi görülmemiş bir sanat eseri olur ve son derece zarif motiflerle süslenirdi (Durant, 1997: 141).

İnsanların kitaba sahip olma gerekçeleri kimi zaman dönemin modası kimi zaman kitabın bir dekor nesnesi olarak görülmesi ile de yakın ilgisi olduğu düşünülebilir. Zira maroken ciltli kitaplar İslam dünyasının zenginlerinin kütüphanelerini donatırken, nadir eserleri veya muhteşem tezhibe sahip kitapları ise kitap meraklıları toplardı. Kitap satışları için düzenlenen müzayedeler oldukça yaygındı.

Öyle ki, âlim el-Hadram, böyle bir müzayede sırasında kütüphanesinde eksik olan bir kitabı görür ve satın almak ister. Müzayedenin sonunda kitabın fiyatı, hem onun alım gücünün hem de kitabın kendi gerçek değerinin üzerine çıktığı için alamaz. Satın alan kişi, kitaplığında tam da satın aldığı kitabın boyutları kadar bir boşluk olduğunu aldığı kitabın o boşluğu dolduracak büyüklükte olduğu için satın aldığını söyler (Durant, 1997: 208).

Ne var ki, İslam coğrafyasındaki zengin kütüphaneler veya özel koleksiyonlar çeşitli nedenlerle ya zarar görmüş veya tamamen kaybolmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin kurulduğu döneme ait kaynakların zikrettikleri birkaç milyon civarındaki eserden çok azı günümüze ulaşabilmiştir (Erünsal, 2018: 398). Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen İslam coğrafyasında el yazması kitaplar, onların kıymetini bilen sultanlar, âlimler ve zenginler tarafından müzayedeler, sahaflar ve müstensihler aracılığı ile satın alınmak, çoğaltılmak suretiyle şahsi koleksiyonlarına eklenmiş veya vakıf kütüphaneleri ile sosyo-kültürel hayata aktarılması sağlanmıştır.

Matbaanın olmadığı bir ortamda İslam coğrafyasında bir kitabın sanat ve ticaret nesnesi olarak üretimi farklı yollarla gerçekleşiyordu. İslamiyet sonrası ilk dönemlerde

öğrenciler, müstemlîler³ ve verrâklar⁴ tarafından üstlenilen bu faaliyet daha sonra sultan saraylarına bağlı sanat atölyelerinde ve kütüphanelerdeki kâtiplerce yapılmıştır. Ancak bizzat bu işi meslek olarak sürdüren müstensihler de vardır. Kitapların üretilmesi konusunda bu işi yapabilecek nitelikte yeterince insanın olmasıdır ki matbaanın bu coğrafyada kullanımını geciktirmesinde önemli bir sebeptir (Erünsal, 2018: 315).

Matbaaya tereddütlü yaklaşan Osmanlı toplumunda yazma kültürünün canlılığı ve kendine has dinamikleri olan piyasası ile önemli bir örnek teşkil etmektedir. XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda okunan kitapların kaynağıyla ilgili bir araştırmada müelliflerin %40'a yakınının İran, %3'a yakınının Mısır geriye kalan %30'luk kısmının da Mavaraünnehir, Irak, Harezm, Fergana, Anadolu ve Horasanda yetişmiş müellifler olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Saltık, 2007: 42).

Tercüme ve telif faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla mushaf, hadis kitapları, gramer, tarih, edebiyat, felsefe, fen ve astronomi alanında eserlerin istinsahı ve satışı, yazı malzemelerinin ticareti de ivme kazanmıştır. İslam coğrafyasında Bağdad, Kahire, Mekke, Kuzey Afrika, Endülüs, Şam, Buhara, Semerkand, Basra, Halep, Kufe, Bursa ve İstanbul kitap ticaret ağının önemli merkezleri olagelmıştır (Erünsal, 2018).

Telif ve istinsah yoluyla farklı konularda üretilen binlerce kitaba karşılık, sanat değeri yüksek olan kitapların çoğaltılması ancak sultan saraylarında mümkün olabiliyordu. İlhanlı, Timurlu, Babürlü, Safevî ve nihayet Osmanlı sarayına ait sanat atölyelerinde oldukça fazla müstensih, sanatçı çalışmış ve günümüze ulaşan bir çok kıymetli eserin özenle hazırlıyıcıları oluşmuşlardır.

³ Bir kimsenin etrafındakilere, ezberinden veya kitaptan bir şey yazdırması mânasında kullanılmakta, yazılan esere de imlâ veya çoğul şekliyle emâlî denilmektedir. Talebeye yazdıran hocaya mümlî, onun söylediklerini yazan öğrenciye müstemlî veya nâdiren kâtib adı verilmektedir.

⁴ Ortaçağ İslâm dünyasında kitap istinsahıyla uğraşan, kitap ve kitap yazımıyla ilgili malzemeler satan, cilt yapan meslek mensuplarına verilen ad.

XV. yüzyıl İslam dünyasında Orta Asya ve İran’da Timur soyundan gelenlerin temsil ettiği yüksek ilim ve sanat rönesansı Osmanlılara örnek olmuştur (İnalcık, 2019: 15). Osmanlı ve Hint sultanları bu hükümdarların saraylarını örnek tutuyor orada yetişen bilgin ve sanatkârları kendi saraylarına çekebilmek için büyük fedakarlıklar gösteriyorlardı. Sanatçılar kimi zaman da dayatma ve sürgünlerle farklı sultanların himayesine girmek zorunda bırakılıyordu. Ne var ki, Timur istila ettiği her memlekette en meşhur bilginleri ve sanatkârları Semerkand’a götürmüş, Yavuz Sultan Selim Tebriz ve Kahire’yi aldığı anda yüzlerce sanatkârı İstanbul’a sürmüştü (İnalcık, 2019 : 10).

İslam coğrafyasının farklı şehirlerinden gelen bu sanatçıların geldikleri bölgenin yazı ve sanat anlayışını da taşıyarak yeni bir kitap tasarım kültürünün oluşmasına katkı sağladıkları da bir gerçektir. Osmanlı Devleti’nin ekonomik anlamda güçlü bir yapıya kavuşmasıyla paralel olarak kültür ve sanata ilgi artmış, sanatçı kimliği bağlamında kitap, sanatlı kitap ve kütüphane gibi kavramlar daha çok değer kazanmıştır. Böylece satın alma ya da sipariş etme yoluyla kitap alma, sanatçıyı koruma ve destekleme, koleksiyon oluşturma etrafında şekillenen önemli bir sanat ortamı oluşmuştur.

3.1.1. Kitap Sanatları

3.1.1.1. Hat Sanatı ve Hattatlar

Arapça’nın çok yaygın kullanımı kuşkusuz İslami görsel kültürün en belirgin özelliklerinden biridir. Yazı yalnızca belge ve kitap yaratmak için değil en basit günlük eşyalardan en görkemli yapılara kadar hemen hemen her şeyi süslemek ve estetik değer yaratmak için kullanılmıştır.

Osmanlı kitap geleneğinde en önemli unsurlardan biri olan “hüsn-i hat” güzel yazı yazma sanatıdır. Hat sanatı, bu gelenek içinde öncelikle Kur’ân-ı Kerîm’i ve bilgiyi kâğıda aktarmanın bir aracı olduğu düşünülerek önemli bulunmuştur. Bundan dolayı zaman içinde hattatlar tarafından geliştirilerek estetik bir forma kavuşturulmuştur. Hat sanatı Arap harflerinden ve bu harflerin kelimenin başında, ortasında ve sonunda aldığı

yazılma şekilleriyle oluşturulmuştur. Birer plastik ifade elamanı olan harfler, kelimeler, eğriler ve kıvrımlar kesin matematik ölçülere bağlıdır (Serin, 1982).

İslâmi gelenekteki ilk yazı formu, yuvarlağı olmayan bütün harflerin köşeli ve düz biçimlendiği Ma’kılî yazı türüdür. Daha sonra bir kısmı yuvarlak bir kısmı da düz olan Kûfi hattı ortaya çıkmıştır. Yazıyı bu formlardan çıkarıp estetik bir görünüme kavuşturan Osmanlı hat sanatında geliştirilen yazı biçimleri, aklâm-ı sitte (altı çeşit yazı) olarak ifade edilen sülüs, nesih, tevki’, rikaâ, muhakkak, reyhanîdir (Yazır, 1981: 65; 75)

Osmanlı hattatları yazının her çeşidini büyük bir incelikle kullanmışlardır. Bu yazılardan en çok kullanılan sülüs yazı biçimi, Kur’an-ı Kerim’deki sûrelerin ve kitapların baş kısmında, kasîde ve beyitlerde, levhalarda, tercih edilmiştir. Muhakkak yazı biçimi sülüse göre daha büyük harflere sahiptir ve mimari eserlerde kullanılmıştır. Reyhanî yazı, muhakkak yazıya bağlı olarak ortaya çıkmış ve ince ve küçük yazılardan oluşmaktadır. Mushaf kitâbetinde ve kitap sanatlarında kullanımı yaygındır. Sülüs yazı biçiminin inceltilerek yazılmasıyla şekillenen nesih yazı biçimi ise Kur’an-ı Kerim’de, dini ve ilmî kitaplarda, kitâbelerde, mühürlerde ve paralarda kullanılmıştır. Daha sonra yerini divanî yazı biçimine bırakacak olan tevki’ yazı biçiminin ferman, berat, menşur ve vakfiye suretleri gibi resmî evraklarda kullanıldığı yazı biçiminin küçüğü ve ince şekilde yazılan şeklidir. Günlük hayatta kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir yazı olmanın yanı sıra yazma eserlerde yer alan çeşitli kayıt ibareleri bu hatla yazılmıştır (Serin, 2003).

Bununla birlikte yazılması ve okunması özel eğitim gerektiren, muhasebe ve mali kayıtlarda kullanılan siyakat, dîvanlar gibi edebî eserlerde kullanılan divanî yazı biçimleri Osmanlı sanat ortamında geliştirilen yazı türleridir.

Hat sanatında kişinin hattat unvanı alması ancak bir başka hattat gözetiminde meşk sürecini tamamlayıp hocasından icazet almasıyla mümkün olmaktadır. Bu gelenek günümüzde de aynı şekilde devam etmektedir. Hattatlar arasında genel bir işleyiş olarak icâzet geleneği de buna benzer bir işlev görmektedir. Hat sanatını öğrenmeye çalışan kişiler piyasaya eser yazabilmek, eserinin üzerine “ketebe” ismi verilen imzasını atabilmek için hocasının onayını alarak icâzetnâme denilen belgeyi elde

etmeye hak kazanması gerekirdi. İcâzetnâmeler hat sanatının kendi içinde geliştirdiği bir geleneksel uygulama olmakla birlikte kurumsal bir nitelik taşımaktan uzaktır. İcâzetnâmesini yazan talebe “hattat” ünvanını alarak eser üretmeye başladı.

Hat sanatında yetenek kadar kimden meşk edildiği de önemlidir. Meşhur bir hattatın talebesi olmak ve icazet almak sanatçının kıymetini artıran ölçülerden biridir. Nitekim arşivde yer alan belgede (BOA. AE.SMST.II. 39 – 3875 H-06-04-1112) (Ek 1) Merhum Hattat Osman Efendi’nin halifesi olan Hattat Mustafa, Hattat İsmail Efendi’nin başkanlığında pek çok önemli hattat huzurunda yazdığı hatlar incelenerek imtihana tâbi tutulur ve liyakatı olduğuna karar verilir. Belgenin ifadesine göre bu imtihan kararı bir fermanla padişah tarafından alınmıştır. Bu evrakta anlaşılabileceği üzere dönemin bilinen ve iyi iş alabilecek hattatı seviyesine gelmek için hem önemli bir hocanın öğrencisi olmak hem de rüşünü ispat etmek gereklidir.

Bu durum dönemin meşhur hattatlarına olan rağbeti artırmıştır. İyi bir hattattan hüsn-i hat meşki öğrenen talebeler hocalarının halefleri olmuştur. XVIII. yüzyıl hat sanatçıları yetiştiren önemli hattatlar Ramazan b. İsmail (ö.1680), Suyolcuzaâde (ö.1685), Hafız Osman (ö.1698) ve Ağakapılı (ö.1706) gibi hattatlardır (Müstakimzâde, 2011).

Hat sanatının en güzel örnekleri başta Kur’ân-ı Kerim, En’âm-ı şerîf, hadis ve dua mecmuaları olmak üzere birçok dinî, ilmi ve edebî kitaplar olarak farklı yazı türleri ile özenle yazılıp, tezhiplenip, ciltlenerek birer sanat eserine dönüşmüşlerdir. Ayetler, hadisler, hikmetli söz ve şiirler kıt’a ve murakka şeklinde hazırlanan başka türlü formlar, sanatın ve estetik zevkin en güzel örneklerini teşkil etmektedir. Hat sanatında kullanılan harfler, tipografik gelişimine bağlı olarak celî yazı kalıplarıyla duvarları süsleyen hilyeler ve levhalardaki kullanımının yanı sıra mimaride de yaygındır.

Osmanlı toplumunda imam, müezzin, yeniçeri, berber, hamamcı, müderris, kadı, şeyhülislam, padişah, derviş, şeyh, aktar, paşa, nalbur, sahaf, müverrih gibi meslekler icra eden birçok insanın hat sanatı ile meşgul olduğunu söylemek mümkündür (Erünsal, 2013).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında hat sanatı ile meşgul olan hattatların başında kendisi de iyi bir hattat olan Sultan III. Ahmed gelmektedir. Hâfız Osman, Yedikuleli Seyyid Abdullah (ö.1670/1731), Burûsevî Mehmed Efendi (h.1153/m.1741), Veliyyüddin Efendi gibi meşhurlardan meşk öğrenen Sultan III. Ahmed'in hayat boyunca, iki adet mushaf yazdığı bilinmektedir.

Ayrıca yüzyılın başında yaşamış Haffafzâde Hüseyin Efendi (ö.1154/1741-1742) yirmi üç adet Kur'ân-ı Kerîm, yüz kadar Delâ'ilü'l-hayrât, otuz kadar En'âm-ı şerîf ile çok sayıda kıt'a ve murakka, Ressam Ömer Efendi (ö.1130/1718) Osmanlı sarayının sikkelerini tasarımını yaptığı için bu isimle anılmakta olup hayatı boyunca otuz altı mushaf yazmış önemli hattatlardır (Derman, 2010: 190).

Matbaanın olmadığı bir dönemde hattatlar için maddi ve manevî en kıymetli iş mushaf yazımıyla meşgul olmaktır. Kimi hattatlar kaleme aldıkları musfhafların ferağ kaydında⁵ yazdıkları kaçınıcı mushaf olduğunun notu düşmekteydi. Böylece bir hattatın hayatı boyunca kaç mushaf yazdığı bilgisine ulaşmak kolaylaşmaktadır.

Çinicizâde Abdurrahman Efendi (ö.1137/1725) yüz adet mushaf yazmış, eserlerinin birçoğunu Baruthaneli Abdullah isimli müzehhib tezhib etmiştir. Yesârizâde İsmail bin Ahmed (ö.1179/1765-1766) hayatı boyunca on sekiz mushaf-ı şerîf, otuz kadar en'âm-ı şerîf, iki yüz kadar Delâ'ilü'l-hayrat ve bir hayli risale kaleme aldığı bilinmektedir. Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi (ö.1169/1756) altmış adet Kur'an-ı Kerîm, bine yakın En'âm-ı Şerîf, Delâ'ilü'l-hayrât, evrâd-ı şerîf, risâle ve vakfiye kaleme almıştır. Ayrıca Evliyâ Çelebi'nin Seyahâtnâme adlı eserinin onuncu cildini h.1165/m. 1752'de nesih yazıyla istinsâh etmiştir. (Müstakimzâde, 2011: 236; 110; 421)

Ayrıca Şekerzâde Seyyid Mehmed Efendi (ö.1166/1753), Şeyhzâde İbrahim Efendi (ö.1160/1747), Kapağası Muhâsibî İsmâ'il Efendi⁶ (ö.1161/1748), Berberzâde Ahmed Efendi (ö.1194/1780) Edirnevî Ahmed Efendi (ö.1202-1210/ 1787-1796),

⁵ Ferağ kaydı, yazma eserin sonunda müellif adına, telif tarihine, hattatın kaçınıcı nüshası olduğuna ilişkin bilgilerin yer aldığı bölümdür.

⁶ Sultan III. Ahmed'in emriyle mushaf yazmış, sultan tarafından ödüllendirilmiştir.

Ahmed bin Hasan (kâtib-i sır)⁷ (ö.1174/1761), Ahmed bin Mehmed⁸ (ö.1177/1764), Voyvodazâde Hasan bin Ahmed⁹ (ö.1173/1760) dönemin diğer önemli hattatları arasında sayılmaktadır (Müstakimzâde, 2011: 327; 41; 108; 101; 62; 147; 81).

Osmanlı kitap dünyasında mushaflar ve kitaplar piyasada sürekli el değiştirmekteydi. Bundan dolayı önceki yüzyıllarda yaşamış hattatların eserlerine sonraki yüzyıllarda karşılaşılma ihtimali çok yüksektir.

3.1.1.2. Tezhip Sanatı ve Müzehhipler

Uzun ve köklü geçmişe sahip eski kitap sanatlarımızdan olan tezhib, Arapça altın kelimesinden gelmektedir. Yazma eserlerde ve hüsn-ü hat levhalarının kenarında boya veya altın kullanılarak yapılan süslemelere tezhip, bu işle uğraşan kişilerde müzehhip denilmektedir. (Ersoy, 1988: 12)

Tezhip sanatı yapıldığı dönemin ve içinde geliştiği medeniyetin sanat anlayışına göre farklılaşmaktadır. Tezhip kullanılan boyalar geçmişte, renkli topraktan ve kayalardan elde edilen boyalardır ancak bu sanatın en önemli malzemesi altındır. Süslemenin temelinde yer alan altının görünümü ve etkisi eserin estetik gücünü artırmaktadır. İstanbul'daki müzehhipler ve hattatlar muhakkak yerli altın olarak adlandırılan altın varakları tercih etmişlerdir. Kullanılan altının hazırlanması da oldukça zahmetlidir. Önce varak (yaprak) halindeki altın iyice ezilmesi gerekir. Ardından jelatinli suyla belli bir kıvama getirilerek iyice karıştırıldıktan sonra ince kıllı fırçalarla süsleme tamamlanır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007)

Tezhip sanatında ana motif olarak stilize edilmiş kanat ve gaga benzeri formlardan oluşan rûmî; üçgen, altıgen, sekizgen vb. geometrik şekiller; daha çok Selçuklularda görülen birbiri üzerine eklenen eğrilerden meydana gelen münhâni; stilize çiçek

⁷ Bursa'dan gelerek Enderûn-ı Hümâyûn'da eğitim almıştır ve III. Ahmed'in sır kâtibi olmuştur. Mushaf-ı şerif kitabeti yanı sıra tezhiblerini kendisinin yaptığı bilinir. Medine-i Münevvere ricaline gönderilmek üzere birçok tezhipli mushaf hazırladığının bilgisi mevcuttur.

⁸ Şehid Ali Paşa'nın kütüphanesinin çalışanlarından. Çok sayıda kitap yazmıştır. Keşfü'z-Zünûn ve Hülâsatü'l-Vefâ ve müte'addid Câmi'u's-Sagîr gibi önemli kitapları istinsah ettiği bilinir.

⁹ Camilere celi levhalar yazmıştır.

motifleri olan hatayî; Çin kökenli, bulut; kıvrım dal denilen saz yolu yardımcı motif olarak tığlar kullanılmıştır. (Özen, 2003: 4)

Kitap sanatlarında kitapların özellikle baş sayfalarının tezhiplenmesine önem verilmiştir. Ancak el yazması bir kitapta okuyucunun ilk karşılaştığı kısım zahriye denilen giriş kısmıdır. Mushaflar dışındaki eserlerin birçoğunda zahriye sayfasında yer alan bilgiler Osmanlı kitap dünyasındaki her bir el yazması kitabı özel hale getirir ve onun kimliği hakkında detaylı bilgiler sunar. Osmanlı sanat ortamında padişahlara ve devlet ricaline sipariş edilen, diplomatik ilişkilerde hediye edilmek üzere hazırlatılan ve özel kütüphane koleksiyonları için yazdırılan el yazması kitapların pek çoğu tezhiplenmiştir. (Ersoy, 1988)

XVIII. yüzyılın en önemli müzehhiplerinden biri Hasan-ı Müzehhib (ö.1145/1732) isimli sanatçıdır. Müsatkimzade'nin verdiği bilgilere göre Fatih Cami'nin Boyacıkapısı tarafındaki dükkânda kırk sene çalışmalarını devam ettirmiştir. Ayrıca hattatlık da yapan Hasan-ı Müzehhib bu sanatı saray muallimi Ebi'l Kâsım Hâce Mehmed Râsim'den öğrenmiş uzun zaman kitap yazma işini de sürdürmüştür. Hasan-ı Müzehhib'in tezhip sanatını, Kımtına Mehmed isimli bir üstadından öğrendiğini aktaran Müstakimzâde, yaşlılık zamanında ölünceye dek şakirdan-ı tezhibi terbiye ile meşgul olduğunu da eklemektedir (Müstakimzâde, 2011: 157-158).

Haydarpaşalı İbrahim Çelebi dönemin bir başka önemli sanatçısı olarak bu sanatı Abdurrahman el- Müzehhib (ö.1098/1686) diğer adıyla Süleymaniyeli Abdî Çelebi'den öğrenmişti. Müstakimzâde, Abdi Çelebi'nin yetiştirdiği usta bir sanatçı olan Haydarpaşalı İbrahim Çelebi'yi “zamanımızda pîş-rev ü pîş-kadem-i sanattır.” sözleriyle övmektedir (Müstakimzâde, 2011: 236).

Alî (Burusî) tezhip ve hüsn-i hattı Abdullah Efendi'den öğrenmiştir. Ayasofya'da Musallakapısı tarafında bir dükkânda hat ve tezhib sanatı icra etmekteydi (Müstakimzâde, 2011: 307). Tuhfe-i Hattatin'in, meşhur hattat Yedikuleli Emir Efendi (Seyyid Abdullah) bahsinde;

[...] Mesahif-i şerifeleri ekseriya hidmet-i tezhîb ile şeref-yâb olan üstadlardan biri merhum Rûganî Üsküdarî Ali Çelebidir ki el-Hac Yûsuf-ı Mısırî şakirdlerindendir. Vaktimiz de saz yazmak vadisinde Şahkulu-ı vakttir. Ve biri dahi hattat-ı hezâr-fen Bursalı Mehmed Efendi'dir. Ve biri Hasan Çelebi'nin şâkirdi Süleyman Çelebi. Ve biri dahi Haydarpaşalı İbrâhim Çelebi'dir ki üstâdü'l- küll nâmdaş-ı sultânü'r-rüsûl Hâce Mehmed Rasim Efendi ve Hafız Osman Efendi tercemelerinde bazıları yâd u îrâd olmuştur. (250)

Ayrıca Eğrikapılı ismiyle bilinen dönemin en meşhur hat sanatçısı Mehmed Râsim Efendi'nin hatlarını tezhipleyen de Haydarpaşalı İbrahim Çelebi'dir. Mustafa Nakşî(ö.?), Çiçekçizâde Mustafa (ö.?)'da dönemin önemli müzehhipleri arasındadır (Müstakimzâde, 2011: 426).

Bu dönemde çiçek resimleri de oldukça yaygınlaşmış, çiçekler şiir kitaplarının gerek sayfalarını gerek ciltlerini süslemiştir. Rugânî Ali Çelebi (ö.1176/1763) olarak bahsi geçen sanatçı Ali Üsküdârî olarak bilinmektedir. Eserlerindeki imzalarından anlaşıldığı kadarıyla ressam, müzehhib, ta'lik hattatı ve aynı zamanda mücelliddir. (Ünver, 1954: 9). Ayrıca Derviş Mustafa bin El-hac Mehmed tarafından 1728 yılında yazılmış resimlenmiş şiir mecmuasında dönemin ünlü müzehhibi Ali Üsküdarî'nin yaptığı çiçek resimleri yer alır (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006: 271).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık 1726-1745 yılları arasında etkin olan nakkaşlardan biri de Abdullah Buhârî (ö.1157/1745) dir. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan Timurlu tarihçisi Mîrhând'ın (ö. 903/1498) meşhur eseri Ravzatü's-safâ'nın bir bölümünün tercümesinin h.1141/m.1728 tarihli bir nüshasında Buhârî'nin imzalarının yer aldığı iki manzara kompozisyonu yer almaktadır. (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006: 271).

3.1.1.3. Minyatür Sanatı ve Musavvirler, Nakkaşlar

Yazma eserlerde çok ince ve küçük işlenmiş resimleri ifade etmek için kullanılan minyatür kelimesi Osmanlı kaynaklarında tasvir veya nakış olarak adlandırılmaktadır.

Nakkaş kelimesi her tür tezyin işini yapan kişi anlamına gelen kapsamı oldukça geniş bir kelimedir.

Minyatür sanatında anlatılmak istenen olayın konuya uygun bir şekilde çizilerek aktarılması esastır. Osmanlı minyatüründe portre resmi, tarihi olaylar, saray hayatı, savaşlar, gündelik yaşam gibi konular ele alınmıştır. Ayrıntılı resimler olmaları itibariyle minyatürler başlı başına arşiv belgesi niteliğine de sahiptir. Osmanlı yazma kitap kültürü içinde saray çevresinde minyatürlü yazmaların üretimi XV. yüzyılın ortalarında başlar. (Tanındı, 1996)

Bir kitap süsleme sanatı olan minyatür, aharlanmış kâğıt üzerine suyla inceltilmiş toprak boyalar kullanılarak yapılır. Boyaların sabitlenmesi için XVIII. yüzyıla kadar içine yumurta sarısı ilave edilmiştir. Sürekli yeni boya hazırlamayı gerektirdiği için bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Tutkal zamk-ı arabî gibi maddeler kullanılarak minyatürler yapılmaya devam etmiştir. Yavru kedilerin ense tüyünden yapılan çok ince kıllı fırçalar kullanılarak bazen altın sürülmüş zemine bazen de altını bir boya elemanı olarak kullanacak şekilde uygulanmıştır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007)

Osmanlı süsleme sanatının tasarımcıları, bezemecileri ve ressamaları nakkaş unvanı altında birçok farklı görevleri yerine getiren sanatçılardır. Ehl-i hiref içinde önemli yer tutan nakkaşlar bölüğü, bir kitabın bezemesini yapan müzehhipler, resimlendiren musavvirler, metinlerin sınırlarını cetvellerle belirleyenler cetvelkeşler ve boyaları hazırlayan renkzenler gibi farklı görevlilerden oluşmaktaydı. Ancak nakkaşların işleri sadece kitapların süslenmesi ile sınırlı değildi ayrıca mimari yapıların tezyinatı, kalemişi ve çini gibi farklı sanat alanlarında da üretici görevi üstlenmişlerdi (Mahir, 2012: 18). XVIII. yüzyılda sarayda çalışan nakkaşların işleri arasında hatt-ı hümayun, berat, emr-i şerîf ve tuğraların tezhiplenmesi de yer almaktaydı.

Osmanlı toplumsal hayatında nakış işlerinin sadece saray içinde yapılmadığı saray dışında da nakış atölyelerinin bulunduğu dair bilgiler Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilere dayanmaktadır. XVII. yüzyıl İstanbul'unda dört dükkânda çalışan kırk musavvirden bahseden Evliya Çelebi bu musavvirlerin Osmanlı'da en çok okunan kitaplardan biri olan Şehnâme'nin kahramanlarını gayet

güzel çizdiğini, savaş ve sefer sahnelerini ustaca betimlediklerinin bilgisini vermektedir. (Evliya Çelebi , 2007: 326)

H.1104/m.1693 tarihinde İstanbul kadılarına yazılan bir hükümde, saray nakkaşhanesinden olmayan bazı kişilerin bu tür belgeleri tezhiplmesi nedeniyle ser nakkaş Hasan'ın bundan rahatsızlık duyarak şikâyetle bulunduğu yer almaktadır. Şikâyetin sonucunda Divân-ı Hümayun'a ait tezhip işlerinin atölyelerde değil saray nakkaşhanesinde yaptırılması emri buyurulmaktadır.¹⁰ (Refik, 1988: 9). Böyle bir hüküm bize sarayın kendi sanat uslûbunu korumak konusunda oldukça titiz davrandığını da göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı kitap dünyasında en çok resimlendirilen eserlerden biri Firdevsî Şahnâmesi'nin tercümeleridir. Tarih konulu yazmaların önemli olduğu her dönemde devrin meşhur nakkaşları mutlaka bir Şahnâme nüshası hazırlamışlardır. Bundan dolayı Osmanlı padişahına sunulacak Şahnâme nüshasını resimledirecek nakkaşın öncelikle bir Firdevsî Şahnâmesi resimlendirerek kendini ispatlaması gerektiğini düşündürmektedir (Mahir, 2012: 99).

XVIII. yüzyılda resimli edebî türde yazma eserlerin sayısı azalır. Uzun Firdevsî'nin Dâvetnâme, Hamse-iAtâî, Firdevsî Şahnâme'si nüshaları, Enderunlu Fâzıl Hüseyin

¹⁰ **Divanı hümayuna ait tezhib işlerinin hariçte gördürülmemesine dair.**

İstanbul ve Edirne kadılarına hüküm ki

Kıdvetül emasili vel akran bilfiil hassa nakkaş başı olan Hacı Hasan zide kadrihu orduyu hümayunuma arzuhal idüb Âsitanei saadetimde tahrir olunan berevat ve vüzera ve miri miran ve ümera ve kuzzat ve müderrisini devleti aliyyme müteallik namei hümayun ve evamiri şerifenin tuğraları tezhib olunması def'i ihtilâl için kârhanede hassa nakkaş olanlara mahsus olup ahar yerlerde ve sair mahallerde müzehhib dükkanlarında tezhib ve tahrir olunmamak için mukaddemâ muteaddid ahkâmı şerifeler virilüp hâlâ müzehhib ve mücellid vekili Ahmed nam ki-'mesne ile Edirne sahrasında orduyu hümanuyumda veziriâzamı sabık müteveffa Mustafa Paşa huzurunda mürâfaa olunduklarında mürâfaadan cevap ve men'i için emri şerifim verilmişiken tekrar niza'dan hâli olmadıkların mukaddemâ virilân emri şerifim mucibince men'ü def' olunmak babında hükmü hümayunum reca itmeğin ahkâm kaydına müracaat olundukda veçhi meşruh üzre emri şerifim virildüğü mastur ve mukayyed bulunmağın mukaddemâ verilen emri şerifim mucibince bivecih muaraza olunmamak için yazılmışdır Fi evaili za 1104

(ö.1225/1810)'e ait Hubabnâme ve Zenannâme kopyalarının yanı sıra III. Selim'in şiirlerinin tahmislerini içeren Divân-ı İlhamî dönemin en önemli minyatürlü eserleridir (Mahir, 2012: 99).

Osmanlı sultanlarının soyunu anlatan Silsilenâmelerin, Osmanlı devlet adamları tarafından sultana, İstanbul'un ileri gelen devlet görevlilerine veya başka saraylara hediye edilmek üzere hazırlatıldığı bilinmektedir (Mahir, 2012: 106). Batıyla yoğun diplomatik ilişkilerin sürdüğü XVII. yüzyıl sonlarında İstanbul esnafından musavvirlikle uğraşanlar arasında batılı seyyahlara ve elçilere satılmak üzere saray ve çevresinin portrelerinin yapılmasının, Osmanlı toplumsal hayatından tasvirler içeren resim ve albümlerin hazırlanmasının bir moda olduğu anlaşılmaktadır. (Tanındı, 1996: 58)

XVII. yüzyıl ortalarında bir süre kesintiye uğrayan silsilenâme türündeki resimli yazma faaliyeti yüzyılın son çeyreğinde Musavvir Hüseyin İstanbulî tarafından resimlenen örneklerle Edirne'de yeniden canlandırılır. (Mahir, 2012: 107).

Osmanlı tasvir sanatında en çok resimlenen konulardan biri de peygamberler tarihi, cifr ve tasavvuf kitaplarıdır. Bilim kitapları arasında tasvirli eserlere de rastlamak mümkündür. XVII. yüzyılın sonlarına doğru yaygınlaşmaya başlayan önemli eserlerden biri de eskiz ve tasvirlerden olmuş albüm şeklindeki yapıtlardır. Padişah portreleriyle birlikte, Osmanlı toplumundaki kadınlar, ordu mensupları, din adamları ve dervişler gibi farklı kimliklerin ve kıyafet biçimlerinin yer aldığı bu albümler Avrupalı müşteriler için hazırlanmaktaydı (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006).

Saray mensupları için tek figür çalışmalarının yanı sıra farklı kompozisyonlardan örneklerin yer aldığı resimli albümler hazırlanmıştır. XVIII. yüzyılın meşhur hattatlarından Şeyhülislam Veliyyüd-dîn Efendi (ö.1181/1768)'nin küçük oğlu Mehmed Emin Efendi için hazırlanmış TSMK. H. 2135 numaralı murakka çiçek resimleri, hat örnekleri, kalem-i siyah resimleri, Avrupa gravürlerinin yer aldığı eser karma albümlere en güzel örnektir (Kundak, 2005).

Sanat tarihi ve kitap ressamlığı açısından en önemli eseri şehzadelerin sünnet düğünü şenliğini anlatan surnâmelerin ilki XVI. yüzyılda III. Murad'ın emriyle diğeri XVIII. yüzyılda III. Ahmed'in saltanat döneminde hazırlanmıştır (Mahir, 2012: 108).

Nakkaşlar ve musavvirler yapmış oldukları eserlere imza atmaktan büyük oranda uzak durmuşlardır. Bu nedenle sanatçıların isimlerini tespit etmek oldukça güç olmaktadır. Sanat tarihçileri üslup benzerliklerinden yola çıkarak sanatçıları tespit etmeye çalışsalar bile çok azının ismine ulaşmak mümkün olmaktadır. Ehl-i hirefe kayıtlı sanatçıların isimleri bilinmekle birlikte hangi eserde katkıları olduğunu anlamak nerdeyse imkânsızdır. XVIII. yüzyılın en önemli resimli el yazması kitabı olan Surnâme-i Vehbî'nin musavviri olan iki sanatçıdan biri Levnî çizimlerinin kenarına attığı imza ile tanınmaktadır. İbrahim isimli nakkaştan ayırt edilmesini sağlayan da bu olmuştur.

Hamse-i Atayî, XVIII. yüzyılın ilk yarısında sık sık resimlenen bir diğeri eserdir. Bu dönemde çiçek resimleri de oldukça yaygınlaşmış, çiçekler şiir kitaplarının gerek sayfalarını gerek ciltlerini süslemiştir. Mesela, Derviş Mustafa bin El-hac Mehmed tarafından yazılmış h.1140/m.1728 yılında resimlenmiş şiir mecmuasında dönemin ünlü müzehhibi Ali Üsküdarî'nin yaptığı çiçek resimleri yer alır (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006)

3.1.1.4. Cilt Sanatı ve Mücellitler

Osmanlıda bir yazma eserin sanat değerini oluşturmaya dair yapılan en önemli katkılardan biri de cilt ve cilt tezyinatıdır. Kâtipler tarafından yazılan nakkaşlar tarafından süslenen kitaplar mücellitler tarafından ciltlenmiştir. Kitap ciltleri de diğeri süsleme sanatları gibi içinde bulunduğu yüksek kültürün etkisinde farklı biçimler almıştır. XVIII. yüzyılın başında kitap ciltlerinde sadece Osmanlı klasik döneminin özelliklerine dönmekle kalmamış yeni ciltleme teknikleri kullanılarak müstesna örnekler verilmiştir. Kâğıdın yaygın olarak kullanılması ile birlikte başlangıçta kitap formundaki yazılı metnin korunmasına yönelik cilt yapımı zamanla deri tıraşlama, murakka, hâk, tezhip, katı' ve ebru gibi sanatların sanatkârlarının ortak çalışması ile sanatlı hale gelmiştir.

Deri ciltler; cilt yapımında kullanılan en önemli malzeme keçi derisinden elde edilen “sahtiyan” ve koyun derisinden elde edilen “meşin”dir. Deri ciltlerde, kırmızı, vişne, yeşil, mavi, mor, siyah, kahverengi, en çok tercih edilen renklerdir. Özellikle kahverengi en açık bej tonundan en koyusuna kadar bütün nüansları ile karşımıza çıkmaktadır (Binark, 1975: 7). Ayrıca ince tıraşlanmış ceylan derisi olan “rak”, cilt yapımında kullanılan bir başka deri türüdür. Deri ciltler süsleme biçimlerine göre çeşitlenir. Bunlar düz deri ciltler, şemseli ciltler, acemkâri ciltler, şükûfe üslûbu ciltler, işlemeli ciltler, yazılı ciltler, zilbahar ciltlerdir. (Binark, 1975: 9)

Lake ciltler; mukavva, deri veya tahta üzerine çeşitli boylarla veya altınla yapılan nakışların bir tür vernikle kaplanması suretiyle yapılan ciltlerdir. Kumaş ciltler, kenarları bazen deri olmakla birlikte ortası kumaş olan çaharkûşe kumaş ciltler de en çok tercih edilen ipek, kadife, atlas kumaşlardır. Ebru ciltler, klasik cilt sanatı içinde her devirde çok kullanılan ebru sanatı alt ve üst kapaklarda, mıklep kısmında görülmektedir. Murassa ciltler, kıymetli taşlarla bezenmiş ciltlerdir. Fildişi, sedef, firuze, mine, mercan, yakut, zümrüt, inci ve elmas süslemeli olanları da mevcuttur. Taşın yerleşeceği boşluk hazırlanarak bir kuyumculuk tabiri olan mıhlama tekniği ile taşlar cilde yerleştirilir (Özen, 2017).

Kitapların taşınabilir nesne olması, zamanla elden ele geçmesi ve onarım görmesi gibi sebeplerle ciltlerin kimin tarafından ne zaman yapıldığına ilişkin verilere ulaşmak her zaman mümkün olmamakla birlikte, yazma eserlerin ketebe kayıtlarından, eğer varsa cilt üzerindeki mücellit imzalarından veya onarıma ihtiyaç duyulmuş onarım kitabelerinden tespit edilebilmektedir.

Osmanlı toplumunda kitabın önemli bir ticari nesne olmasından dolayı cilt işiyle meşgul olan sanatçıların önemi daha da artmaktadır. Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Bayezid Camii yakınındaki yüz küçük ahşap dükkânda üçyüz mücellidin çalıştığı bilgisini verir (Evliya Çelebi, 2007: 325). Vakıf kütüphanelerinin önemli bir artış gösterdiği bu yüzyılda kütüphane kuran devlet erkânının vakfiyelerinde mücellit kadrosuna yer verdiklerine rastlanmaktadır. Bu nedenle XVIII. yüzyılda cilt sanatının yoğun bir faaliyet gösterdiğini söylemek mümkündür.

XVIII. yüzyılda Sultan III. Ahmed'in sadrazamı Nevşehirli Dâmad İbrâhim Paşa'nın teşvik ve desteği ile cilt sanatında önemli eserler verilmiştir. Daha çok klasik deri ciltler kullanılmış olmasıyla birlikte yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa etkisinde rokoko motiflerle bezenmiş ciltler kitap koleksiyonerlerinin, saray ricalinin ve sultanların kütüphane raflarında yer almıştır (Arıtan, 2009).

Ciltler özellikle Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Edirne'de yapılırdı. Bu ciltlere önce Rugan, XVIII. yüzyıldan sonra da Edirne'de sanat değeri daha yüksek olan ciltler yapıldığı için Edirnekârî adı verilmiştir (Binark, 1975: 8). XVIII. yüzyıldan itibaren dinî ve tasavvufî eserlerin baş ve sonralarındaki sayfaların Edirnekârî çiçek ve buketlerle bezenmesi de yaygınlık kazanmıştır. Cilt kapaklarında Edirnekârî üslupla yapılmış bezemeler vernikle parlatılarak ortaya daha gösterişli eserler çıkarılmıştır (Binark, 1975: 8).

Topkapı Sarayı Müzesi'nde Sultan III. Ahmed Kütüphanesi'nde No.2653'de kayıtlı tuğra albümünün lâke kabında yer alan “*Ketebehu ve zehhebeh ül-fakîr mücellid Ahmed Hazine sene 1140*” kaydından, Ahmed'in hattat, müzehhib ve cilt sanatkârı olduğu anlaşılmaktadır. Bu eserin büyük ölçüde tek bir sanatçının elinden çıkmış olma ihtimalini güçlendirmektedir (Derman, 2013). Bu eser Osmanlı sanatçıları içinde mücellidlerin nakkaş, müzehhib, musavvir veya ebru sanatçısı gibi birden fazla sanat alanında ustalık kazanmış olduklarını gösteren önemli bir örnektir.

XVIII. yüzyıl Osmanlı sarayında hazırlanan kitapların ciltleri önceki yüzyıllara göre ehl-i hiref teşkilatında çalışan az sayıdaki sanatçı tarafından yapılmaktaydı. Bu yüzyıla ait ehl-i hiref kayıtlarında “cemâat-i mücellidân-ı hâssa” olarak geçen mücellitler için birisi ser mücellit olmak üzere toplam iki kişilik kadro ihdas edilmiştir. Arşiv kayıtlarında 1710-1715 yılları arasında kadronun bire düştüğünü sadece sermücellit olarak Süleyman Üsküdar'ın çalışmış olduğu görülmektedir (Yaman, 2008: 42).

Esasen, saray kütüphanesinin yenilendiği ve kitabın büyük oranda öneminin arttığı böyle bir dönemde cilt sanatçısına duyulan ihtiyacın da artması gerekirdi. Bu durumu sarayın cilt ihtiyacını maaşlı çalışanlar üzerinden değil de başka yöntemlerle karşıladığı şeklinde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Nitekim Osmanlı arşivinde yer

alan bir belgede padişahın kitaplarının Bedesten yakınında dükkânı olan mücellit Abdi Usta tarafından ciltleneceği bilgisi yer alır. (BOA. AE.SAMD.III, H-29-12-1132) (Ek 2) Padişahın kitaplarının ancak işinin ehli olan birine teslim edilmesi gerekir düşüncesinden yola çıkarak Abdi Usta'nın dönemin önemli bir mücellidi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Lâke ciltlerin XVIII. yüzyılda en güzel örnekleri başta Ali Üsküdarî olmak üzere Çâkerî, Ahmet Hazine ve Abdullah Buharî tarafından verildiği görülmektedir. Hacı İbrahim, Hacı Dede, Mehmed, Mustafa Edirnevî, Mustafa Nakşî, Nakşî Dede, Seyyid Hâfız, Mustafa Hilmi, Seyyid İbrahim, Zihnî ve Zihnizâde dönemin diğer önemli edirnekârî cilt sanatçılarıdır (Ünver, 2010). Kitap sanatları söz konusu olduğunda aynı sanatçının farklı eserlerinde farklı imzalarına da rastlanabilmektedir. Üzerinde imzası olmayan çok sayıda eserin varlığı da malumdur. Bu durum sanatçı isimleri konusundaki malumatı son derece sınırlı hale getirmektedir.

3.1.1.5. Ebru Sanatı ve Ebrucular

Ebru sanatı, çeşitli şekillerde özellikle de kitre adı verilen katkı maddesiyle kıvamlı hale getirilmiş suyun üzerine, at kılından gül dalına sarılmış fırçalarla, sığır ödü ile ayarlanmış toprak boyalar kullanılarak yapılan desenlerin kâğıda alınması suretiyle ortaya çıkan sanattır.

Geçmişte kitapların cilt kapaklarında ve ciltlerin içinde yan kâğıdı olarak veya hüsn-ü hat levhalarının kenarını süslemek maksadıyla kullanılırdı. Kitabı tamamlayan süsleme unsuru olan bu sanat ismini, kâğıt üzerine düşürülen bulut formundaki desenlerden dolayı “bulutumsu” anlamına gelen Farsça “ebrî” kelimesinden almıştır. (Deman, 1977) Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan ebru sanatı içinde üretilen kâğıtlar, Batı’da Türk kâğıdı olarak kabul görmüştür. Günümüze ulaşan ebru örneklerinin çoğu ise Selçuklu ve Osmanlı eserleri arasında yer almaktadır. Bilinen en eski tarihli ebrular, Topkapı Sarayı Müzesi’nde, H.845 numarada kayıtlı Arifi’nin yazdığı 1539 tarihli Gûy-i Çevgan adlı eserindeki ebrulardır (Dere, 2011).

Battal, gel-git, taraklı, şal, bülbülyuvası, kumlu, kılçıklı ve hatip ebrusu gibi desenler farklı formlarda üretilen desenler cilt ve kâğıtlarda kullanılarak kitaba estetik değer katıyordu. Ebru yapımında kullanılacak suyun kıvamının belli oranda yoğunlaştırılması gerekir. Bunu sağlamak içinde tarih boyunca sâlep, ayva çekirdeği, keten tohumu, boy tohumu gibi maddeler kullanılmış ise de kitre ve denizkadayıfı her zaman en çok tercih edilen bitkiler olmuştur. Türk ebru sanatında kullanılan boyalar suda erimeyen ve yağ içermeyen topraktan, kayaçlardan ve bitkilerden elde edilen saf pigment boyalardır. Bu boyalar destzeng denilen el taşıyla mermer üzerinde ezilerek kullanılacak hale getirilir.

Ebru sanatının en önemli malzemelerinden biri olan öd, sığırdan elde edilir ve kaynatılarak muhafaza edilir. Suya atılan boyaların dibe çökmesini önleyerek su yüzeyinde yayılmasını sağlamak amacıyla boyaların içerisine belli oranda bu sığır ödü eklenmektedir. At kılından sarılan fırçalarla oluşturulan ebru kompozisyonları suyun üzerinde ince bir tel yardımıyla şekillendirilir.

Kaynaklarda ebru sanatçıları hakkında fazla bir malumat bulunmamakla birlikte XVIII. yüzyılın bilinen en önemli ebru sanatçısı Ayasofya hatibi Hatip Mehmed Efendi (ö.1773)'dir. Aynı zamanda hattatlık yapan Hatip Mehmed Efendi için Müstakimzâde, “Ebrî ta`bir olunan münakkaş müsanna` kâğıd bunların icâdıdır.” Müstakimzâde, 2011: 353) notunu düşmüştür. Günümüzde hatip ebrusu olarak bilinen formun kaynağı da Hatip Mehmed Efendi'dir.

Osmanlı sarayı için de çalışan bir sanatçı olarak devrinin şâheserlerinden biri kabul edilen Sultan III. Ahmed'in “Tuğra Albümü” nde yer alan ebrular kendisine aittir. Sultan III. Ahmed'in kendi tuğralarından müteşekkil bu albümde oldukça fazla ebru kullanılmıştır (Derman, 2013).

3.1.1.6. Kat'ı Sanatı ve Efşancılar

Kat'ı sanatı, bir kâğıt veya deri üzerindeki yazı veya motifleri keskin bıçaklarla kesip çıkartarak, içi oyulmuş parçayı ve içinden çıkartılan parçayı ayrı ayrı başka bir kâğıt, deri veya cam üzerine yapıştırmak suretiyle meydana getirilen eserler olarak ifade edilir. Bu teknikleri kullanarak eser üreten sanatçılar, Farsça'da efşancı olarak isimlendirilir. (Arseven, 1975: 980)

İran menşeli bir sanat olan kat'ı sanatı XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı'da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Evliya Çelebi'nin "esnaf-ı oymacıyan" olarak aktardığı bilgilere göre XVII. yüzyıl ortalarında bu sanat dalını icra eden dokuz atölye yirmi çalışan vardır. "*Oymalar kitaplar içinde revân-ı azîz gibi saklanır. Bunlarda tahtirevanlarda mukraz ile oyma oyarak ve kâğıt üzre yapıştırarak ubur ederler.*" (Eviya Çelebi., 2007: 326). Ehl-i hiref teşkilatı içinde kat'ı sanatı ile uğraşan bir grubun varlığı ile ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bu sanatın icrasının az sayıdaki sanatçısı ile saray dışındaki atölyelerde sürdüğü düşünülmektedir.

Tarihi gelişimi içinde katı' sanatının ilk örneklerine deri kitap ciltlerinde ve cilt içindeki süslemelerinde rastlanmaktadır. Osmanlı'da saray ve çevresinde kitap süsleme sanatları içinde kesilmiş yazılar şeklinde, kitap veya albümlerde sayfa kenar süsü olarak, rûmî, şemse, bahçe ve tabiat tasvirleri, vazo, kuş, menekşe, ağaç, lale, gül gibi çiçekler ve manzara kompozisyonları şeklinde uygulanmıştır.

XVIII. yüzyılda Osmanlı'da önemli katı' sanatçıların kimler olduğu yaptıkları eserlere attıkları imzalardan bilinmektedir. Ancak kolektif olarak üretilen kitaplarda bu sanatçıların isimlerine her defasında ulaşmak mümkün değildir. Halazâde Mehmed'in eserlerindeki tarih ve imzadan Sultan III. Ahmed devrinde yaşadığı ve Edirne'li olduğu tespit edilmektedir. Sanatkârın ulaşılabilen en önemli eseri İstanbul Meb'usu Keçecizâde Salih Fuad'ın koleksiyonundaki h.1117 tarihli erkek oyma kıt'adır. Diğer iki önemli eseri ise TSMK'nde kayıtlı olan 2288 ve 2850 numaralı erkek oyma nesih ve sülüs hatla yazılmış kıt'alardır. Hattat ve aynı zamanda şair olan Halazade Mehmed'in TSM Emanet Hazinesi 2850'de kayıtlı olan dört sayfalık "Manzume-i Velâdiye" isimli eseri, Vezir Hüseyin Paşa'nın yeni doğan oğlu için

hazırlanmıştır. H. 1112’de hazırlanan bu eser müzehhep ve her bakımdan mükemmeldir. (Çığ, 1957: 163)

Osman Cambazzâde’nin de TSM. H. 924 numarada kayıtlı olan eserindeki h.1136 tarihli mühür bu dönemin önemli bir sanatçısı olduğunu göstermekle birlikte hakkında fazla bulunmayan sanatkârlardandır. Lale Devri’nin en güzel kompozisyonlarını yapan diğer sanatçı da Eyüp’lü Derviş Hasan Eyyubî’dir. (Çığ, 1957: 164)

3.1.2. Kem Aletle Kemâlât Olmaz: Sanatçının Temel Malzemesi

El yazması kitapların hazırlanma aşamasında kitap için sarf edilecek malzemeler, bunların niteliği ve hazırlanma usul ve tekniklerini de bilmenin gerekli olduğu göz ardı edilemez. Sanatkârların ve sanata meraklı kişilerin bu ihtiyacını karşılamak üzere Osmanlı’da kitap sanatları ve malzemeleri üzerine yazılmış ilk Türkçe yazma eser Nefeszâde İbrahim Efendi’nin (ö.1060/1650) Gülzâr-ı Savâb¹¹ isimli kitabıdır. Kitap IV. Murad’a sunulmak üzere hazırlanmıştır. XVIII. yüzyıla kadar farklı müstensihler tarafından istinsah edilen mevcut nüshalar eserin talep gördüğünün delili olarak kabul edilebilir. Kitap üretiminin ve özellikle resimli kitapların sayısının artmaya başladığı XVII. yüzyıl ve sonrasında sanatçılar tarafından buradaki usuller ve terkipler kullanılarak veya geliştirilerek estetik zevki yüksek eserler üretildiğini söylemek mümkündür.

Kitapları sadece üretmekle kalmayıp onları birer sanat nesnesi haline getirmeye çalışan Osmanlı sanatkârlarının malzemeye büyük önem verdikleri muhakkaktır. Bu sanatkârların kullandıkları kâğıt, mürekkep, kalem gibi malzemelerin kalitesi de eserin değerlemesinde etkili olmuştur.

¹¹ Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 1232), Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin tarafından 1151’de (1738) istinsah edilmiş nüshası, İstanbul kütüphanelerinde mevcut diğer on sekiz nüsha ile karşılaştırılarak Kilisli Rifat Bilge tarafından yayımlanmıştır (Nuhoğlu, 1996).

3.1.2.1. Kâğıt

Osmanlı toplumunda yazıya ve buna bağılı olarak kitaba verilen ehemmiyetin sonucu olarak kâğıda duyulan ihtiyacı daha fazla artırmıştı. Bu ihtiyaç Doğu'dan ve Batı'dan ithal edilen kâğıtlarla karşılanmıştı. Ham madde veya yarı mamul olarak, farklı cins ve ebatlarda ithal edilen kâğıtlar Osmanlı kitap sanatlarında hiçbir zaman bu ham haliyle kullanılmamıştır. Kâğıtlar İstanbul'daki kâğıtçı ve mühreci esnafı tarafından ham ya da tabaka olarak boyama, ahârlama ve mühreleme gibi özel işlemlerden geçirildikten sonra çeşitli boyutlara kesilerek satılmıştır. Eski bir meslek grubu olan kâğıtçılar, Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı'nda diğer zanaat erbabı ile hizmet vermekteydiler. (Erünsal, 2021)

Osmanlı toplumunda kullanılan doğu kaynaklı kâğıt cinsleri kalite açısından düşükten yükseğe göre Haşebî (Odun Kâğıdı), Dımışkî (Şam Kâğıdı), Semerkandî, Buhara kâğıdı da denilen, koyu renkte ve kabaca olan bu kâğıdın üzerinde iğne ile delinmiş izlenimi uyandıran delikler bulunurdu, ancak çok sağlamdı. Yapıştırıldığı zaman çok gevşeyerek genişlediği için levhalarda az kullanılmıştır. Aharlandığı zaman düzeltme yapmaya çok uygun bir duruma gelir. (Gelibolulu Mustafa Âlî, 2012)

Kâğıdın beyaz olmasının gözü yoracağı düşünülmüş olacak ki el yazması kitaplarda her zaman kâğıt renklerinin bir miktar da olsa kırıldığı dikkat çekmektedir (Yaman B., 1995). Rengine göre şeker renk, mavi çizgili, gülkurusu, nohudî, fıstıkî gibi isimler alan kâğıtlar işlenme durumuna göre aharlı, çifte aharlı, ikiyüzlü, boyalı Felemenk, Venedik battal, mühreli Venedik; kalınlığına göre ince şeker renk battal, kalın Hind âbâdîsi, ince sofera; büyüklüğüne göre Venedik şeker renk battal, kaba âsitane, sulusuvat, sağır telhis, kullanıldığı yere göre eczacı kâğıdı, terzi kâğıdı, nane kâğıdı, helvacı kâğıdı, mushaflık kâğıt, işleyene göre “Elvan Hoca meşkliği” gibi isimler de alırdı. Ayrıca İstanbul'da ve taşrada “Alcorna” markasını taşıyan ve Venedik işi olan bu kâğıt halk arasına “Alıkurna” kâğıdı olarak tellafuz edilmekteydi (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994: 379).

Geleneksel İslam sanatlarında murakka'lar, üzerine hüsn-i hatla yazılmış kıt'aların yapıştırılarak kenarları tezhiplenerek veya ebrulu kâğıtlardan çerçeve yapılarak oluşturulan sanat eserleridir. Murakkalar, paspartunun olmadığı yüzyıllarda ebat itibariyle farklı boydaki sağlam kâğıtların nemlendirilmek suretiyle düzgün bir tahta üstünde belli teknikler kullanarak üst üste yapıştırılıp kurutulması ile elde edilen kâğıtlardır. Kuruma işleminden sonra tahta üzerinden kesilerek çıkarılan kâğıtlara ahar ve mühre uygulanırdı.

Kâğıtçılar esnafı yaptıkları kâğıtlara imza koymazlarken ta'lik kâğıt da denilen bu murakkâların sol köşesine soğuk damga şeklinde ufak bir mührün basıldığı örnekler mevcuttur (Derman, 1968). XVIII. yüzyılın murakka hazırlamada mahir ustası Kadri Usta'dır. Ta'lik hat yazmada meşhur Yesâri lakabıyla anılan Mehmed Es'ad Efendi'nin (ö.1213/1798) kapısında oturup yazı meşk etmeye gelenlere ta'lik kâğıt satarak geçimini sağlayan Kadri Usta'nın kâğıtları dönemin hattatları arasında “ Kadri Kâğıdı” olarak bilinmektedir (Derman, 1968: 345).

Bu olay hattat ve kâğıtçı arasındaki ticarî ilişkiyi açık ederken sanatçılar ve sanatseverler için daha kaliteli malzeme olarak hazırlanan bu kâğıtların satışıyla XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda bir evin geçimini sağlayabilecek gelir elde etmenin mümkün olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

XVIII. yüzyılda kâğıtçı ve hattat terekelerinde doğu menşeli kâğıt türlerine rastlanılmaktadır. Ancak bu yüzyılda daha çok Fransa'dan ve Venedik'ten kâğıt ithali yapılmaktaydı. Venedik kâğıtları pahalı olsa da İstanbul'daki Osmanlı elitleri ve resmî devlet daireleri tarafından daha çok tercih ediliyordu (Özvar, 2017). XVIII. yüzyıl genelinde en çok kullanılan kâğıtlar;

Âbâdî, Âlem damgalı, Ay damgalı, Çan damga, Fıstık kâğıdı, Haşebî, İstanbul kâğıdı, Pavlo kâğıdı, Şabta kâğıdı, Telhis kâğıdı, Üç halkalı, Üç takyeli, Alikurna, Arslan damga, Bağçe damga, Battal, Ceneviz kâğıdı, İslambul Ceneviz, Fülk damga, Meşk kâğıdı, Semerkandî, Şıpka kâğıdı, Tahrir kâğıdı,

Ta'lik kâğıdı, Üç kubbeli, Yalakabadi damga kâğıt" isimli kâğıtlardır (Erünsal, 2021: 469).

Elde üretilen kâğıtların yüzeyi pürüzlü olduğu için üzerine yazı yazmak oldukça zordur. Kâğıtlara âhar işlemi uygulanarak hem meydana gelebilecek hataların silme ve kazıma yoluyla düzeltilmesine kolaylık oluşturulur hem de kâğıtlar sağlamlaştırılır. Âhar için farklı maddelerden hazırlanan terkipler içinde en çok kullanılanı nişasta ve yumurta âharıdır. Bazen içine biraz gülsuyu veya misk ve amber eklendiği de olmuştur (Derman, 1968). Âharlı kâğıtlar ayrıca çakmak veya akik taşından yapılmış mührü adı verilen aletle mührülenerek parlak hale getirilmiştir. Böylece âharlanmış kâğıdın hem daha uzun ömürlü olması hem de parlak ve düz bir hal alması sağlanmıştır.

Kâğıtçı esnafına dair terekelerde âharlı veya âharsız, mührüli ya da mührüsiz kâğıtların ayrı ayrı satıldığına dair verilere rastlanmakta olup mührüli ve âharlı kâğıtların daha yüksek fiyata satıldığı görülmektedir (Erünsal, 2021). Süheyl Ünver'de kâğıt âharının meşakkatli ve vakit alan bir uğraş olduğunu ve bunun kâğıtların maliyetine yansıdığını ifade eder. Genel olarak eski mücellid ve müzehhib dükkânlarında hattatlar, müzehhib ve isteklilere satıldığını söyler.

Yazıların çeşitlerine göre kullanılacak âharın cinsinin değiştiğini de belirtmek gerekir. Meşk ve hüsn-i hat kâğıtlarına sürülen âharlar daha kolay tashih yapabilmek için kalın olurken kitap gibi iki yüzü de kullanılacak kâğıtların âharlar ince olmaktadır. Âhar ve mührü yapılmış kâğıtlar yüzyıllarca rutubet, küf, kitap kurtları gibi her türlü fiziksel etkene karşı dayanıklı hale getirmiştir (Binark, 1975).

İstanbul Kadı Sicilleri'nde yer alan bir hükümde (İst. Mah. 24 Numaralı Sicil h.1138 -1151/m.1726 -1738) kırk dört kâğıtçı ve kırk beş mührüci esnafı durumlarını dönemin İstanbul kadısı Mehmed Ebû Said'e arz ederler. Mührüci esnafı mührülenmiş kâğıtları sabunlu bezle silme ve çakmak taşı mührü ile yaptıkları mührüleme işinin yazı yazmayı zorlaştırdığını Reis-ü'l Hattât olan Mirahor İmamı es-Seyyid Mehmed'i ve diğer hattatları da şahit göstererek ifade eder. Kullanmayı uygun buldukları yemeni mührülerin düz olduğunu ve bu mührü ile mührüleme yaptıklarında daha parlak ve cilalı kâğıtlar elde ettiklerini ifade ederler. Bu durum maliyeti etkileyeceğinden kâğıt fiyatlarına bir miktar zam yapılması uygun bulunur ki, "[...]mukaddemâ alıgeldikleri

ücretlerinden ziyâde ay damga ve âlem damga ve büyük İstanbul ve orta İstanbul ve Şabata? kâğıdlarının da özbesine beşer akçe ve üç takyeli ve battâl İstanbul ve fıstık ve İstanbul ve telhîs kâğıdlarının her özbesine onar akçe ücret dahi zam olunup[...]” kararına varılır.

Bu hukuki anlaşma Osmanlı iktisadî hayatında emek ve maliyet hesaplarının gözetildiğine dair bilgiler içerirken kitap üzerinden şekillenen sanat piyasasında mevcut kâğıtların niteliğini, fiyatlarını ve yeni teknikler kullanarak kaliteyi artırmak adına esnafın ve sanatçının duyarlılığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Gerek yazma eserler olsun gerekse saraya ait muhasebe ve vakıf defterlerinin cilt kapaklarında ya da ara yüzlerine ya da albüm kenarlarında sıkça karşılaşılan ebru sanatlı kâğıtlar da vardır. Arşiv belgelerindeki kayıtlara bakıldığında el yazması eserlerin üretim sürecinde kâğıdın hazırlanmasını Osmanlı Sarayı’nda ehl-i hiref teşkilatı içinde yapan özel bir gruba rastlanmamaktadır (Yaman, 2008: 38). Bir kitap sanatı olarak eserlerin estetiğini artıran ebrulu kâğıtların nasıl temin edildiği açık değildir. Saraya ait muhasebe ve ehl-i hiref defterlerinde ebrucu adı altında birimin bulunmayışı ebru işlerini yapanlar ile kâğıtları boyayan grubun aynı ekip olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

3.1.2.2. Mürekkep ve Boya

Kitap sanatçılarının bir başka önemli malzemesi mürekkeptir. Osmanlı Saray’ında arşiv belgelerinde ehl-i hiref teşkilatına ait defterlerden anlaşıldığı üzere “cemâat-i mürekkebciyân-ı hâssa” isimli birim kâtipler için mürekkep hazırlamaktadır (Yaman, 2012).

Mürekkep, sadece sarayın değil halkın da ihtiyaç duyduğu bir malzemeydi. Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl İstanbul’unda kırk mürekkep dükkânının varlığından ve altmış beş kişinin de bu meslekle meşgul olduğundan bahsetmektedir. Mürekkep dükkânları

Beyazıt'ta Mürekkepçiler Kapısı olarak bilinen yerde toplanmıştır. (Çelebi E. , 2007: 331)

Bir eserin ya da levhanın kaleme alınmasında hattatın belirlediği yazı formuna göre kullanacağı mürekkep de farklılaşmaktadır. Eski mürekkepçiler kendilerinden mürekkep isteyen hattatlara öncelikle hangi hat formunda yazacaklarını sorarlardı. Çünkü sülüs için ayrı, nesih için ayrı, talik için ayrı kıvamda mürekkep hazırlanmaktaydı. Mesela kalemi hokkaya bir batırıшта “oklu bir nesih besmelesi” yazılabilirse o mürekkebin güzel olduğuna kanaat getirilirdi (Derman, 1987: 79).

Osmanlı dönemi yazma eserlerinin metin kısmında en çok iki renk mürekkebin kullanıldığı görülmektedir. Metinde ağırlıklı olarak siyah renkli is mürekkebi kullanılırken başlıklarda ise çoğunlukla kırmızı ve tonlarındaki mürekkep tercih edilmiştir. İs mürekkebi kalemin ucundan yavaş yavaş akması, kolay silinmesi ve kazınması, yalamaya müsait olması, renginin daima canlı kalması sebebiyle tercih edilmiştir. Başlıklarda kullanılan kırmızı tonlarındaki renklerden daha çok bordoyu andıran renkteki mürekkep la'lî mürekkeptir (Yaman, 2012)

Ayrıca sarı mürekkep siyah zemin üzerine büyük boyuttaki yazıları yazmak için kullanılan bir diğer mürekkep türüdür. Zer mürekkep olarak ifade edilen bir diğer mürekkep ise altın varakların arap zıncı ve jelatinle ezilmesiyle elde edilir. Bir fırça yardımıyla kalemin ağzına konularak daha evvelden kalıbı hazırlanmış yazıların içi bu şekilde doldurulur. Altınla yazılmış bu tür yazılara zerendûd adı verilir (Serin, 1982: 105).

Osmanlı sanatçılarının tezyinatta kullandıkları boyalar kök boyalardı. Toz haline getirilen boyaların içine arap zıncı ilave edilir, ezilerek kullanıma uygun hale getirilirdi. Boyamada altından sonra en çok kullanılan renk laciverttir. Turuncu, limonküfü yeşili, firuze gibi renklerin yanı sıra sarı, beyaz, lâl rengi ve pembe renkleri de tabii malzemelerden elde edilerek kullanılmıştır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007: 182)

Kâğıdın boyanması ve boya üretme konusunda Osmanlı Devleti'nde imal edilen boyaların o dönem için en iyi boya olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti, XVIII. asırda bütün dünya kök boya ihtiyacının üçte ikisini imal ve ihraç etmekteydi (Korur, 1937: 240)

Kitap sanatlarında ana renk her zaman hakiki altın olmakla birlikte muhtelif ayarlarda farklı altın renkleri ve gümüşler de kullanılmıştır (Keskiner & Akar, 1978). Sanatçıların kullandıkları altın varaklar sarı, kırmızı ve yeşil şeklinde tabir olunan muhtelif renklerdedir. Altın varaklar XIX. yüzyılın sonuna kadar Beyazıd ve Süleymaniye civarındaki Varrakçılar Hanı'nda imal edilmiştir. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007: 181)

3.1.2.3. Kalem

Yazma bir eserin üretiminde mürekkep kadar kullanılan kalemin de önemli olduğu muhakkaktır. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplumu yazı yazmak için alet ve malzemelerinde yaşanan gelişmelere rağmen metal uçlu kalemleri değil yazının doğasına uygun olarak gördükleri kamış kalemleri kullanmayı tercih etmişlerdir.

Tarih boyunca hattatların kullandığı kalem türlerini; kamış kalem, cava kalem, menevişli kalem, kargı kalem ve tahta kalem olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Serin'nin (Serin, 1982) ifadesine göre, Seyyid Halil Vehbî, h.1199/m.1784-1785 yılında kaleme aldığı eserde kamış kalemlerin vasıflarından şöyle anlatılmaktadır:

Evvelâ, hüsn-i hat yazanlara kalemin âlâsın ve mürekkebin rânâsın ve kâğıdın zîbâsın görmek gerektir. Kalemin âlâsın odur ki, kızılı pek ola ve aklığı pek az ola, ve damarları doğru ola, zîra damarları doğru olmazsa kalemi şak itdikte, eğri şak olur, doğru şak olmaz. Eğri şak olan kalemden hüsn-i hat gelmez ve kalemin kalınlığı evsat ola ve uzunluğu on parmak ola. (91).

Hat sanatında kullanılan en iyi cins kamış kalem (kalem-i ney), Hazar denizi sahilleri ile Dicle nehri kenarındaki Vâsıt (Kût) şehri çevresinde yetişen kamışlardan elde edilmiştir; bu sonuncusu kalem-i Vâsîtî diye tanınır. Kamış kalemler yazarken uçları aşınmaya uğradıkları için yeniden uçlarını açmak gereği doğar. Kalem uçlarının aynı kalınlıkta kesilmesi maharet isteyen bir iştir. Zira kalem ucunun kalınlığının değişmesi suretiyle yazıda ortaya çıkan farklı kalınlıklar estetik bir kusur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle mushaf gibi önemli ve uzun yazma eserler üretilirken ucu kolay aşınmayan cava kalemlerin tercih edildiği görülür (Berk, 2013: 86)

XVIII. yüzyılda yaşamış Hattat Râsim Efendi'nin terekesinde çok sayıda kalem mevcuttur ve kalemlerin toplam fiyatı 15.538 akçedir. Bu kalemlerin satılmak için alındığı ortadır. Hattat Râsim Efendi'nin kalemleri yazı işiyle meşgul herkesin talep ettiği bir malzeme olmalı ki aynı dönemde Enderun hocalarından Hattat Mestçizâde Ahmed Efendi'nin terekesinden Hattat Rasim Efendi'nin açtığı kalem ve bunun satış fiyatı yer almaktadır (Erünsal, 2021: 499).

Osmanlı toplumunda kitap üretiminin ana malzemesi olan kalemin iyi yazmanın şartlarından biri olduğu kabul edildiğinden bu işin ustaları da mutlaka yetişmiştir. İyi bir hattatın kendi kalemin kendisinin açabilmesi gerekir ancak iyi bir kaleme sahip olmak için iyi kalemden anlayan ve bunu satan ustayı bulmak gerekir.

3.1.3. El Yazması Kitaplar ve Mushaflar

İnsanlar tarih boyunca tüm duygu ve düşüncelerini aktarırken literatür ve sanatsal ifadenin aracı olan kitapları kullanmışlardır. Matbaanın günlük hayata dahil olmasına kadar geçen sürede üretilen el yazmalarını mahir bir el tarafından yapılan, tezyinatı, tasvirleri, ciltleri ve yazıları ile eşsiz niteliğe sahip birer sanat nesnesi olarak kabul etmek gerekir.

Osmanlı sosyal kültürel ortamında el yazması kitapları hattatlar, nakkaşlar ve mücellitlerden müteşekkil bir sanatçı grubunun ortak çalışması olarak düşünülebilir. Hem zihne hem de duyulara hitap eden yönüyle el yazmaları matbu kitabın oluşturduğu nesnel aidiyetten uzak öznel bir deneyim sunar. *Bizzat elle yazılan kitap* anlamına gelen yazma eserler düşüncenin bir aracı olarak vazife görselerde her bir el yazmasının aynı kişi tarafından yazılsa dahi matbu kitaptan farklı olarak eşsiz olduğu açıktır. Öyle ki orijinal olma ve biriciklik pek çok el yazması kitabın kendine has özelliğidir.

El yazması kitapları yazan müellifler zaman içinde kitaplarının üzerinde genişletme kısaltma gibi içerik değişiklikleri yapabilmekteydiler. Dolayısıyla bizzat müellifin elinden çıkan kitaplar dahi birbirinden farklı nitelikler göstermekteydi. Sanat dünyasında geçerli olan edisyon terimi, seri olarak üretilmiş işler için kullanılmakla birlikte her edisyon eser sınırlı sayıdadır ve genel olarak pahalıdır. Bir el yazması kitabın aynı müellif tarafından yazılan farklı nüshaları farklı edisyonlar olarak düşünülebilir.

Bir el yazması kitabın şekil olarak özelliklerini rulo, kodeks, yaprak/forma/cüz, reddade, cilt ve tezhiplerin belirlediği görülmektedir. Yazma eserler matbu eserlerden farklı olarak, yazı türü¹², cilt özelliği, tezhip/tezyinat, minyatür özellikleri, kâğıt boyutu ve yazı alanı, kâğıt türü ve rengi, sayfa, satır ve/veya sütun sayısı, mürekkep rengi ve kalitesi gibi muhteva özelliklerine sahiptir. Bu bakımdan el yazması kitaplar sadece bilgi taşımaz, içinden çıktığı kültürün teknik bilgisinin ve sanatının özelliklerini taşıyan birer aracı olurlar.

¹² Yazma kitapların Türkçe olanlarında nesih hattının harekesiz şekliyle, zaten harekesiz yazılan ta'likin incesi tercih edilmiştir. Bilhassa, bir şâirin bütün manzûmelerini içine alan dîvanlarda, hurde ta'lik hattı şiirin değerini âdetâ bir kat daha artırır denilse, mübalağa sayılmaz. Ta'lik hattı ayrıca şer'î ve kazâî işlemlerde de kâdı ve müfîlerce kullanılmıştır. Geçmişteki içtimâî hayatımızda mühim yeri olan vakfiyeler ise nesih, hurde tâ'lik ve rıkâ' hatlarından biriyle yazılırdı. Osmanlı tarihinde bu üç hat nev'i dışındaki -sanat kıymeti olmayan basit yazılarla kaleme alınmış yazma kitaplar da az değildir. Bknz. Uğur Derman, Osmanlı İstanbulu'nda Hat Sanatı.

Osmanlı kitap koleksiyonerlerinin kitaplarda aradıkları şartlardan birisi de sayfa kenarlarının genişliğidir. Kenar ne kadar geniş olursa kıymet o kadar artar. Sayfanın alt baş kenarı yukarıdan üçte bir ziyade olmak, kenarı da alt baştan üçte bir miktarı fazla bulunmak pek makbuldür. Kitap kapakları da sevenlerini az işgal eden sorunlardan değildir. Dolayısıyla bunlar ciltlerin sanat bakımından zarafet ve metanetini ararlar (Yazıksız, 1993: 102).

El yazmalarının tarih boyunca fiziksel değişim ve dönüşüm serüvenine bakıldığında geniş bir İslami coğrafyada üretilirken, her dönemin ekonomik ve toplumsal koşullarına göre şekil almış oldukları da görülür. Çoğu zaman bilinmeyen bir alıcıya satılmak için üretilmiş olması onların değerini belirlemede yeterli bir yaklaşım sunmaz. Zira kullanılan malzemenin kalitesi ve hazırlanmasındaki özen ve hazırlayan kişilerin kimliği de bir anlam ifade etmektedir. Yüksek kalitedeki kitaplar siparişle hazırlanır ve daha büyük bir maddi desteği zorunlu hale getirir.

Muhteva bakımından el yazmaları, vikâye/fevâid sayfaları, zahriyye/iç kapak, müellifin ismi, kitabın başlangıcı, metin kısmı ve kitabın sonundan müteşekkildir. Buna ek olarak el yazmalarında görülen te'lif ve istinsah kayıtları, mukabele ve mutâla'a kayıtları, vakıf kaydı ve temellük/satın¹³ alma kaydı gibi kısımlar eserin biricikliğine katkı sağlayarak onu piyasada salt bir ticari meta olmaktan uzaklaştırıp kıymetli varlık hatta bir özne haline getiren hususiyetlerdir (Erünsal, 2018).

Bir yazma eser müellfi bilindiği ölçüde değerlidir. Bundandır ki kitap koleksiyoneleri için müellif hatlı bir esere sahip olmak oldukça mühimdir.¹⁴ Ayrıca el yazması kitaplar, farklı dönemlerde içeriğine müdahil olan başta müellif olmak üzere müstensihler, şârihler¹⁵, derkenar¹⁶ yazarları, sahipleri, metne ekleme yapanlar gibi pek çok katılımcının ortak ürünüdür. Kitaba dâhil olanlara ait her bir kayıt (istinsah ve ferağ

¹³ El yazması kitabın hediye, miras, satın alma vs. hangi yollarla elde edildiğine dair bilgiler veren önemli kayıtlardır.

¹⁴ Berat Açıl'ın editörlüğünde oluşturulan Osmanlı Kitap Kültürü isimli eserde bazı el yazmalarında kitap sahiplerinin kitaplarının üzerine "min hattı musannifi" notu düştüklerinden bahsolunur.

¹⁵ Bir kitaba açıklama yazan kimse.

¹⁶ Farsça bir kelime olan derkenar, kitabın ya da belgenin kenarına veya altına yazılmış yazılar veya notlardır.

kayıtları) ve kitabın dolaşımında tutulan temellük kayıtları el yazmalarının biricikliğini artıran diğer önemli hususlardır. Böylece aynı kitap her defasında farklı ellerden çıksa da biricik olarak kalmaya devam eder. Mesela, et- Tarîkatu'l-Muhammediyye'nin bugün Türkiye yazma eser kütüphanelerinde bulunan beş yüz kadar nüshasının her birisi bir diğerinden farklıdır (Arslan, 2020: 27).

Tarih boyunca el yazması kitaplar içinde en çok okunan ve istinsah edilen metin Kur'ân-ı Kerim¹⁷ olmuştur. Nitekim mushaflar tertip ve tezyin alanları ile kitap sanatları araştırmaları için temel teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'i okumanın ibadet olarak kabul edildiği Müslüman bir toplumda herkes malî gücüne göre tanınmış veya sıradan bir hattatın yazdığı mushafa sahip olmak isterdi. Farklı fiyatlara alım satımı yapılan mushaflar etrafında, bir piyasanın oluştuğunu söylemek mümkündür. Mushafların değerinin parayla ölçülemeyecek olduğuna inanan bu alıcı ve satıcıların onun değerini “hediyesi” kavramı ile ifade etmeleri günümüze kadar ulaşan bir gelenek olmuştur.

Kutsal kitap olarak Kur'ân-ı Kerim'e gösterilen hürmetin gereği estetik şekilde yazma ve süslemeye¹⁸ de büyük önem verilmişti. 14 sûre ve 30 cüzlük bölümden müteşekkil Kur'ân-ı Kerim 600 sayfalık standart bir metindir. Kaynaklarda yazılmış farklı ebatlarından bahsedilen Mushafların; Cami mushafı - Büyük (kebîrî) mushaf (1/1) - Vezirî kıt'a mushaf (1/2) - Küçük (rubu') kıt'a mushaf (1/4) - Sümün kıt'a mushaf (1/8) - Sancak mushafı gibi büyüktен küçüğe doğru en az altı boyda yazıldığı görülmektedir (Derman, 2013: 483)

¹⁷ XVIII. yüzyıla ait tereke kayıtlarında Kur'ân-ı Kerîm yerine en fazla kullanılan kelime mushaf ve mushaf-ı şerîf olmakla birlikte Kelâm-ı Kadim, Kelâm-ı İzzet kavramlarına da rastlanmaktadır.

¹⁸ Özellikle Kur'an-ı Kerîm'lerde çok zengin tezhip süsleme görülmektedir. Kur'an-ı Kerîm'lerde “zahriye” kısmında ilk iki sayfa, bazen ilk dört sayfa tamamen tezhiple bezenmiş olup “hatime” denilen son sayfalar, kitabın metin kısmının başladığı yere yapılan “ser levha”, başlık veya “mihribe” denilen kısımlarda, Kur'an-ı Kerîm'lerdeki “sure” “fasıl” başlarında, “Fatiha” ve “Bakara” surelerinin baş sayfaları da zengin tezhip bezemelidir. Bknz. Ayla Ersoy, Türk Tezhip Sanatı.

Osmanlı'da Müslüman halk arasında Kur'ân-ı Kerim'den sonra en yaygın el yazmaları müstakil küçük bir kitap şeklindeki En'âm-ı Şerîf'lerdir. (Sabev, 2016) En'âm-ı şerîf'ler ve Delâilü'l-hayrât gibi dua kitapları da mushaflarda olduğu gibi hat, tezhip ve ciltleriyle birer sanat eseri niteliği taşımaktadır. Mushaflardan farklı olarak bu kitaplarda, kutsal mekânlara ve manevi değeri olan eşyalara ait minyatürlere de yer verilmiştir (Memiş, 2021).

Osmanlı toplumunda Hz. Peygamber'e (sav) duyulan sevgiyle birlikte onun bereketinin taşıyıcılığını yapmak dinî ve siyasî açıdan son derece mühimdir. Bu yöndeki arzu sanatsal üretilere de yansımış ve XVII. yüzyıldan itibaren yeni sanat pratikleri ve ürünleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sanatsal ürünlerin toplumda en çok rağbet göreni "süs, ziynet" mânâsına gelen hilye-i şerîflerdir. İslam peygamberinin vasıflarını anlatıp öven hilyeler, XVII. yüzyılın sonunda ilk defa Hattat Hâfız Osman tarafından tasarlanmıştır (Gruber, 2020). Halefleri olan hattatlar bu formu korumuş olmakla birlikte tezyinatını yapan müzehhiblerce binlerce farklı hilye-i şerîf eserleri üretilmiştir.

Osmanlı el yazması geleneğinde, beyitler, ayetler, darb-ı meseller ve hattatların meşklerinden oluşan ve farklı yazı formlarıyla yazılmış kıt'alar, XVI. yüzyıldan itibaren kıt'alardan oluşan albüm şeklindeki murakkaalar ¹⁹ ve camlı-çerçeveveli eserler olarak hat sanatının en güzel istif örneklerini sunan levhalarda Osmanlı sanatseverleri tarafından ilgiyle karşılanmıştır (Derman, 2013).

Osmanlı sanat geleneğinde istinsah edilmiş eserlerden farklı olarak bir hattatın evvelce yazmış olduğu bir yazıyı başka bir hattatın takliden yazması bu eseri sanat eseri yapar mı? Yoksa bu eser değeri olmayan bir kopya mıdır? sorusu el yazması eserlerin değerini belirlemek bakımından önem arz eder. Her sanatın kendi özünden kaynaklanan ilkelerin var olduğundan hareketle hat sanatı açısından bu çalışmalarda

¹⁹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerek saray çevrelerinde gerekse saray dışında murakka yapımcılığının yaygınlaştığı görülür. Murakkalar, dönemin veya geçmişin meşhur hattatlarının, musavvir ve müzehheplerinin, kat'ı sanatçıların tek yaprak şeklindeki müstakil çalışmalarını ihtiva eder.

başı başına bir sanat eseri olarak değerlendirilebilir. Çünkü hat sanatında taklit etmek çoğu zaman bir eseri yaratmaktan daha zordur (Özkafa, 2013: 80).

Bir yazıyı daha önce yazmış olan hattatın el alışkanlığını kavrayabilmek, kalem ağzı açısını tutturabilmek ve kalem hareketlerini aynen yansıtabilmek ustalık gerektiren bir iştir. Dolayısıyla takliden yazılmış eser taklid edilen esere benzemesi ölçüsünde eserin kıymeti artacaktır (Özkafa, 2013). Sanat eserinde aranan benzersizlikle çelişkili bir durum gibi görünse de el yazması kültürünün kendine göre bir işleyişi ve geleneği olduğu göz ardı edilmemelidir.

Yazımı biten mushaflar, tezhip edilmesi için müzehhibe teslim edilirdi. Cetvelleri çekilip tarrahlar tarafından desenleri oluşturulduktan sonra ciltlenmek üzere mücellide gönderilirdi. Kitaplar, matbaaların hâkim olduğu piyasaların dışında farklı biçimde yazılır, dağıtılır ve değerlendirilir. Mesela, Osmanlı İstanbul’unda bir yazarın el yazmasının değeri o eserin münevverler yani toplumun okumuş entelektüel kesimleri arasında ne kadar dolaşımda olduğu da önemli bir husustur (Bevilacqua, 2020: 67).

Sanatsal özelliklerine göre maddi değeri artan ya da azalan mushaflar ve kitaplar sahibi için sosyal statü, zenginlik ve prestij göstergesi aynı zamanda ihtiyaç halinde elden çıkarabilecekleri bir yatırım aracıydı. Tüm bunlar hesaba katıldığında el yazması eserlerin nadir ve ayrıcalıklı nesne olma algısının her dönem de sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Mushafların kıymetini artıracak nitelikler; hattatın kimliği, yazı türü, mushafın ebatları, kâğıt ve mürekkep kalitesi, tezyinat ve cilt olarak belirlenebilir. Farklı fiyatlara sahip her mushafın alıcı bulduğu Osmanlı toplumunda yüksek kalitede hazırlanmış yüksek fiyatlı mushafları ise birer sanat eseri olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

3.1.4. El Yazması Kitapların Üretimi

Osmanlı okurları ve kitap meraklıları için kitap istinsah eden ve mushaf yazan hattatların varlığı bilinmektedir. El yazması literatüründe yeni bir nüsha yazılmasını isteyen kişilere mâlik/ sâhip yanı sıra “müstektip” ifadelerini kullanmak mümkündür. Ancak mâlik/sahip herhangi bir şekilde nüshaya sahip olan herhangi bir kimse için kullanılabilirken; istiktâp (dolayısıyla müstektip), sadece sipariş veren kimse için kullanılmaktadır (Arslan, 2020: 137).

Müstektiplerin sipariş verdikleri mushaflar veya te’lif olsun tercüme olsun her el yazması kitap hazırlanırken belirli aşamalardan geçiyordu. Zira siparişle kitap yazdırmak ekonomik gücü gerektiren bir eylemdi. Peki kimdir bu müstektipler? Kâğıdın çeşidine, mürekkebin rengine, hattın nev’ine, kaç satır ya da kaç varak olacağına ne kadar sürede istinsah edileceğine dair müstensihe bir talepte bulunuyorlar mı? İstinsah kayıtlarında, nadiren kitap siparişi verenlerin isimleri yer alsa da diğer unsurlarla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaz (Arslan S. , 2020: 137). Osmanlı’nın en önemli müstektipleri şüphesiz ki sultanlar, üst düzey saray mensupları ve Osmanlı seçkinleriydi.

Osmanlı toplumunda özel olarak sultan tarafından siparişle kitap hazırlanması II. Murad (ö.855/1451) devrinde başlamıştır. Böylece Edirne Sarayı’nda kıymetli kitaplardan müteşekkil hususi bir kütüphane oluşturmuştur. Kütüphanenin zenginleşmesi için yoğun bir te’lif, tercüme ve istinsah faaliyeti sürdürülmüştür. Ardından gelen diğer Osmanlı sultanlarından II. Mehmed (ö. 886/1481) Yeni Saray’da kurduğu nakkaşhane ile bu faaliyeti hızlandırmıştı. II. Beyazid (ö.918/1512), I. Süleyman (ö.974/1566), II. Selim (ö. 982/1574), III. Murad (ö.1003/1595) ve III. Mehmed (ö.1012/1603) gibi sultanlarda kitaplara yoğun ilgi göstermiş siparişle hazırlattıkları kitaplarla Osmanlı’nın kültür sanat ortamının canlılığına büyük katkı sağlamışlardı. Ancak Osmanlı’da en fazla resimli, gösterişli ve maliyetli kitap üretilen dönemin III. Murad’ın saltanat yılları olduğu söylenebilir (Kazan, 2021).

XVIII. yüzyıla gelindiğinde özellikle Lale Devri'nde (1703-1730) sanata ve kitaba olan merakı ile bilinen Sultan III. Ahmed, Sadrazam Dâmad İbrâhim Paşa ve diğer saray erkânı siparişleriyle hem hususi kütüphanelerini zenginleştirmiş hem de toplumun kültür ve sanat ortamını ihya etmişlerdir. Bu dönemde farklı konularda tercüme faaliyetleri artış gösterirken sultana eser sunma faaliyeti de devam etmiştir. Meselâ, Târîh-i Aynî olarak bilinen kitabın çevirisi yapılarak III. Ahmed'e ithaf olunmuştur.²⁰ XVI. yüzyılın ikinci yarısında yazılmış olan Selanikî Tarihi'ni okuyup beğenen Dâmad İbrahim Paşa hem kendisi hem de III. Ahmed ve yakınları için birçok nüsha istinsah ettirmiştir. (Aydüz, 1997)

3.1.4.1. Bir Sipariş Kitap Örneği: Surnâme-i Vehbî ve Sanatçıları

Sultan III. Ahmed'in üç ve sadrazam Dâmad İbrahim Paşa'nın bir oğlu için tertip edilen sünnet merasimine ait şenliklerin konu edildiği Surnâme isimli kitap III. Ahmed tarafından Seyyid Vehbî'ye özel olarak sipariş verilmiştir.

Rengi kırılmış, aharlanmış ve mührelenerek yazmaya uygun hale getirilmiş kâğıtlar ve orjinal metin kontrol edildikten sonra görevli olarak tayin edilmiş hattata teslim edilen eserin yazım süreci böylece başlamış olurdu.

Surnâme gibi resimli eserlerin hazırlanmasında metne bağlı olarak hangi anlatımın hangi sayfada tasvir edileceği de proje ekibince karara bağlanır, ardından musavvirler eskizlerini hazırlamaya başlardı. Tahrirkeşler ve cetvelkeşler yazılacak kâğıt üzerinde çizgiler ve satırları belirlendikten sonra altın veya farklı renkteki mürekkep ve boyalarla sayfa renklendirilirdi. Müzehhipler hazırlanan desen kalıplarını kâğıda geçirir ardından tezhip edilecek veya resimlenecek alanlar bezenirdi.

Mushafların, resimli ve tezyinli el yazmalarının, murakka'ların ve albümlerin hazırlanma süreci de aynı şekilde devam etmekteydi. Yazımı ve tezyinatı biten eserler

²⁰ Bu kitabın h. 1148/m.1736 daki bir belgedeki fiyatı 1200 akçedir. Yine aynı belgede bu kitaptan iki adet bulunmakta ve birinin fiyatı 2580 akçe diğeri ise 750 akçe'dir.

formalar halinde ciltlenmesi için usta bir mücellide teslim edilirdi. Ortak bir çalışmanın ürünü olan kitap üretimi uzun soluklu yolculuğunun ardından sultana takdim edilerek proje nihayet bulmuş olurdu.

Saray tarafından sipariş edilen bir kitabın hazırlanması şüphesiz kolay olmayacaktır. Bir divan şairi olan Vehbî, Tebriz kadısı iken eseri yazmak üzere İstanbul'a çağırılır. Ancak müellif olarak görevlendirilecek kişilerin zorlu bir sınavdan geçirildiklerini Seyyid Vehbî kitabın girişinde uzun uzadıya anlatır.

Vehbî, on beş gün süren düğün merasimini gece gündüz seyrederek notlar almıştır. Sadrazam Dâmad İbrahim Paşa, kitabın hâmisî ve sorumlusu olarak Seyyid Vehbî'yi sürekli olarak kontrol etmiştir. Hatta aralarında geçen bir konuşmada Paşa'nın:

Vehbî! Gördüğün garip şeyleri ve tuhaf halleri güzelce izledin ve dikkatle gözledin mi; gereği gibi kafanda şekillendirip olduğu gibi yazıya aktarabildin mi? sorusuna: “Gördüklerim arasında gece ve gündüz olan bitenden mühim bir şey değil belki küçük ve değersiz bir şey bile kalmamıştır.”cevabını verir. Paşa'ya, “böylece hiçbir şeyi kaçırmaksızın kaydettiğimi belirttim. (20)

ifadesinde bulunur. Vehbî'nin sözleri sipariş üzere saray için eser yazan bir müellifin yaşadığı süreci göstermesi bakımından önemlidir.

Vehbî, düğün merasiminin hemen sonrasında notlarını düzenleyerek manzum olarak yazma işine başlar. Yazma işinin hangi tarihte bittiğine dair bilgi vermeyen Vehbî merasimin son günü olan on beşinci gününün bitiminde düğünde görevli olup işini tamamlayan herkesin ödüllendirildiğinden bahseder.

TSMK. 3593 numarada kayıtlı ilk nüshanın hattatı Hüseyin Şâkir Paşa (Mîr Şâkir) (ö.1157/1744)'dır. Hurde ta'lik hatla yazılmış bu nüshanın 137 minyatürü dönemin nakkaşı Levnî tarafından yapılmış 1727-1728'de padişaha sunulmuştur. Sadrazam Dâmad İbrâhim Paşa için hazırlandığı düşünülen TSMK. 3594 numaraya kayıtlı diğer 140 minyatürü olan Surnâme nüshasının hattatı ise Suyolcuzâde Mehmed Necib

Efendi (ö.1171/1758) nakkaşı İbrahim Efendi (ö. ?) dir (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006: 265). Surnâme gibi sanat değeri yüksek bir el yazması kitabın tamamlanması beş yıl gibi uzun bir zaman almıştır.

El yazması eserin üretiminde kullanılacak malzemenin niteliği kitabın değerini artıran hususlardan biridir. Osmanlı arşivine kayıtlı bir belgeden Surnâme'nin hazırlanmaya başlanması için sanatçılara gerekli olan boya, kâğıt ve bunlara harcanan masraflara ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür. (BOA. AE.SAMD. III 7 – 591 H-27-11-1134)

H.1134/m.1722 tarihli “*Bâzı tesâvîr için lüzum ve iktizâsı olub Seyyid Vehbî Efendi ma'rifetiyle Kâğıdçıbaşı-i sâbık el-Hâc Mehmed'den ahz olunup Acem musavvirine teslim olunan elvan boyanın müfredat defteridir.*” kaydı düşülen belgede yirmi farklı renkte boyanın miktarı ve fiyatı yer almaktadır. Belgeden, Seyyid Vehbî'nin sadece kitabın müellifi olmayıp projenin bizzat yürütücüsü olduğu anlaşılmaktadır. Kağıdçıbaşı'ndan alınan kâğıdın ve boyanın musavvire verilmiş olmasından eserin yazım süreciyle birlikte resimlendirmesinin de sürdüğünü söylemek mümkündür. Toplam 194 kuruş 20 akçe yani 23.300 akçe sadece boya için harcanmış görünmektedir.

Uğur Derman bu belgedeki ifadelerden adı geçen boyaların Surnâme tasvirlerinde kullanılmak üzere ilk defa satın alındığını sonraki dönemde yeniden ihtiyaç ortaya çıktı ise de buna dair herhangi bir belgeye rastlanılmadığını belirtir. (Derman, 2019: 368), Belge eserin hazırlanması için yapılan ilk satın alma hesap bilgilerini göstermekle birlikte boya ve altın için ödenen 23.300 akçelik gider bir eserin maliyetinin tahmin edilebilmesi bakımından da önem taşımaktadır. Şevket Pamuk'un hazırladığı İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler adlı eserde 1721-1722 yılındaki saray harcamaları içinde bir okka²¹ bal 24 akçe iken bir kile²² şeker 150,6 akçe şeklinde belirtilmiştir. 1723 yılında Bursa'da pirincin kilesi 40 akçe iken zeytinyağının okkası 33, balın okkası 18, koyun eti ise 14 akçedir. 23.300 akçelik

²¹ Bir okka yaklaşık 1283 gramdır. Bknz. Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, s. 513

²² Bir İstanbul kilesi yaklaşık 25.659 kg'dır. Bknz. Fehmi Yılmaz, Osmanlı Tarih Sözlüğü, s. 350

boya ücreti temel gıda ürünleri ile kıyaslandığında masrafın büyüklüğü anlaşılır. (Pamuk, 2000: 124;174)

Şimdiye kadar III. Ahmed için hazırlanan Surnâme'ye ait bilinen ilk belge Surname için alınan boyaların isimleri miktarları ve fiyatlarına dair belgedir. Bu belge Uğur Derman tarafından transkript edilip yorumlanmıştır. Derman, bu belgede yer alan malzeme listesinin kitaba ya da her iki nüshaya başlamak için alınan malzemeler olduğunu düşünür. Ancak belgenin tarihinin h.1134/m.1722 olması duruma şüpheli bakmayı gerektirir. Çünkü aşağıda izah edilen h.1132/ m.1719-1720 yılına ait belgede musavvir ve hattata surname için ödenen inam ücreti yer aldığından kitap yazma ve süsleme işi h.1134/m.1722'den çok önce başlamış olmalıdır. Öyleyse listede yer alan malzemeler ya Levnî'ye ait nüsha içindir ya da alınan ek malzemeleri göstermektedir. Derman ayrıca belgede geçen Acem musavviri ifadesini anlamlandıramadığını ifade etmektedir. (Derman, 2019: 372) Çünkü Levnî olma ihtimalini düşünse de Levnî'nin Edirneli olma ihtimali vardır. Ancak Suyolcuzâde Mehmet Necip Efendi'nin Devhat'ül Küttâb isimli eserinde h.1132/m.1719-1720 tarihinde Hüseyin Şâkir Efendi ile surnâme yazmaya tayin olunduklarını ve beş yılda tamamladıklarını anlatır. (Yaman A., 2003: 189)

Kitabın musavvirleri Levnî ve İbrahim olduğundan metinde “*İbrâhim nâm musavvirân-ı bihzâd*” ifadesinden acem musavvir olarak isimlendirilen kişinin İbrâhim olabileceği de düşünülebilir. Böylece Seyyid Vehbî'nin iki ekibi de kontrol ettiği iki ayrı nüshayı yazan ve tasvir edenlerin birlikte çalıştıkları sonucuna ulaşmak pek ala mümkündür. Nitekim arşivde yer alan ve daha önceki çalışmalarda kullanılmadığı anlaşılan “*Sur-i Hümayunda vazîfeli Vakayinüvis Necib Efendi ile Musavvir İbrahim Çelebi'nin inam pusulası*” açıklamasıyla kaydedilen evrakta h.1132 yılının Zilkade ayında gerçekleşen sur-ı hümayun için tahrir ve tasvir ücreti alan görevli memurlar olarak “*Necip Efendi ve İbrahim Çelebi*” adları zikredilir. (BOA. AE.SAMD.III 179-17434 H-28-11-1133) (Ek 3)

Bunlar hattat Suyolcuazâde Mehmed Necib Efendi (ö.1171/1758) ve nakkaş İbrahim Efendi (ö.?) olarak bilinen sanatçılardır. h.1133 yılının Zilkade ayının 28’inde verildiği kaydedilen inamın toplam miktarı olan 16.000 akçe iki sanatçıya eşit olarak verilmiştir. Ödeme sünnet düğününden bir yıl sonraki kurban bayramında gerçekleştirilmiştir. Bu in’amın bizzat “*sûr-ı hümayun*” için verildiği açık bir şekilde ifade edildiğinden burada sanat tarihçilerinin “*surname*” nüshaları konusundaki yazdıklarını bir kez daha değerlendirmek doğru olacaktır. Derman’a göre bu nüsha padişah için değil Sadrazam Dâmad İbrâhim Paşa’ya hediye edilmek üzere yazılmıştır. Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise sanatçıya 50 parça/50 gün için 8.000 akçelik ödemedir. Bu miktar o dönemin en üst makamının kendisi için verdiği bir iş siparişine biçtiği bedeli tanımlar.

XVIII. yüzyıl sanat ortamında resimli yazma geleneğinin en önemli sanatçısı Levnî hakkında bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Bu önemli sanatçı hakkında ilk yazılı belge Süheyl Ünver’in Ayvansaraylı Hafız Hüseyin’in Mecmua-î Tevârih adlı kitabından aktardığı bilgilere dayanmaktadır. Mecmuâ-i Tevârih 1765-1787 tarihleri arasında yazılmıştır. Bu eser TSMK. HK. No:1565 v. 105’te kayıtlıdır (Ünver, 2007: 478). Kitapta yer alan bilgilere göre;

“Levnî Abdülcelil Çelebi: Edirne’den gelip İstanbul’da iptida nakkaş şakirdi olup nakkaşhaneden izinle sanatta üstad olup ba ‘dehû saz koluna yâni tezhip ile saz işlemek semtine mail olup bir müddet mürurunda musavvirliğe heveskâr ve bu vadide fâyik’ul-akran olup Sultan Mahmud Han-ı Gazi cülusuna dek mücessem tasvirler zuhur etmezden evvel cümleden serfiraz musavver bunlar idi. Vakt’ül hicre sene 1145 tarihinde Otakçılar camii kurbünde Aktürbe hizasında Sadiler Tekkesi mukabilinde sed üzerinde medfundur. Eş’arı ve sair âsârı vardır.” (479)

Süheyl Ünver, Ayvansarayı’nın Levnî hakkında verdiği bu bilgilere “*bizi tatmin eden taraf az*” (479) düşüncesi ile yaklaşır ve yeterli bulmaz.

Saray nakkaşhanesinde çalıştığı ve usta olduğu kabul edilen Levnî’nin, XVIII. yüzyıl ehl-i hiref teşkilatı içindeki “cemaat-i nakkaşan-ı hassa” içinde ne mahlası olan

Levnî'ye ne de gerçek ismi olarak kabul edilen Abdülcelil'e rastlanmamış olması sanatçının saraya dışarıdan iş üreten bir sanatkâr olduğunu kuvvetlendirmektedir.

XVIII. yüzyılın en önemli tasvir sanatçısı olarak betimlenen Levnî'ye ait arşiv belgeleri içinde çok az bilgiye rastlanır. Levnî'nin asıl isminin net bir şekilde bilinmemesi bir karmaşaya yol açmış görünmektedir.

Edirne'deki Eski Saray'ın aktif olarak kullanılıyor olması Levnî'nin Edirne'den geldiğine dair bir kanaat oluşturmuştur. Osmanlı Resim Sanatı kitabında yer alan aşağıdaki ifadeler bu kanaati, Kantemir'in eserindeki bilgilerle destekler:

Özellikle II. Mustafa döneminde (1695-1703) Edirne'de etkin bir sanatçıdır. Nitekim, 1701-1710 yılları arasında İstanbul'da kapı kâhyalığı görevini üstlenmiş olan Buğdan prensi Dimitri Kantemir'in Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi adlı kitabındaki padişah portrelerinin padişahın baş musavviri tarafından yapıldığını yazarın kendisi metninde belirtir. Dolayısıyla Sultan II. Mustafa'yla sona eren bu portreler Nakkaş Levnî'ye atfedilmiştir. Portreler daha sonra Claude de Bosch tarafından gravürlenmiş ve Kantemir'in 1734'te basılan kitabında yer almıştır. (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006: 262)

Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir belgede Abduddai Levnî adıyla imzalanmış bir dilekçede , *“Kendisinin müptela olduğu göz iltihabından dolayı fakr-ı zaruret içinde olduğundan bahsetmekte sadaka-i padişahi ile bir yıllık gelir ricasında bulunmakta, aynı zamanda padişaha yazdığı bir hediye eserden bahsetmektedir.”* (BOA. İE.MT. 3-301 H-06-07-1118) (Ek 4) Bunun üzerine Sultan III. Ahmed, h.1118/m.1706 tarihinde Edirne'de yaşamakta olan Levnî'ye günlük yirmi akçe verilmesi ile ilgili hatt-ı hümayûn çıkarır. Bu ödeme Edirne gümrüğünden yapılmış, padişahın sanatçılara verdiği inam vs gibi bir ödeme sınıfı içinde yer almamıştır.

Ancak bir yıl sonra başka bir belgede Levnî isimli bir kişiye *“[...] yedisinde Silahdar Ağa kulları marifetiyle Levnî kullarına ihsan buyurulan: gurus 20”*²³ (BOA. TS.MA.d

²³ Bir kuruşun dönemsel karşılığı 120 akçedir. Bu durumda Levnî, 2.400 akçe ihsan almıştır.

02352. 0327.00 H-29-12-1119) (Ek 5). Bu iki kişi aynı Levnî ise bir yıl içinde göz hastalığından kurtulup İstanbul'a gelmiş ve bayramda inam almaya layık bir pozisyona yükselmiş olmalıdır.

“Levnî” kelimesi “levn” yani renk kelimesinden türemiş bir kelimedir. Musavvirlerin renklerle olan bağından yola çıkarsak bu kelime bir mahlas olarak musavvirler arasında yaygın olarak kullanılmakta mıydı? Ancak mahlas kullanma geleneği açısından Nakkaş Levnî'nin şair olması ve mahlas olarak bu ismi kullanması ve bu isimle anılır olması da “levnî” kelimesini şahsa özel kılmaktadır.

Kadı Sicillerinde yer alan, h.1147-1149/m.1734-1736 tarihli Levnî Ali Efendi b. Yusuf isimli musavvire ait terekedeki (Eyüp Mah. 163, cilt: 67, sayfa: 44, Hk.: 7) bilgiler, o dönem de yaşamış Levnî mahlaslı bir başka musavvirin daha olması ihtimali var mıdır? sorusu ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Terekede adı geçen Levnî Ali Efendi b. Yusuf'un ölüm tarihi, yaşadığı ve meftun olduğu yer bilgisi, Ayvansarayî'nin Mecmuâ-i Tevârih'de nakkaş Levnî hakkında verdiği bilgilerle benzeşmektedir. Bunların aynı kişiler olması mümkün müdür? Bu durumda Levnî mahlaslı iki musavvirin isimlerinin farklılığı ihtiyatlı davranmayı zorunlu kılmaktadır. Elbette ki sanat tarihimizin en önemli sanatçılarından biri olan Levnî'ye ait ortaya çıkabilecek her bilgi değerlendirilmelidir. Şüphesiz bu konudaki tartışmayı ileride yapılacak araştırmalar sonlandıracaktır.

3.1.5. Kitabın Değeri

Sanat toplumdaki kültürel değerlerin kuşaklara aktarılmasında en önemli kurumlardan biridir. Toplumu ve üyelerini duygusal ve bilişsel yönden besleyen, geliştirip zenginleştiren temel unsur olarak gündelik hayatın içinde de var olmaktadır. Sanat ve sanat eseri her yüzyılda farklı şekillerde kendini ifade etme biçimleri bularak yol alırken sadece duygusal tatmin sağlamakla kalmayıp alternatif bir yatırım aracına da dönüşmüştür.

Diğer sanat eserleri ile kıyaslandığında el yazmaları da benzersiz oluşları bakımından bu özelliği gösterir ve yerine yenilerini ikame etmek imkânsızdır. Her birinin bir ticari değeri vardır. Üzerinden geçen zaman diliminde kıymeti, nadirliği ve sanatsal niteliklerine bağlı olarak artmaktadır. Lüks bir tüketim malı olarak, sahibine estetik zevk, sosyal statü ve prestij sağlarken miras bırakma, rehin verme gibi ihtiyaç halinde bir ticari nesneye dönüşebilmektedir. Üretimlerindeki meşakkat ve üretim süresinin zaman alması da değeri üzerinde etkilidir.

Osmanlı elitlerinin kitaba gösterdiği hürmet birçok sanat dalının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kütüphane için kullanılan “Hizânetu’l-kütüb” kelimesi kitaba gösterilen hürmetin yanı sıra ona verilen değerini göstermesi bakımından dahi ilgi çekicidir. Bazı belgelerde kitapların muhafaza edildiği yerler için hazine, kitapların muhafazası ile görevli kimselere ise “hâzinu’l-kütüb” denmektedir (Arslan S. , 2020: 63).

Manevi değeri kadar maddi değeri de olan kitaplar Osmanlı toplumunda önemli bir ticarî nesneydi. Mushaflar ve dinî içerikli kitaplar, edebî ve ilmî kitaplar bütçeye göre farklı sayılarda evlerde bulunabiliyor ve şahsi eşya olarak değerlendiriliyordu. Bir kitabın sanatsal ve ekonomik değerini belirleyen şartlar, sanat piyasasındaki aktörler ve bu aktörlerin sanat piyasasına dinamik etkisiyle de belirlenmektedir. Bu ilgi önceki yüzyıllardan başlar.

Bu ilgiyi dile getiren Osmanlı tarihçisi Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1008/1600), 1586-1587 yılları arasında yazdığı Menâkıb-ı Hünerveran isimli kitapta hattatların ve kitap sanatçılarının isimlerinden söz ederken Osmanlı sanatçılarını Timur sanatına bağlı bir ekol olarak sunar. Hatta Timurlu hattatlarına ait eserlerin Osmanlı koleksiyoncuları arasında çok fazla ilgi gördüğünü ifade eder:

Bilginler, şairler, irfan ehli, güzel yazıcılar, müzehhipler, musavvirler ve bütün hüner sahiplerinin iş çıkaranlarının hepsi şaşılacak işler yapanların başta gelenlerinin tümü hep el üstünde tutulmaktadır. Bundan başka her tür kalemdeki güzel yazılmış yazılar çok geçerlilik kazanmış özellikle Mir Ali ve

Meşhedî kıt'alarına sahip olmakla dünyanın ince şeylerine değer verenlere mutluluk ve mukarrer olmuştur. (33).

Osmanlı elitinin kitaplara ilgisi sadece içeriklerinden kaynaklanmıyordu. Kitabın estetik boyutu da son derece önemliydi. Kitaplar bir statü göstergesi olarak sahiplerinin estetik duyarlılığını da göstermektedir ki Mustafa Âli o dönemde İstanbul'da hat sanatlı bir murakka edinmenin kolay olmadığını söyler ve canlı bir piyasanın varlığını ima eder;

Dahası Mir Ali'nin her biri iki beyitlik iki kıt'ası o sıralarda yüz floriye satılmaktaydı. O da söz götürmez bin zorlama, yalvarma ve özenmeyle satın alınması yüce taht yeri başkentte (İstanbul) olabilmisti. Devlet erkânının münşileri ve mutlu divan mümlilerinden niceleri kırk-elli bin altını bazılarının sözüne göre ondan daha fazla Karun malı değerinde türlü türlü mallarla biriktirilmiş hazineleri bir murakka' için harcamak bir de düzenlenmesine ve altınla bezenmesine güçlerinin yettiğini saçmak halk arasında pek yayılmıştı (34).

Ardından şöyle devam eder;

Fakat zamanında Karun malı sayılacak varını yoğunu yok edip yazılarının satın alınmasına olanca mülkünü feda eyleyen zenginler ve eli açıkların zarifleri Mir'in bir seçilmiş kıt'asını beş, altı bin o çağın Osmanlı altınına almak ve Meşhedî'nin iki beyitlik beğenilmiş bir kıt'asına en son dört, beş yüz akça saymak bir iki kere vaki oldu. Bununla birlikte isteklilerin sırf üstün görüp beğendiklerinden mi yoksa Mevlana Mir Ali'nin kıt'alarını az bulunuşundan mı idiği beyaza çıkış belli olmadı. Bu değersiz yazar gerçeği araştırmasına göre her biri bir semte yolcu, reviş ve çalışmasında üstadlık derecesini ele geçirmiş büyük ve ünlü güzel yazıcılarıdır. (113).

Osmanlı elitleri arasında sanat eseri toplamaya veya satın almaya yönelik böyle bir eğilimin şiddetlendiği ancak bunların bazı sorunları da beraberinde getirdiğini söyler;

Sanatçının iyice araştırılması ve değersiz albümlere fazla ücret ödemek durumunda kalılabileceğini de şöyle ifade eder: “Ancak güzel yazı yazan kâtiplerin, kat'ıcıların, tezhipçilerin, nakkşaların ve tasvircilerin kimler idiği,

hangi memleketten yetişip çıktıkları ve hangi ustadan bilgi olgunluğunu öğrendiklerini ve nice padişahın sonsuz lütuflarıyla bu mertebelere eriştiklerini layık olduğu gibi araştırıp incelemenin ondan sonra da o kıt'alara, hatlara, ele geçirilmiş tezhip ve tasvirlerle rağbet kılınmanın olgunlaşmış düşünceye uygun düşeceğini ortaya çıkarmaktadır. (34).

Kendisi de bir müellif olan Mustafa Âli, arkadaşlarının ısrarı ve teşviki üzerine yazdığı kitabında sanat ortamlarının döneme özgü ayrıntılarını anlatmıştır. Osmanlıda sanatlî kitap üretimi İslam dünyasının geniş çerçevedeki kitap kültürünün bir uzantısı olarak düşünülmelidir. İstanbul başta olmak üzere Osmanlı'ya başkent olmuş şehirlerin sakinleri zengin bir kültür ve sanat ortamının içinde yaşamaktaydılar. İstanbul'daki saray elitleri ile sınırlı olmayan kitaba ilgi, taşrada da önemli kişilerin tercihi olabilmekteydi (Faroghi, 2010).

El yazması kitaplar fiziksel özelliklerinden ayrı olarak farklı dönemlerde içeriğine müdahil olan başta müellif olmak üzere müstensihler, kitaplara şerh düşenler, derkenar yazarları, sahipleri, metne ekleme yapanlar gibi pek çok iştirakçinin ortak ürünüdür. Metne dâhil olan tüm iştirakçilere ait her bir kayıt (istinsah ve ferağ kayıtları) ve kitabın dolaşımında tutulan temellük kayıtları bu el yazmalarının biricikliğini artıran diğer önemli unsurlardır. Böylece aynı kitap her defasında farklı ellerden çıksa da biricik olarak kalmaya devam eder.

Bir kitaba veya iyi bir hattatın elinden çıkmış bir kıt'a yazıya sahip olmak isteyenler arasında ne kadar ücret verilerek yazdırıldığı merak konusu olmuştur. Ancak bir el yazması kitabın yazı ücretinin nasıl belirlendiğini Gelibolulu Mustafa Âlî şöyle anlatır:

Uyulması Gerekli Kaide: Gizli olmaya ki İran Kâtipleri ve güzel düzenlemeyi bilen yazı yazarlar, değerlendirmelerinde kırk beş harfe ve bazılarının söylediğine göre elli harfe bir beyit tabir ederler ve kitap yazdırmak isteseler, biner beyitten sözleşirler. En adi yazıyla yazılacaksa, bin beytini bir floriye, orta yazıyla ise bin beytini iki filoriye, eğer en iyi yazıyla ise üç filoriye ücret sözleşirler. Eğer hattatı ünlü ve yüksek şöhret sahibi bir güzel yazıcı kalemi ile yazılmışsa bin beyti üç altından fazlaya ücret sözleşirler. Bu daha da artabilir (47).

Âli'nin verdiği bilgiler XVI. yüzyıla ait olmakla Osmanlı coğrafyasının sanat ortamında geleneksel işleyişin devam ettiği muhakkaktır. Sanatçıların yazılacak eserin satır sayısı üzerinden fiyat belirledikleri anlaşılmaktadır. Ancak XVIII. yüzyılda bu fiyatları düzenleyen, hattatlara ait bir loncanın varlığı hakkında kesin bir bilgiye elimizdeki belgelerden yola çıkarak ulaşmak mümkün değildir. Neuman'a göre de müstensih ve hattatların bir loncası yoktu. (Neuman, 2005: 59) Dolayısıyla eserin ücretinin tespitinde kurumsal bir fiyat listesi olduğundan bahsedilemez.

Osmanlı toplumunda el yazması kitapların kıymetli mallar arasında olduğunun bir kanıtı da borçlanma durumlarında rehine bırakılmasıdır. Kadı sicillerinde yer alan bazı dava kayıtlarından bunun yaygın bir uygulama olduğunu görmek mümkündür.

Üsküdar Mahkemesi'nde görülen “İsa ve Mustafa'nın, Âlem Hâtun bt. Mehmed'den aldıkları kitaba karşılık evlerini rehin verdikleri” dava buna örnektir.²⁴ (Üsk. Mah. 84, s. 206, hk. 267)

H.1033-1034/m.1623-1624'de Rumeli Sadâreti Mahkemesi'nde görülen “*Mehmed Efendi'nin terekesinden bazı kıymetli kitap ve eşyâyı haksız yere alıkoyan Firecik kadısı Abdülkerim Efendi ile müteveffânın kız kardeşinin sulh oldukları*” davadan anladığımız üzere kitaplar taşıdıkları maddi değerden dolayı bir sulh sağlama işlevi de görmüşlerdir. (RS. Mah. 40, s.156, hk.137).

Kitaplar yönetici erk ve elitler arasında kişilerin birbirine değer verdiğini göstermek için aracı kıldıkları önemli bir hediye olmuştur. Uluç, bu durumu “*Osmanlıları*

²⁴ İsa ve Mustafa'nın, Âlem Hâtun bt. Mehmed'den aldıkları kitaba karşılık evlerini rehin verdikleri Oldur ki Bulgurlu mahallesinden İsa ve Mustafa mahfil-i şer'-i şerîfde Âlem Hâtun bt. Mehmed tarafından ikrâr-ı âtiyi tasdika vekîl ve zevci olan Ahmed Bey b. Abdullah mahzarında tav'an ikrâr ve i'tirâf edip mezbûre hâtunumdan dört bin beş yüz akçeye târih-i kitâbdan bir yıl va'de ile bir kitâb alıp meblağ-ı mezbûr mukâbelesinde mahalle-i mezbûrede inde'l-cîrân ma'lûmetü'l-hudûd mülk evimi mezbûreye rehin-i makbûz vaz' eyledim dedikde mukırr-ı mezbûrun ikrâr-ı meşrûhunu mukarrun lehü'l-mezbûr bi'l-muvâcehe tasdik eylediği kayd şud. Şuhûdü'l-hâl: Mehmed b. Mustafa, Süleyman b. Ahmed, Şemseddin b. Sâdık, Ali Çelebi b. Mahmud, Dergâh-ı âlî çavuşlarından Cemşid Kethüdâ Derkenar: Meblağ-ı mezbûr yine sâhibine red olunmuştur gaflet olunmaya

memnun edecek hediye arayışı” olarak ifade eder. Osmanlı yazılı kaynaklarından zengin bezemeli lüks yazmaların Safevî elçiler tarafından Osmanlı sarayına getirilen en itibarlı hediyeler arasında olduğu anlaşılr. (Uluç, 2006: 481)

Arşiv belgelerinde yer alan hediye listelerinin en başında eğer varsa mushaflar ardından diğer kitaplar yer alır. Benzer durum tereke kayıtlarında da karşımıza çıkar. Politik ve kişisel ilişkilerde, bayramlarda, şenliklerde, terfi ve görev dönüşü huzura kabullerde hediye vermeyi elzem gören Osmanlı elitleri arasında mushaflar ve sanatlı Fars klasikleri makbul ve muteber hediyeler arasında ilk sırada yer almaktaydı. (Uluç, 2006: 487) Sanatlı bir kitap hediye etmek hediye verenin itibarını artırırır.

Schweigger (Schweigger , 2004) İran elçisinin sultana sunduğu hediyelere şahit olur; Padişahın huzuruna kesinlikle armağansız çıkılmayacağını bilen İran elçisi beraberinde birkaç külçe firuze taşı getirmişti. Bunlar tıpkı topraktan çıkarıldıkları gibi temizlenmemiş ve işlenmemiş durumdaydılar. Elçi bundan başka padişaha iki de Kur'an hediye etti. İçinde olanlardan dolayı değil harflerinin ve yazısının güzelliğinden ötürü de her iki taraf için en değerli armağan yerine geçer. Türkler herhalde bu kadar güzel yazıyı yazmayı başaramazlar. Kur'anların değerinin 20.000 duka olduğu tahmin ediliyor (89).

Osmanlı elitleri arasında XVIII. yüzyılda kitap hediye etme geleneğinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Sultan III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet merasiminde hediye edilen kitapları Seyyid Vehbî anlatmaktadır:

Sultan Süleyman Hazretleri için telhisle sunulmak üzere oluru alınan çok değerli kitaplardan biri Kur'an okuma isteği uyandırmak kastıyla cildi kıymetli taşlarla bezenmiş fevkalade ustalıkla süslenmiş İmam Hâfız Efendi hattıyla bir mushaf-ı şerif idi. Diğerlerine gelince bunlar Şeyh hattıyla pek güzel ciltli bir En'am Sûresi; Ahmet-i Bûnî'nin eserlerinden irfan sahiplerine can tılsımı olmaya yaraşır Şems'ül-Ma'ârif; Mukaddime-i Salât ve dini bilgiler edinmek için kaynak değerinde olan çeşit çeşit nice risaleler; cildi, tezhibi, cetveli son derece güzel ve kusursuz, değeri sınırsız bir Kitâb-ı Hidâye, meliklere layık, nazik canları ilmi meselelere kafa yormaktan sıkılarak bezginlik duyup da içi

açılma ihtiyacı duyduklarında oyun ve eğlenceyle ilgili olmayıp, yine bilgi dağarcığını zenginleştirmek yoluyla oyalayıp dinlendirmek amacıyla içinde Behzad elinden çıkmışçasına güzel çizimli resimler bulunan, cildi kıymetli taşlarla süslenmiş, tezhipli Yûsuf u Züleyhâ ve Silsilet'üz-Zeheb idi (82)

Hediye merasimi sürer ve ikinci şehzade Sultan Mehmed Han için gelen hediyeler arasındaki kitaplar ise şöyledir;

Âbadî kâğıda yazılmış, yaldız ciltli, Kütahyalı hattıyla çok değerli bir mushaf, Dede hattıyla bir En'âm Sûresi ki, benzerini yazmakta kalemler aciz olur; cildi pek kıymetli taşlarla bezemeli, tezhipli bir Silsület'üz-Zeheb nüshası, resimli, usta işlemeli üzeri kıymetli taşlarla bezemeli, güzel nestalikle yazılmış, benzeri görülmemiş bir murakka'; bilgili ve ergin kimselerin gönlünde yer etmiş çok güzel bir Kemâl-i Hocendî Dîvânı (83).

Sadrazam tarafından üçüncü şehzade Sultan Mustafa Han için;

Ali b. Abdullah hattıyla pek güzel bir mushaf; Ramazan Efendi kalemiyle yazılmış çok değerli bir En'âm sûresi; Ali Rıza hattıyla yazıya dökülmüş Suret-nâme-i Şâh Abbâs adlı herkesçe beğenilir bir kitap; eşi benzeri görülmemiş bir murakka'; görene 'al beni' dedirtecek güzellikte bir Şeyh Sa'dî Dîvânı (83). hediye sunulur.

Sırada dördüncü şehzade Sultan Bayezid'e gelen hediyeler vardır ki bunların arasındaki kitaplar, Üsküdarlı Hasan Efendi hattıyla bir Kur'ân-ı Kerîm; Hâfız Ahmet kalemiyle bir En'âm Suresi; Gazi Murad Han'ın şairlik kabiliyetinin verimi olan değerce seçkin Dîvân; bir Şehr-i Gülşen-i Râz ile bir resimli murakka'dır. (Vehbî, 2008: 83)

Surnâme'deki hediye takdimi devam ederken Tevkiî Mustafa Paşa'ya sıra gelir. Onun hediyelerini de kitaplar oluşturur;

Belgradlı'nın ince kesim kalemiyle yazılmış emsalsiz bir mushaf, siyah noktalı hattının nefâseti ufuk sayfalarına yazılıp çizilmiş, güzel yazı yazan eski ustaların koydukları kuralları âdetâ bir dokumacı gibi dokuyan merhum Şeyhzâde Hamdullah'ın amber renkli harfler çizen kalemiyle yazılmış bir cilt Kehf Suresi. (88).

Ardından Rumeli Kazaskeri Mirzâzade Şeyh Mehmed Efendi;

Mushaf, Beyzâvî Tefsiri, Sahîh-i Buhârî; Anadolu Kazaskeri Paşmakçızâde Seyyid Abdullah Efendi; Dede hattıyla bir mushaf-ki değeri cihandan çok-; tek ciltte bir Buhârî-ki bir benzerini daha gören yok; ile bir Dürer-i Gurur - ki ederi beyaz bir inci tanesinden üstün ve değeri parlak sabah aydınlığından daha engin idi (Vehbî, 2008: 90).

Surnâme-i Vehbî’de, hediye olarak sunulan kitapların sanatsal özelliklerine oldukça fazla vurgu yapılmaktadır. Kâğıdı, hattatı, yazının kendisi, tezyini, cildi hatta tek ciltde yazılmış olması, yazıların hatasız olması da birer kıymet oluşturmaktadır. Kitaplar kadar murakka‘ albümlerin de hediyeler arasında yer alması kayda değerdir.

3.2. Sanat Ortamının Aktörleri

3.2.1. Değer Yaratın Özneler: Ehl-i Hiref Teşkilatı ve Sanatkârlar

Osmanlı Devleti’nin mali bakımından güçlenmeye bağılı olarak kültür ve sanata ilginin artmış bu bağlamda kitap, sanatlı kitap ve kütüphane gibi kavramlara ek olarak sanatçı kimliği de değer kazanmıştır.

Osmanlı sultanları kültür ve sanat faaliyetlerini her zaman devlet işlerinin bir parçası olarak görmüşlerdi. Bu nedenle sarayın sanat ve zanaat işlerini sürdürmek için Ehl-i hiref teşkilatını kurmuşlardır. Ehl-i hirefin, sarayın dış hizmet şubelerinden biri (Fetvacı, 2013: 109) olarak ilk görevi saray mensuplarının ve devlet adamlarının sanat konusundaki siparişlerini hazırlamak ve ihtiyaçlarını karşılamaktı. Üç ayda bir maaş alamanın yanı sıra önemli günlerde in’amlarda alırlardı. Yüzyıllar boyunca Ehl-i hiref defterlerinde sanatçıların isimleri, sayıları, zanaat veya sanat dalı, aldıkları ücret, etnik kökeni ve milleti oldukça detaylı ve düzenli tutulmuştur.

Ehl-i hiref defterlerinde yer alan kayıtlarda teşkilatın birçok alt birimden oluştuğı görülür. İlk sırada yer alan grup kâtiplerdir. Buradaki kâtipleri, Osmanlı bürokrasisindeki diğerkâtiplerden ayrı düşünmek gerekir. Günümüze ulaşabilen en h.932/ m.1526 erken tarihli ehl-i hiref defterlerinde kâtipler, “cema’at-i müteferrika”

içinde görülmektedir. (Kazan, 2004: 218) Ancak h.952/m.1545 senesine ait olan ehl-i hiref defterinde, defterin en başında cema'at-i kâtibhan-ı kütüb (TSMA, D. 9706/4) ibaresi yer alır. Bu "kitap istinsah eden yazıcılar ya da hattatlar zümresi " manâsına gelmektedir. (Kazan, 2004: 218)

Kâtiplerin yanı sıra teşkilatın içinde kitap sanatlarının icrasında birlikte çalışan, nakkaşlar ve mücellitçiler de yer almaktaydı. Ehl-i hiref teşkilatına mensup sanatkârların sayısı her dönem farklılık göstermiştir. Zamanla değişen ihtiyaçlar teşkilat içinde yeni sanat birimlerini ortaya çıkarırken ihtiyacın kalmadığı durumlarda çalışan alınmayıp bazı birimlerin kapatıldığı da olmuştur (Yaman, 2008: 130).

Arşiv kaynakları incelendiğinde önceki yüzyıllara göre XVIII. yüzyılın başında teşkilattaki sanatçı kadro sayısında değişimler olmakla birlikte Sultan III. Ahmed'in saltanat yıllarına denk gelen 1715 tarihinden sonra kadrolar sabitlenmiştir. Kadroların sabitlenmesine mukabil ücretlerdeki azalma dikkat çekmektedir (Yaman, 2008).

XVIII. yüzyıl boyunca teşkilat içinde kâtip, nakkaş ve mücellid olarak görev yapan toplam sanatçı sayısı yetmiş bir kişidir. En kalabalık çalışan grubu nakkaş grubunda yer almaktadır. Nakkaşların kalabalık olması sadece kitap sanatları ile kalmayıp mimari tezyinatı için de görevlendiriliyor olmalarından dolayıdır. Kâtiplerin her hükümdar döneminde en yüksek günlük ücreti alan sanatçı grubu olması²⁵ Osmanlı toplumunda hat sanatının kıymetini göstermesi bakımından önem ifade etmektedir.

Sarayın sanatı desteklediği bir toplumda, sanata olan ilginin artması ve bu alanda bir eğilimin olması da muhakkaktır. Bu nedenle saray için iş üreten sanatçılardan ayrı olarak saraydan bağımsız çalışan birçok sanatçının olduğu açıktır. Nitekim, XVI. yüzyıldan itibaren saray dışında çalışan ressamların faaliyetleri bilinmektedir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, İstanbul'daki esnaf gruplarının arasında müzehhip, mücellid ve nakkaşları da zikreder. Arslanhane'nin üst katında ve ayrıca dükkânlarında çalışan yaklaşık bin kişiden söz eder. (Evliya Çelebi. , 2007: 324)

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahattin Yaman, Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref.

Osmanlı toplumunda yetenekli kişilerin sanat eğitimi usta çırak modeli ile sürmekteydi. Her sanatçı bir başka sanatçıyı yetiştirmek konusunda bir bakıma hâmi görevi üstlenmişti. Nakkaşlık ve mücellidlik için atölye ortamı gerekirken hat sanatı eğitimi için buna gerek yoktu. Bir ustanın veya hocanın gözetiminde ilerleyen sanatçılar saraya sanatını sunma imkânı bulduklarında ve beğenildiklerinde onaylanmış olarak toplumda itibar kazanmayla birlikte yaşam koşulları da iyileşiyordu. Yetenekli her sanatçının Osmanlı bürokrasisinin bir uzantısı olan kadroyla sınırlandırılmış ehl-i hiref teşkilatı içerisinde yer alması mümkün değildi.

Saray erkânı tarafından hazırlanması istenen musavver kitaplar ve mushaflar için sanatçı seçimi oldukça önem arz etmekteydi. Eserin hazırlanmasında görev alacak sanatkârlar hazine başı tarafından seçilirdi. Eğer te'lif olacaksa müellif iyice tahkik edilir daha önce yazdıkları sarayın üst yönetimi tarafından tetkik edilirdi. (Tanındı, 1996: 141)

Aynı durum nakkaşlar için de geçerliydi. h.1106/m.1695 tarihli İstanbul ve Edirne kadılarına gönderilen hükümde saray nakkaşhanesine alınacak kişilerin sınava tabi kılınması istenmektedir. Şöyle ki;

Hariçte tuğra tezhip eden müzehhiplerin bilimtihan hassa nakkaşları meyanına ithaline dair İstanbul ve Edirne kadılarına hüküm ki; Müzehhip taifesinden Mehmed ve diğer Mehmed ve Ali ve Abdülbaki nam kimesneler arzuhal idüp mezkûrlar müzehhiblik san'atinde mahirler olmağla vaki olan hattı hümayun ve berevat ve evamir ve tuğraları tezhib idüb kâr-ı kisb etmek istediklerinde hassa nakkaşları olan Hasan işletmam yedimde fermanım vardır deyu mümanaat itmekle teaddi olunduğun bildirüb olbabda hükmü hümayunum reca eyledikleri ecilden mezburûn Mehmed ve diğer Mehmed ve Ali ve Abdülbaki imtihan olmalarile dört nefer mezburlar nakkaş başı mezkûr ile maan işleyüb maada müzehhibler müdahale eylememek üzre yazılmışdır. Fi evasıtı 1 1106 (Refik, 1988: 17).

Osmanlı sarayında hazırlanacak kitap için ehl-i hiref dışından geçici sanatçıların görevlendirildiği bilgisi vardır (BOA. KK.242, 10-11). Meselâ, daha sonra Hünernâme

ve Surnâme üzerinde çalışan Velican isimli sanatçı, ilk başta Zübdet'üt-tevârih isimli kitabın hazırlığı için işe alınanlardan biriydi (Fetvacı, 2013: 110).

Emine Fetvacı'ya göre, Zübdet'üt-tevârih için “etraftan” üç nakkaş ve iki kâtip getirildi ifadesindeki “etraftan” ibaresi payitahtta serbest çalışan meşhur birçok zanaatkârın varlığına da işaret etmektedir. Yine aynı belgeden projeler tamamlandığında, Lokman'ı ekibindeki sanatçıları başka görevlere tayinine nezaret ettiği anlaşılmaktadır. Zübdet'üt-tevârih için çalışanların bir kısmı İstanbul'dan uzak eyaletlerdeki hizmetlere atanır. İki Van'a, ikisi Karaman'a ve biri Erzurum'a gönderilir. (Fetvacı, 2013: 110)

Lokman, Hünernâme üzerinde çalışanların birçoğu için belirli tayinleri şahsen istemiştir (BOA. KK. 252, 23-24) Şehnâme-i Selim Han için beş kişi çalışırken bu sayı Zübdet'üt-tevârih ve Hünernâme de bu sayı otuz kişiye çıkmıştı. Proje temelli kurulan ekipler oldukça esnek bir nitelik taşıyor bazen kâtipler ya da nakkaşlar statülerini koruyor bazen de iş bitince dağılıyorlardı. (Fetvacı, 2013: 111)

Osmanlı sultanlarına çeşitli dönemlerde özellikle hat sanatını bilen hassa kâtiplerinden değil saray dışından ve sarayın diğer birimlerinde çalışanlardan da birçok mushaf, dua mecmuaları, hüsn-i hat levhaları ve çeşitli konularda kitaplar istinsah edilip sunulmuştur. Karşılığında eseri beğenilen sanatçılar ve zanaatkârlar bunlar karşılığında özel olarak yüksek ücretlerle ve değerli eşyalarla ödüllendirilirdi. İn'am defterlerinde²⁶ yer alan kayıtlardan sanatkârların aldığı ödülleri tespit etmek mümkündür. (Kazan, 2021)

Osmanlı hat sanatı ekolünün kurucusu olan Şeyh Hamdullah, II. Bayezid'le birlikte Amasya'dan İstanbul'a gelerek ona hat hocalığı yapar. Osmanlı hat sanatında hem bir ekolü başlatır hem de birçok hattatın yetişmesine vesile olur. Osmanlı arşivinde yer

²⁶ İn'am, Osmanlılar'da genel olarak devlet hazinesinden padişah adına yapılan nakdî ve aynî ihsan anlamına gelir.

alan in'âmât defterlerindeki kayıtlara göre Şeyh Hamdullah, II. Bayezid için itina ile 909/1503 senesinde bir mushaf yazmış bu mushaf için sultandan 29 R. h.909/m.1504 tarihinde 7.000 akçe almıştır (Kazan, 2010).

Şeyh Hamdullah, Sultan II. Bayezid için ikinci bir mushafı h.914/m.1508-1509 senesinde yazar. 6 Cemaziyelevvel 914/ 2 Eylül 1508'de 10.000 akçe alır. Bu mushafın tezhiplerini Nakkaş Hasan yapar ve karşılığında 3 Recep 914/ 3 Eylül 1508'de 3000 akçe alır. Bu durum sanatçıları üretime teşvik etmekle birlikte sanatçılar için de tanınma ve kazanç elde etme biçimdir. (Kazan, 2010)

Nitekim h.1136/m.1723 tarihinde Alî-i Rûmî (Rûmî) yazdığı iki kıt'asını Abdülbâki Ârif Efendi aracılığı ile Sultan III. Ahmed'e sunma fırsatı bulur. Kendisi de hattat olan sultan bu iki kıtayı çok beğenmiş olacak ki Ârif Efendi'den bu kıt'aları satın alır. Sanatçıyı Enderun-u Hümâyun'a güğümbaşı olarak kabul etmekle kalmaz ve günlük seksen akçe vererek meşk hocalığı yapmak üzere görevlendirir (Müstakimzâde, 2011: 629).

Osmanlı'da XVIII. yüzyıla kadar saray sanatçıları kolektif olarak ürettikleri eserlere isimlerini yazamaz, imzalarını atamazlardı. Bu nedenle üretilen eserlerin nakkaşlarının bilgisine ancak Osmanlı arşivindeki Ehl-i hiref teşkilatına ait muhasebe defterlerinden ulaşılabilmektedir. Saray dışındaki münferit sanatçıların isimlerini tespit edebilmek ise mümkün değildir. Saray dışında bağımsız olarak kitaplı sanat üretiminin parçası olan sanatçılardan hattatlar kitap istinsahı ve mushaf yazımıyla geçimlerini sağlamaktaydı.

Metin And'ın çarşı ressamı olarak ifade ettiği musavvirler/nakkaşlar ise çarşıda dükkânları olan, müşterilerin ısmarladığı konularda her hangi bir metne dayanmayan resimler yapan halk ressamlarıdır. Bu sanatçıların destekçileri ve müşterileri daha çok seyyahlar, sefirler, yabancı alıcılar ve halktan kimselerdi. Onların isteklerine göre iş üretmekteydiler. (53)

XVII. yüzyılda İstanbul'da çarşı ressamaları tarafından üretilen resimli albümlerin bu grubun ihtiyacına yönelik olduğu düşünülmektedir. Günümüzde büyük çoğunluğu yurt dışındaki müzelerde ve koleksiyonlardaki bu eserler özellikle tek figür çizimlerinden oluşmaktadır. Genellikle, kıyafet albümleri olarak anılırsa da Osmanlı toplumsal hayatının her alanına ilişkin her konuda geniş bir içerik sunmaktadır (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006)

Gerek ehl-i hirefe bağlı gerekse bağımsız çalışan sanatçılar Osmanlı toplumunda her sosyal grubun kültür-sanat ihtiyacını karşılamak için faaliyet göstermekteydiler. Bu faaliyetlerin ise kitap sanatları etrafında şekillendiği muhakkaktır. Bu yüzyılda Osmanlı iktisadî yapısı geçmiş yüzyıllara oranla eski gücünde olmasa da sanatsal faaliyetlerin bundan büyük oranda etkilenmediği söylenebilir. Ne var ki sarayın sanatı himayesinde görülemeyen gerileme hem sarayın ehl-i hiref teşkilatındaki sanatkâr sayısında hem de aldıkları yevmiyelerde görülmektedir. Ayrıca teşkilata şakirdan alt grubu da bu yüzyılda bulunmamaktadır. Bu durum da estetik ve mimarinin geliştiği, kitap ve kütüphanelerin önem kazandığı bu yüzyılda sarayın nakkaşlarının ve kitap sanatları ile meşgul sanatkârlarının iş yükünü artırmış olmalıdır.

Yaman'a göre ehl-i hiref teşkilatının önemli özelliklerinden biri de sanatçı grupları içinde değişmez kadroların tahsis edilmiş olmasıdır. Ölüm veya başka bir sebeple gruptan ayrılan sanatçıların yerine hemen yenisi eklenmiş kadro boş bırakılmamıştır. Böylece yüzyıl boyunca teşkilatta çalışan sayısında önemli bir değişiklik oluşmamıştır. (Yaman, 2008)

Toplumsal değişimlerin sanatçılar üzerinde etkisi kaçınılmazdır. Osmanlı toplumunda fethedilen yerlerde işsiz kalan sanatçılar kendilerine iş ve hâmi bulabilecekleri yeni merkezlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bundan dolayı payitahtın merkezi İstanbul, birçok sanatçı için geçimini sağlamak veya şöhret elde etmek adına cazip bir şehir olmuştur.

Sarayın sanatı himayesi Osmanlı sultanlarıyla büyük bir derinlik ve genişlik kazanmıştır. Avrupa ülkelerinde başta İtalya olmak üzere şehir devletlerindeki yöneticiler eliyle sürdürülen himaye etme Osmanlı sarayının yanı sıra şehzadeler tarafından da sürdürülmekteydi. Başta saray olmak üzere sadrazam, şeyhülislam, kazasker, vezir, nişancı, defterdar gibi önemli bürokratlar sanatçılara destek verdikleri gibi konakları da birer sanat mekânı ve himaye alanı olarak öne çıkmıştır. (Durmuş, 2021) Söz konusu yazma eserler olunca kütüphaneler ve tekkeler de bu sanat mekânlarına eklenebilir.

Sanat toplumdaki kültürel değerlerin kuşaklara aktarılmasında en önemli kurumlardan biridir. Toplumu ve üyelerini duygusal ve bilişsel yönden besleyen, geliştirip zenginleştiren temel unsur olarak gündelik hayatın içinde de var olmaktadır. Sanat ve sanat eseri her yüzyılda farklı şekillerde kendini ifade etme biçimleri bularak yol alırken sadece duygusal tatmin sağlamakla kalmayıp alternatif bir yatırım aracına da dönüşmüştür.

Kadı Sicili kayıtlarında yer alan bir terekeden (Eyüp Mah. 163, c. 67, s. 44, hk.7) Eyüp'te Otakçılar Mahallesi'nde yaşayan Levnî Ali Efendi b. Yusuf, h.1147/m.1734 yılında vefat ettiği, terekesinde yer alan eşyalardan kendisinin bir musavvir olduğu anlaşılmaktadır.

Terekede yer alan eşyalar ve bunların o tarih için fiyatlandırması şu şekildedir;

Eşyalar	Fiyat/Akçe
Sagır minder 1 [aded]	54
Ayna 1 [aded]	60
Kavuk 2 [aded]	30
ma'a kavuk 1 [aded]	120
Köhne gömlek 1 [aded]	80
Def'a gömlek 2 [aded]	70
Biniş sincab nâfesi kürk 1 [aded]	500
Neftî çuka ve ferâce 1 [aded]	1040
Köhne destâr 1 [aded]	240
Köhne çakşır 1 [aded]	500
Köhne alaca 1 [aded]	200
Köhne kırmızı şal 1 [aded]	78
Köhne kutni kapama 1 [aded]	300
Beyaz sâde 1 [aded]	240
Köhne bohça 1 [aded]	21

Def'a beyaz köhne kaftan 1 [aded]	300
Fıstıkî çuka dolama 1 [aded]	780
Köhne cübbe 1 [aded]	50
Köhne cübbe kürk 1 [aded]	200
Köhne zıbın 1 [aded]	30
Def'a köhne zıbın 1 [aded]	16
Biniş nâfe kürk	1200
Köhne kutnî zıbın	100
Kara kılıç	81
Köhne sof kaplı sincab kürk 1 [aded]	720
Köhne sepet sandık 1 [aded]	51
Tüfenk 1 [aded]	600
Tasvîr 21 [aded]	600
Köhne bilek 1 [aded]	21
Hurdevât 1 [aded]	150
Bir mikdâr boya ve peştahta ve sâir hurdevât	250
Tasvîr kalemi	120
Gözlük 1 [aded]	21
Tasvîr resimleri	360
Elvan	40
Âbâdî kâğıd	420
Bileği 1 [aded]	60
Bir mikdâr duhan	40
Kilid	18
Pirinç saat 1 [aded]	700
Tasvîr kâğıdları	300
Köhne bice	15
Su tası	60
Frenk basması	120
Kazma	10
Tahta sandık	200
Mühre	15
Kahve ibriği 1 [aded]	30
Köhne Hind seccâdesi 1 [aded]	45
Leğen [ma'a] ibrik	120
Köhne kapı perdesi 1 [aded]	30
Bir mikdâr demirler	130
Mismâr 70 kıyye	fî: 13 [akçe],910
Mücelled tasvîr	2500
Def'a tasvîr	2500
Kıt'alar	300
Nakid	2600
Cem'an yekûn	19936

Tablo 2.1 h.1147/m.1734 Yılında Vefat Eden Musavvir Levnî Ali Efendi b.Yusuf'a Ait Terekedeki Eşyalar ve Fiyatları

Bu tereke kaydı Osmanlı toplumunda sanatçının sahip olduğu eşyalar üzerinden satın alma gücünü belirlemek, terekede yer alan sanat malzemelerinin ve eserlerin fiyatlarından yola çıkarak dönemin sanat piyasasına veri sağlamak ayrıca dönemin minyatür sanatçısının hayat standardını ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı sarayında ser nakkaş olarak görev yaptığı ehli hiref kayıtlarından anlaşılan Hasan Rıdvan günlük 18 akçe ücret almaktaydı. Buna göre bir sernakkaşın yıllık geliri 1722 yılında 6.372 akçe olarak belirlenmiştir. (Yaman, 2008: 148) Bu durumda terekesinde toplam serveti 19.936 akçe olan Levnî Ali Efendi b. Yusuf isimli musavvirin de hatırı sayılır bir sanatçı olduğu düşünülebilir.

Terekede yer alan eşyaların bir kısmını musavvirin günlük hayatında kullandığı eşyalar bir kısmını ise sanatçının sanatını icra ederken kullandığı malzemeler oluşturmaktadır;

Terekede Yer Alan Sanat Malzemeleri	Fiyat/Akçe
Tasvîr 21 [aded]	600
Bir mikdâr boya ve peştahta ve sâir hurdevât	250
Tasvîr kalemi	120
Tasvîr kâğıdları	300
Tasvîr resimleri	360
Elvan	40
Âbâdî kâğıd	420
Mühre	15
Mücelled tasvîr	2500
Def'a tasvîr	2500
Kıt'alar	300

Tablo 2.2 h.1147/m.1734 Tarihli Musavvir Levnî Ali Efendi b. Yusuf'a ait Terekede Yer Alan Sanat Malzemeleri ve Fiyatları

Vefat ettiği tarihte kaç yaşında olduğu bilinmese de elindeki malzemelerin varlığı son ana kadar işini devam ettirdiği algısı oluşturmaktadır. Mücelled tasvir adı altındaki ciltlenmiş olan resimlerin Osmanlı sarayındaki resim albümleri geleneğine benzer işler olduğu düşünülmektedir.

Âbâdî kâğıt, bu yüzyılda en çok kullanılan kaliteli kâğıt türü olarak sanatçı tarafından da tercih edilmiştir. Tasvir kâğıtları olarak belirtilen malzemenin aharlanmış, cetvelleri çekilmiş, üzerine çizim yapmaya hazır hale getirilmiş kâğıtlar olduğu düşünülebilir. Tasvir resimleri olarak kaydedilen malzemenin eskiz kâğıtları olma ihtimali yüksektir.

Tasvir kalemi olarak ifade edilen kalemin nasıl bir kalem türü olduğu tam olarak belirlenememiştir.

Tevfik Güran'ın, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar adlı çalışmasında 1744 yılına ait bir kile buğday fiyatı 100 akçe, bir kıyye et fiyatı 10 akçe, bir kile arpa fiyatı 60 akçe olarak belirtilmiştir. (Güran, 2006: 187) Sanatçıya ait malzemelerin ücretleri o devrin temel gıda maddelerinin fiyatlarıyla karşılaştırıldığında yüksek fiyatlı ürünler olarak kabul edilebilir.²⁷

3.2.2. Değer Pazarlayan Aracılar: Sahaflar ve Dellallar

Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel hayatında etkili araçlardan biri olan el yazması kitapların yaygınlaşmasında maddi ve manevi değerinin artmasında kitap koleksiyonlarının ve koleksiyoncularının ortaya çıkmasında kütüphanelerin oluşmasında dönemin saray ve saray mensuplarının, bürokratlarının önemi olduğu kadar yazar ve okuru buluşturan sahafların da etkili olduğu muhakkaktır.

Sahaflar, saray ve saray mensuplarının (özellikle padişah ve sadrazamların) gerek kişisel olarak kitap sahibi olma gerekse kurduğu vakıf kütüphaneleri için kitap temin etme noktasında piyasadan satın alma veya talep edilen kitapların takibini yapma yoluyla aracılık görevi de yapmaktaydı.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl İstanbul'unda sahaf dükkânı sayısını altmış sahaflıkla meşgul olan kişilerin sayısını da iki yüz olarak ifade eder (325). Bu dönem İstanbul sahaflarının tarihinde yazma eser satışının yoğun olarak yapıldığı dönemdir. Zengin ulema sınıfının ortaya çıkışı çeşitli İslami konulardaki klasik eserlere talebin artışıyla İslam dünyasının kültür merkezleri olan şehirlerden İstanbul'a kitap akışı hızlanmıştı.

²⁷ Dönemsel fiyatlara ilişkin veriler Surnâme için alınan boya fiyatı değerlendirilirken önceki sayfalarda belirtilmiştir.

Bu dönemdeki sahafların terekelerinde klasik eserlerin oldukça pahalı nüshalarına rastlanmaktadır (Erünsal, 2013)

XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sahaflık geleneksel biçimde yani kitap pazarında tedavül eden yazma eserlerin alım satımını yapma şeklinde gerçekleşmiştir. İstanbul'a gelen seyyahların anılarında sahaflar çarşısında müstensihlerin yoğun mushaf yazma faaliyetlerine şahit oldukları yer alır. Sahaflar sadece kitap satıcıları değil aynı zamanda mushaf istinsahı ve ticareti de yapan esnaf grubudur.

İsmail E. Erünsal'ın sahaf terekeleri üzerinde yaptığı araştırmalarının sonucuna göre XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar İstanbul sahaflarının tereke sayısı on altıdır. Bu sahafların her biri sahip oldukları mâli imkânlarla orantılı olacak şekilde kitap zenginliğine sahip görünmektedirler. Bu dönemin serveti ve kitap zenginliği ve çeşitliliği ile en dikkat çeken sahafı Mahmud Efendi b. Osman b. Abdullah'tır ki 7 Mart 1705 tarihli terekesindeki (ŞS. İst. Mah. TSA. 270, s. 125a) 494 kitap, 571.986 akçeye satılmıştır. (Erünsal, 2021: 238)

Kitapları arasında İhya-i Ulûm ve Sahîh-i Buhârî 10.000 akçe, İbn-i Hacer 13.050 akçe, Kühû'l-Ahbâr 3.005 akçe, Fezleke 1.800 akçe, Divân-ı Âlî 1.500 akçe ve Yusuf u Züleyha 1.390 akçe, Hümayunnâme'nin minyatürlü nüshası ise 12.045 akçe değerinde yüksek fiyatlı olanlar bulunmaktadır. Ayrıca terekedeki on iki mushafın 960- 16.000 akçe arasında değişen fiyatları da dikkat çekmektedir. (Erünsal, 2021: 238). Sahip olduğu kitapların fiyatlarına bakıldığında bu meblağlara kitap alıp satabilen çok az sahafın varlığı bilinmektedir. Kitabın gündelik hayatın içinde zaten pahalı olan bir ticarî nesne olmasına ek olarak sahaf Mahmud Efendi sanatlı ve pahalı kitaplar satan, müşteri kitlesi bakımından da elitlere hitap eden bir sahaf profili çizmektedir.

Sahaflar, kütüphane kurup kitap vakfeden elitlere ve koleksiyonerlere kitap temin etmede yardımcı olmaktadır. Zira kütüphane koleksiyonları vakfedilen kitaplardan oluştuğu için daha sonra satın alma yoluyla koleksiyon geliştirme çok nadir olarak

gözenmekteydi. Dolayısıyla sahaflar, kütüphaneleri zenginleştirmeden ziyade kurulum öncesinde koleksiyonerlere kitap temin etme gibi aracılık görevi yapmaktaydı.

Kitap fiyatlarının yüksek oluşu bu imkâna sahip nispeten daha müreffeh sosyal grupları sahafların ve siparişe kitap yazan müstensihlerin önemli müşterileri haline getirmişti. Sahaflar saray ve çevresi için piyasada ki kitapların takibini yapmakla birlikte bu zümrelere doğrudan kitap ulaştırmak gibi hizmetlerde bulunuyorlardı. H.1160/m.1747 tarihli arşiv belgesinden (BOA. MAD.d 19633) Sadrazamın kütüphanesi için Emir Efendi'nin, Surre Emini Bekir Ağa'nın ve Feyzullah Molla Efendi'nin terekelerinden sahaf Abdurrahman Çelebi ve Arslanzâde Efendi'den kitap aldığını göstermektedir. (Erünsal, 2021)

Sahaf esnafının başında *sahaf şeyhi* bulunmaktadır. Sahaflar şeyhi, sahaflar çarşısında düzeni sağlamak, muhallefatlardan çıkan kitapların değerinin tespitini yapmak ve müzayedeler düzenleyerek bu kitapların satışını gerçekleştirmek gibi görevlere sahipti. Sahaflar kendi dükkânlarında kitap satabildikleri gibi müzayedeler de düzenleyebiliyorlardı.

Sahaflar müzayede işlerini sahaf dellalı denilen kişiler vasıtasıyla yürütmekteydi. Dellallar müzayedelerde satıcı ve alıcı arasındaki alışverişin gerçekleşmesinde önemli vazife görmekteydi ve yaptıkları bu işlerden dolayı da belli bir ücret almaktaydılar. Ancak dellal aracılığı ile yapılan satışların bir başka nitelik taşıdığı görülmektedir. Bunlardan ilki dellaların değerli mallara –kürk, değerli kumaş, altın- veya at ve köle gibi çok özel mallara ilişkin gibi gözükmektedir. İkinci olarak bu satışların saray tarafından resmen tanındığını fark etmek gerekmektedir çünkü dellallar görevlerini ancak resmî izinle yapmaktadırlar. Tüccar sınıfına dâhil olmayan dellalları, tüccar hesabına çalışan ancak ona ortak olmadan yardımcı olan beratlı müşteri bulucu gibi düşünmek gerekmektedir. Aracılık işi dışında başka bir iş yapmaktan men edilen dellalları aksi takdirde ağır cezalar beklemektedir (Mantran, 1990).

Kıymetli malların satışında aracılık eden dellallar, kitap müzayedelerinde de birer aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum şüphesiz kitabın lüks tüketim malı olarak kabul ediliyor olması ile yakından ilişkilidir. Önemli bir hususta dellalların faaliyetinin zaten fiili olarak değerli eşyalarla, lüks kumaşların satış yeri olan bedestenler ve hemen yakınlardaki esir ve at pazarıyla sınırlı olmasıdır. Bu yerlerin dışındaki satışlar kesinlikle yasaktır. Böyle bir durum olursa mallara el konulmakta ve dellallar cezalandırılmaktadır. Bir simsar aracılığı ile satış olduğunda hem alıcı hem satıcı dellaliye adı verilen bir simsar hakkı ödemek zorundadır (Mantran, 1990: 76).

Sahafların ve dellalların hususi yönleri kitap ve sanatlı kitapların piyasadaki satış işlemleri üzerine bize önemli veriler sunmaktadır. Piyasadaki satıcılar, aracılar ve fiyatlar sürekli denetlenmekteydi. Alıcıların aldatılamaması için tüccar ve zanaatkârlar arasında ticarî ahlâkı muhafaza etmek ve ehil olmayan kişilerin yaptığı işlerden zarar görülmesini engellemek adına bazı hükümler çıktığı da olmuştur.

3.2.3. Değer Biçen Mekânlar: Sahhaf Dükkânları ve Müzayedeler

Osmanlı elitleri, vakıf kurup kitaplarını vakfetmemişlerse ölümünün ardından kitapları ya doğrudan mirasçıları arasında paylaşılıyor ya da müzayede edilerek elde edilen para mirasçılar arasında bölüşülüyordu. Tüm bu işlemler ayrıntılı olarak kayıt altına alınmaktaydı. Muhallefât defterleri olarak bilinen bu kayıtlarda ölen kişinin tüm mal varlığı ve bunların fiyatlandırmaları yer almaktadır. Belli bir düzene bağlı olarak tutulan defterlerde mal varlıkları arasında çok miktarda mushaf ve kitapların bulunduğu görülmektedir. Öyle ki bu kayıtlarda eğer varsa önce mushaflar ve fiyatları ardından diğer kitapların isim ve fiyatları sıralanmaktadır. Bu öncelik sırasını belirleyen sadece kitabın mal varlığı içindeki manevi değeri değil önemli bir ticarî bir nesne olmasıdır.

Defterlerde listeleme yapılırken dikkat çeken bir başka taraf ise eğer biliniyorsa mushafın hattatı ve kitabın müellifi ya da istinsah eden hattatın ismi, “bâ hattı mushaf-ı şerif ” şeklinde başlayarak kaydediliyordu. Ayrıca musavver bir kitap mı, kaç cilt,

cildi kıymetli mi, nâkıs mı, ebatı nasıl bunlarla ilgili kayıtlarda yer almaktadır. Bu ayrıntılı kayıt tutma işlemi piyasadaki kitabın takdir edilen bedelini belirlemede geçerli olan kriterleri de sunmaktadır. Muhallefât defterlerinde yer alan mushaf ve kitapların fiyatını belirleme işini yapan dönemin bir nevi eksperleri kabul edilebilen kişiler sahaflardı.

Başkent İstanbul'da saray nakkaşhanesi dışında kitap ve kitap yazımı için kullanılan malzemenin üretimini ve ticaretini yapan sahaflar, kâğıtçılar, mürekkepçiler, mücellit ve müzehhipler Beyazıt'taki İstanbul Bedesteni ile Sahaflar Çarşısı dışında Fatih Camii avlusu ile civarında faaliyet göstermekteydi. Bu lokasyonlar Osmanlı entelektüelinin ve elitlerinin sosyal, kültürel ve sanat muhitleriydi.

Osmanlı gündelik hayatında yüzyıllara göre kitapların mevcut konularına göre farklı lokasyon ve mekânlarda müzayede edildiğine ilişkin bilgiler mevcuttur. Buna göre Bedesten'deki Kitapçılar Kapısı'nın önünde her tür kitap, Fatih Camii avlusunda daha çok dini ilimlerle ilgili kitaplar, ulema sınıfına mensup kişilerin kitaplarının Süleymaniye'deki Fetvahâne'de veya Kazasker Kapısı'nda yapıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. (Erünsal, 2013)

Müzayedeler sadece kitapların alıcı aradığı yerler değildi. Bir hattatın yazdığı önemli bir kıt'a da müzayede edilerek alıcı bulabiliyordu. Müstakimzâde Tuhfe-i Hattâtin'de Sahaf Rıdvân isimli hattat hakkında bilgiler verirken sahaflar arasında düzenlenen bir müzayedeyi şöyle anlatır:

“Bedestân kapısında bir sahaf dükkânında evkât-güzâr ve temyîz-i envâ'-ı hutût eylemekte yegâne-i rûzigâr idi. Hatta garîbdir ki Kibletü'l- hattâtîn Şeyh Hamdullâh-ı agâhın “Ketebe Melikü'r-Rum” kıt'a-i meşhûresine nâmdaş-ı Ebi'l-Kâsım Mehmed Râsim Efendi'nin bir taklîdini kendilerinden mektûmen birâderi Mollâ Aşkî İmâmı Süleyman Efendi ile bile hevâ-yı hadâset-i sinnimize teb'iyet ve tedricî ta'tîk ile tamâm eskitip kâğıdını rengini ve kenarlarını bi'l-küllîyye ayrıyla mezbûr kıt'a ya uydurup kudemâ hattıyla bazı kıt'alarla bedestân kapısında bir şeşenbe günü müzâyede için dellâla verip sahhâf u müsâfir on kadar hattât ve Hâcî Yahyâ gibi mümeyyiz bulunup

kıt'anın bahâsı üç bin akçaya vâsıl oldukta Rıdvân-ı sâhib-terceme gelip dükkânını güşâd eyledi.” (188)

Yukarıda bir sahaf dükkânında geçtiği belirtilen müzayedede ünlü hattat Şeyh Hamdullah'a ait olduğu iddia edilen taklit bir kıt'anın açık arttırma ile satışa sunuluşunu anlatırken Osmanlı sanat piyasasındaki sahtecilik hakkında da istemeden kayıt düşmüş olmaktadır. Devrin ünlü hattatı Mehmet Rasim Efendi'nin kardeşi Mollâ Aşkî İmâmî Süleyman Efendi ile Müstakimzâde, Mehmet Râsim Efendi'den habersiz Şeyh Hamdullah'ı takliden yazdığı bir kıt'ânın kâğıdını eskitip orijinal olduğu izlenimi vererek yüksek fiyattan satmak istemişlerdir. Orada bulunan hattatlar ve bazı ehil kimseler eserin orijinal olduğuna inanıp 3.000 akçe fiyat vermişlerdir.

Dellâl kıt'ayı pîş-nihâd eyledikte, bâ- aynek nısf sâ'atten ziyâde kıt'aya nigehtâde olup dikkat ü im'an eyledi. “ Rıdvân zi-ta'accüb kefi hod ber-kef zed” (Rıdvân taaccüb ederek elini eline vurdu) neşîdesince cevâb verip “Şeyh merhûmun bu satrı gâyet meşhûr u müte'addit olduğu ma'lumunuzdur.: Ben bir kaç dânesine mâlik oldum, lâkin bu rütbe güzîdesini görmedim. Gâyet a'lâ hatt-ı Şeyh'tir derim, eğer Râsim Efendi taklîd edip ve bir üstâd elinden çıkmadıysa!” deyip “Bu kıt'a bahâyı mezbûrdan kalmaz” dedikte biz dahi fikr ü re'y-i savâb edip bu hiledir ve tâlibe gadrır; münâsib değildir deyip “Belî taklîddir!” dedik ve on kuruşa verip akçesini aldık. Bu mertebe temyîze kâdir bir misli nâdir hattat idi. Sonra Râsim Efendi mâddeden habîr oldukta gerek birâderine ve gerek bu fakîre defe'âtle gûş-mâl edip “Bu hareketiniz benim ömrümün kasrına sebep olur: Böyle cesâretler bâ'is-i inkisâr u hasârettir” diye azîm te'dib ü tenbih buyurmuşlardır.” (188)

Sahaf Rıdvân, büyük bir coşkuyla eserin nadideliğine vurgu yaparak bunun orijinal bir Hamdullah eseri olduğunu eğer böyle değilse bu mertebede bir taklidi ancak hattat Mehmet Rasim Efendi'in yapabileceğini söyler. Bunun üzerine orada bulunan ve sahteciliği gerçekleştirenler “bu sahtedir” deyip küçük bir meblağ ödeyip eseri satın alırlar. Sonrasında bu olaydan haberdar olan Mehmet Rasim Efendi, gençlik hevesiyle çok para kazanma hırsına kapılan kardeşi Süleyman Efendi ve Müstakimzâde'ye hem çok kızar hem de üzülür. Anlatılan bu hadise dönemin sanat piyasasında aynen güncel sanat ortamında olduğu gibi isim yapmış sanatçıların eserlerinin taklit edilmeye açık

olduğu, sanat eserlerini fiyatlandırarak eksperlerin var olduğunu, müzayede mekânlarından birinin sahaf dükkânları olduğuunda delili olarak kabul edilebilir.

Osmanlı sanat ortamında meşhur hattatların yazdıkları kısa birer cümle dahi kıymetli bulunmakta orada hazır bulunan dellallar vasıtasıyla müzayedeye çıkarılmaktadır. Ayrıca dönemin sanat piyasasında, XV. yüzyılın meşhur hattatı Şeyh Hamdullah'ın kıt'asına verilen fiyatın üç bin akçeye ulaşması da dönemin fiyatlarını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Osmanlı Sarayı'nda devlet adamlarının ve çeşitli kişilerin müsâdere edilen mallarının satılarak devlet hazinesine gelir olarak kaydedilmesi yaygın bir uygulamaydı. Müsadere sonucu elde edilen mevcut kitaplar genellikle bir elemenden geçirilip değerli olanlar saray kütüphanesine alınıyor diğerleri ise müzayede yoluyla satılıyordu. Müsadere yoluyla müzayede olunan kitapların kayıtları daha detaylı bilgiler içermektedir. Satışı saray tarafından gerçekleştirilen bu kitapların müzayedesinde, müzayedenin yapıldığı tarih, kitabın ismi, müellifi, satış fiyatı, alıcısının kimliği gibi verilere ulaşmak mümkündür. Osmanlı tarihi boyunca Topkapı Sarayı'nın çeşitli müzayedelere ev sahipliği yaptığını söylemek uygun olacaktır. Ancak sarayın içinde hangi bölümlerin müzayede alanı olarak kullanıldığını en azından erken tarihli evraklardan öğrenmek mümkün değildir.

Kitap meraklıları, koleksiyonerleri ve sahaflar açısından kitap temini büyük oranda bu kitap müzayedelerinden sağlanmaktaydı. İstanbul'daki kitap piyasasının canlılığı bir bakıma bu müzayedelerle gerçekleşmiş oluyordu. (Erünsal, 2013: 305) Günümüze ulaşan müzayede kayıtlarından gördüğümüz kadarıyla sanat değeri yüksek ve nadir nüshalar da müzayedeye çıkıyor ve bu yolla el değıştirme imkânı buluyordu. Şahıslara özel kütüphanelerin veya kitap koleksiyonların oluşmasında müzayedeler, büyük işleve sahipti.

Musavver veya nadir kitaplara sahip olmak belli bir ekonomik gücü gerektirdiği için bu tür kitapların daha çok devletin üst düzey görevlileri olan askerler ve ulema sınıfına

mensup kişilerin muhallefatından çıktığını söylemek mümkündür. Eksik nüshalarını tamamlamak isteyen koleksiyonerler birbirlerine latife yollu “*inşallah terekenden alırım*” derlerdi. (Yazıksız, 1993: 111) Bu nedenle Osmanlı kitap koleksiyonerleri için muhallefatlardan çıkan değerli kitapların müzayedeleri nadir nüshalara ulaşmak için önemli bir fırsat oluşturmaktaydı.

Saray’da ve Bâb-ı Âli’de yapılan müsadere edilmiş zengin koleksiyonların müzayedesinde gün gün tutulmuş listeler yer almaktadır. (Erünsal, 2013: 294) Arşiv belgelerinden edinilen bilgilere göre her kesimden insan, bu müzayedelere katılabilmekte ve kitap satın alabilmekteydi. Eğer çok sayıda kitabın olduğu zengin bir koleksiyon varsa bazı müzayedeler günlerce sürebilmekteydi.

3.2.3.1. Sarayda Bir Kitap Müzayedesine

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan h.1135/m.1722-1723 yıllarına ait müzayede kaydı (BOA. TS.MA.d- 1021) (Ek 6a-6b) Osmanlı tarihinde kitap müzayedesine dair şimdiye kadar bilinen en eski evrak olup evrakta yer alan eserler ve fiyatları üzerinden dönemin kitap-sanat piyasasına ait bir değerlendirme yapma imkânı söz konusudur.

Müzayede, h.1135/m.1722 yılının Muharrem ayında başlamış görünmektedir. Etkinliğin gerçekleştiği ilk gün tam olarak belirtilmemiş olmakla birlikte ayın ilk 15 gününde gerçekleştiği açıktır. Hicrî takvimde yılın ilk ayı olan Muharrem ayında gerçekleşmiş olması, bir yıl boyunca sarayda biriken kitapların satıldığı izlenimini oluşturmaktadır.

15 Muharrem h.1135/m. 26 Ekim 1722 tarihinde son bulan müzayede, beş yüz on yedi adet kitaptan oluşan zengin bir koleksiyonun satış işleminin gerçekleştirildiğinin göstergesidir. Belgeyi üç bölümde değerlendirmek mümkündür. İlk bölüm müzayedesinde yapılacak kitapların isimlerinin yer aldığı liste; ikinci bölüm müzayede yapılırken satılan kitapların fiyatlarıyla birlikte kimlere satıldığını gösteren satış kaydının olduğu bölümdür. Üçüncü bölüm ise yine kitapların, fiyat ve kişi isimlerinin

yer aldığı bir belgedir. Bu bölümde kitapların satış değeri yer almakla birlikte satış işleminin yapıldığına dair bir fiyat toplama işlemi yapılmamıştır.

Oluşturulan listede kitapların öncelikle tek tek isimleri, kaç cilt oldukları ve hatta bazı kitaplarda müellifin kendi el yazısıyla yazılmış nüsha olduğunun ayrıntısına da yer verilmiştir. Mesela, koleksiyonda IX. yüzyılda yaşamış hadis âlimi Tirmizî'nin, Sünen-i Tirmîzî adındaki meşhur kitabının bir parçası *kendi hattıyla* notu eklenerek listeye eklenmiştir. Ancak satış kayıtlarından alıcı bulamadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen küçük bir parça olması alıcılar üzerindeki etkisini düşürmüş olacaktır. Yine XII. yüzyılın din âlimi Beyzâvî'nin kitabı da, *kendi hattıyla* notu eklenerek listede yer almaktadır. Ancak müzayedenin devam ettiği günlerde satışı gerçekleşen kitaplar arasında bu eser de bulunmamaktadır.

Belgede İslam tarihi boyunca medreselerde okutulan en önemli tefsir, fıkıh, siyer, hukuk ve gramer kitapları çoğunluktadır. Ancak uzunca bir liste halinde sıralanan kitapların fiyatları bu kısımda belirtilmemiştir. Kitapların fiyatları ilk satış kaydının bulunduğu bölümde yer almaktadır.

Belge üzerindeki satış aşamalarından müzayedenin bazen art arda bazen de gün aşırı yapıldığını göstermektedir. Bu kadar zengin bir koleksiyonun müzayedesinin de tek bir güne sığmayacağı düşünüldüğünde uzun bir zaman dilimine yayılarak gerçekleşmiş olması oldukça makul gelmektedir. Belge de günlük olarak kitap ismi, fiyatı ve alıcıların isimlerinin kaydedilmiş olmasından günlük ortalama on kişinin müzayedeye katılım gösterdiğini tesbit etmek mümkündür. Ancak müzayedeye katılan kişilerin hergün farklı olduğu, aldıkları kitap sayılarından müzayedede günlük ortalama yirmi üç kitap satıldığı görülmektedir.

Müzayedeye katılamayan ama belgeden anlaşıldığı kadarıyla önceden sipariş verdikleri görülen devlet adamları da vardır. Bu durum, aranan önemli kitapları temin edebilmenin en iyi yolunun, önceden sipariş etmek kaydıyla, kitap müzayedeleri olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Belgeye düşülen kayıttan anlaşılmaktadır ki,

Kazasker Efendi'nin siparişi olan beş kitap, Sâfi Çelebi isimli kişi tarafından kendisine ulaştırılmıştır. Kazasker Efendi'nin aldığı en yüksek fiyatlı kitabın değeri 5.500 akçedir. Kazasker, Osmanlı bürokrasisi içindeki en önemli ilk beş devlet adamından biri olarak kabul edilebilir. Osmanlı hukukunun başı olarak nitelenebilecek olan Kazasker'in bir müzayedeye ilgi göstermesi, bununla da yetinmeyerek önceden kitap sipariş etme yoluyla eser satın alması, müzayedenin büyüklüğünü ve önemini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Müzayede kaydında vekil olarak belirtilen kişilerin çeşitli nedenlerle orada bulunamayanlar için bu zengin koleksiyondan eksiklerini tamamlamak istediklerini göstermektedir.

Yine belgede dellâl olarak isimlendirilen kişilerin günümüz müzayedelerinde olduğu gibi müzayedeyi yöneten, kitapların içerik ve fiyatı hakkında bilgi veren kişiler olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Dellâla yaptığı bu işe karşılık düzenli ödeme yapmamıştır ancak dellâlin da bu müzayededen belli miktarda kitap satın aldığı görülmektedir. Belgede bazı günlerde dellâla belli sayıda kitap teslim edildiği kaydının yer alması müzayede gününde o sayıda kitabın satışa sunulduğu düşüncesini oluştursa da bu konuda sistematik bir sıra takip edilmeyişi günlük olarak müzayedeye kaç kitap çıktığı ve kaçının satıldığına dair bilgi edinilmesini mümkün kılmamaktadır.

Bu müzayede evrakında önemli olan ayrıntılardan biri de sadece iki mushafın satılmış olmasıdır. Ancak bu iki mushaftan biri 90 akçe, diğeri 2.590 akçe değerindedir. Bu iki mushafın fiyat farkını belirleyen özelliğin taşıdığı sanat değeri olduğu açıktır.

	Müzayede Günleri ²⁸	Alınan Kitap Sayısı	Katılımcı Sayısı	Toplam Gelir (Akçe)
1.	(yevm-i ehad)	23	10	4373
2.	(yevm-i isneyn)	32	13	27435
3.	(yevm-i selase)	37	11	34940
4.	(yevm-i erbaa)	20	12	13925
5.	Ara satış	11	7	1995

²⁸ Müzayede günleri başlığı altında yazılı olan ifadeler belgedeki orijinal ifadelerdir.

6.	(yevm-i ihda)	33	14	16530
7.	(yevm-i isneyn)	20	5	13450
8.	(yevm-i selase)	29	9	11910
9.	(yevm-i erbaa)	20	11	7815
10.	(yevm-i hamsin)	12	6	5320
11.	(yevm-i sitte)	27	6	9965
12.	(yevm-i ehad)	16	7	12545
13.	(yevm-i sebt) 6 Muharrem	25	8	3188
14.	(yevm-i ehad) 7 Muharrem	26	9	3784
15.	(yevm-i selase) 9 Muharrem	16	8	10059
16.	(yevm-i erbaa) 10 Muharrem	29	14	9501
17.	(yevm-i ehad) 14 Muharrem	23	7	24810
18.	(Ara satış) 15 Muharrem	11	3	1250
19.	15 Muharrem	30	13	13940
	TOPLAM	440		226.865

Tablo 2.3 h.1135/m.1722-1723 Tarihli Kitap Müzayedesinin Günlük Verileri

Müzayede süresince yapılan satışların toplam tutarı olan 226.865 akçenin o dönemdeki değeri hakkında yorum yaparken bazı kriterlerle karşılaştırmak uygun bir yöntem olacaktır. Toplumun belli sınıflarına dâhil olan kişilerin aldıkları ücretleri tespit ederek yapılacak mukayeseler, alım gücünü göstereceğinden kitaba ödenen miktarın ne kadar bir ekonomik güç gerektirdiğinin de anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Buna göre, o devirde hemen her mahallede bulunan vakıflarda çalışan personelin aldığı ücretler, toplumun alt, orta ve üst gelir düzeyine dair ipucu vermektedir. Vakıf görevlileri arasından seçilen alt gelir sınıfı diye nitelendirilebilecek bevvab²⁹, ferraş³⁰, orta sınıftan imam, müderris³¹, üst sınıftan ise mütevellî gibi görevlilerin aldıkları günlük ve aylık ücretler belirlenmiştir.

²⁹ Bevvab, vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcıdır.

³⁰ Ferraş, vakıf kuruluşlarında çalışan temizlik görevlisidir.

³¹ Müderris, medresenin en yüksek öğretim görevlisidir.

13 Nisan 1720 tarihli bir vakfiyeye göre bir imam günlük 6 akçe, müezzin günlük akçe (VGMA, 1720, s. 327); 5 Temmuz 1725 tarihli başka bir vakfiyeye göre bir ferraşın ücreti 2 akçe, bir müderrisin ücreti ise 25 akçedir. (VGMA, 1725, s. 242) Sultan III. Ahmed'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan Vakfesi'ne (TSMA-D, 1707) göre, mütevellinin bir günlük ücreti 35 akçedir. Bu müteveli bir sultan vakfında görevli olduğu için aldığı ücret diğer vakıflara göre daha fazla olmalıdır. Toplumda meslek ve günlük ücret miktarlarına bakıldığında kitap almanın ve bu kitaplara sahip olmanın büyük bir mâli kaynak gerektirdiği açıktır.

Belgedeki kayıtlardan Ahmet Ağa'nın gerçekleşen müzayedeye her gün katıldığı ve kütüphanesi için günlük ortalama dört kitap aldığı tespit edilebilmektedir. Ayrıca kitapların türlerine baktığımızda genel olarak dönemin en çok tercih edilen dinî ilimlere ait kitaplarını tercih etmesi, kurmayı düşündüğü vakfın kütüphanesini oluşturmak adına bir gayret içinde olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Kitap İsmi	Fiyat (Akçe)
Menâzîrî'l-İnşâ	8000
Tatarhaniyye 6 cild	5440
Şerh-i Mültekali-İsmail Efendi 2 cild	4300
Şehab 2	4000
Nihâye 2 cild	4000
Kirmani ale'l-Buhârî 6 cüz	3005
Tıybi Kıtalar 3 cüz	2500
İnâye Şerh ale'l-Hidâye	2400
Sadi ale'l-Kadı	2010
İbni Adil Tefsîr 3 cüz	2005
...	2000
Resâ'il-i Şürûnbûlali	1800
Kuhistani	1405
Şerh-i Hısn-ı Hasain	1400
Zic maa Tevarih	1305
Siyer-i İbni Hişâm	1215
Acâ'ib-i Mahlukat	1205
Misbâh-ı Münîr	1110
Hidâye metni 2 cüz	1005
Hasâis-i Kübra	1005
Feth-i Kadir li-İbni Hümmam 3 cüz	1005

Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ	900
Vikâye-i İbni Melek	800
Ta'lim-i Me'allim	750
Tefsîr-i Celaleyn	730
Tefsîr-i Keşşâf 3 cüz	720
Vikâye Şerhi	605
Şerh-i Fıkhı'l-ekber li-Ali Kari	600
Şemâ'il Şerhi	600
Nuh Efendi Mecmû'a	505
Mühimmü'z-Zaruri Şerh-i Kudûrî	505
Şerh-i Umde Nısf-ı sâni	500
Târîh-i İsa kıt'aları	435
Şerh-i Neveviyye	430
Kavl	399
Kasîde-i Yusuf (a.s.)	380
Şerh-i Elfiye li-Iraki	305
Muvattâ	305
Zübdetü'l-Fetâva	300
Mucizat-ı Resul Aye-hisselam	300
Târîh-i Hulefa	285
Şerh-i Manzûme Ömer Nasuhi	250
Hısn-ı Hasâis	240
Şerh-i Erbâ'in-i Hadis	220
Mu'inü'l-Kuzat İlâh 1	220
Menâr İbni Melek	210
Târîh-i Medine 1 cüz	200
Şerh-i Hikem	200
Kıt'a İhyâi	200
.....	200
Maksud İlâh 3 cüz	190
Ebu'l-Berekat ale'l-Menâr 1 cüz	190
Buhârî 3 kıt'a	180
Ahkâmü's-Sultaniyye	180
Tefsîr-i Vecîz	160
Resâ'il-i Kemalpaşazade	160
Tarîk-i Hilaf	150
Târîh-i Mekke Ahmed Ağa	150
Kadri Efendi Mecmû'ası	150
İ'lâm -ı İ'lâm	150
Mukaddime-i Gaznevi	125
Şerh-i Sudûr	120
Mecmû'a-i İstiarat	120

Kıt'a Tefsîr-i Fazl	120
Kifateyü'l-Müntehî İlah 3 Cild	110
Ravzatü'l-...	105
Azmî ale'l-Menâr	105
Şerh-i Muhtasar	100
Sünen-i Şeri'a	100
Maksud Şerh-i Matlub	100
Şerh-i Umde-i evvel	80
Metn-i Bidâye	65
Kasîde-i Bürde	60
Hadis-i Erbâ'in maa Mecmû'a	60
Kudûrî	55
	68904

Tablo 2.4 Ahmet Ağa'nın 1722 Tarihli Müzayededen Aldığı Kitaplar ve Fiyatları

Tabloya göre; Ahmet Ağa, yetmiş adet kitap satın almış ve 68.904 akçe ödemiştir. 8.000 akçeye aldığı gramer kitabı o dönem koşulları göz önüne alındığında oldukça yüksek bir fiyata tekabül etmektedir. Satın alınan kitaplar içinde 5.440 akçeyle yüksek fiyata sahip kitaplardan bir diğeri de Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair Arapça eseri olan *Tatarhaniyye*'dir.

Osmanlı'da kütüphane sahibi olmuş elitlerin terekelerinde bu eseri kütüphanelerine kazandırmaya çalıştıkları görülmektedir. Rağbet gören bu eserin altı ciltten oluşması dilinin Arapça olması ve hatasız yazılması gerektiğinden bunu yazacak hattat sayısının azlığından dolayı nadir olması, fiyatını artıran faktörlerden biri olarak düşünülebilir.

Üst sınıf mensuplarının dinî içeriklere sahip kitapları tercih ediyor olması kurdukları vakıf kütüphaneleri veya medrese gibi kurumların ihtiyacını karşılamak öncelikli olsa da koleksiyonerlerin prestijli kitaplara kütüphanesinde yer açmaya duydukları istekte göz ardı edilmemelidir. Müzayedelerde yer alan yüksek fiyatlı eserlerin, sanatlı ve nadir bir nüsha olma ihtimali mümkündür. Bu fiyatları ödeyebilecek malî gücü olan elitler için kitabın kaliteli olması da öncelikli hale gelebilmektedir.

Bu verilere ek olarak Lale Devri, Osmanlı Devleti'nde ekonomik anlamda fiyatların büyük bir dalgalanma göstermediği ender dönemlerden biridir. Devletin savaşız geçen yıllarında fiyatların belli bir süre sabit kaldığı bilinmektedir. Bu durumda kitap

fiyatlarını belirleyen parametrenin dönemin ekonomik şartları değil nadir ve sanatlı olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

3.2.4. Değer Bilen Elitler: Hâmler, Koleksiyonerler ve Seyyahlar

3.2.4.1. Hâmler

Sanat faaliyetlerinin gelişmesinde ve sürdürülebilir olmasında, sanat hâmilîği, ekonomik refah düzeyi ve toplumun ilgisi gibi faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Sanatçının üretimini destekleyecek ve sanatı geliştirecek yöntemlerden en önemlisi yöneticilerin sanatçıya sağladığı imkânlardır. Tarihin bütün dönemlerinde siyasi kurumlarla sanat arasında kurulan yakın ilişkilerin varlığı bilinmektedir. Bu ilişkiler siyasi kurumlara sanatı destekleme görevini de yüklemiştir. Bu sistemin destekçilerine Batıda patron ya da mesen denilmekle birlikte doğu toplumlarında bu işleyiş için kullanılan yaygın isim hâmidir (Durmuş, 2021: 10).

Hâmi, sosyallik, onur, statü ve mertebelerin mutlak egemen bir hükümdar tarafından belirlendiği bir toplumda sanatçının belli bir kültür çerçevesinde sanatını ifade edebilmesine yardımcı olan kişidir. Mutlak otoritenin var olduğu toplumlarda sanatın da bu otorite çevresinde şekillenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Bu çerçevede oturtulmuş bir modelde sanatçı üretimi için materyal kaynak ve finansman desteği veren güce karşı tamamen sorumludur. Aynı zamanda sanatçıya destek veren hâmi ile eleştirel izleyici aynıdır. Yani sanatçı eserini kedisine destek veren hâmisine sunarak yine ondan takdir görmeyi beklemektedir. Böyle bir modelde hâmler sadece sanatın üretimini kontrol etmekle kalmaz eleştirel kriterlerin de belirleyicileri olurlar (Durmuş, 2021: 11). Hâmî olmak, himaye etmek iktidar olmanın en büyük gereklerinden biridir. Sultanlar veya devlet adamları maiyyetindekileri himaye etmeleri oranında güç ve iktidar sahibi olurlardı. Bunun içindir ki sultan veya devlet adamları tebaalarını iş sahibi yaparak, armağanlar vererek, ürettikleri sanat eserlerini ödüllendirerek koruma altına alırlardı (Burke, 2005).

Hâmi terimi bir sanat eserini sipariş eden ve bedelini ödeyen kişi olarak tanımlansa da himaye ilişkilerini anlatmak için her zaman yeterli olmamaktadır. Osmanlı sarayında eser sipariş eden hanedan mensupları ile hazırlayanlar arasında sultana yakın devlet adamlarının aracılık ettiği bir ilişkiler ağı vardı. Bir sanatçının sultana ulaşması ve saray tarafından tanınıp bilinmesinde bu aracılardan etkisi çok fazlaydı. Nitekim, on sekiz yaşında hüsn-i hattın tüm formlarını öğrenerek icâzet almış olan Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi, dönemin sanat hâmisi sadrazam Şehid Ali Paşa tarafından h.1126/m.1714 yılında Galata Sarayı'na hat hocası olarak tayin edilmiştir. Dönemin hattatlarının en büyük arzusu Topkapı Sarayı'na hoca olmaktır. Eğrikapılı Mehmed Râsim'de bu isteğine ancak h.1150/m.1737'de erişebilmiştir. (Derman, 2003: 514; 515)

Bilim insanları ve sanatçılar her toplumda egemen olan sosyal ilişkiler içinde gelişen kültürel ortamda bilim ve sanat üretirler. Dahası sanatsal üretimin iktidar ve ekonomik güvenceyle yakın bir ilişkisi vardır. Sarayın desteğini ve güvencesini almak bir sanatçı için daha iyi eser üretme ve kazanç elde etmeninde yolunu açacaktır. Saray erkânından biriyle kurulan temas günümüzde bir sanat galerisiyle kurulan bağ gibi düşünülebilir.

Prestijli ve nüfuzlu bir sanat galerisinin sanatçıya sağladığı imkânlar nasıl sanatçıyı sanat dünyasındaki ilişkiler ağına görünür kılıyorsa Osmanlı sanat ortamında önemli saray görevlileri sanatçıları bu ilişkiler içine dâhil edip prestijli hale gelmelerine aracılık etmiş oluyorlardı. Saltanat sahipleri isimlerini ve güçlerini uzun yıllar yaşatacak sanatçılara ihtiyaç duyarken sanatkârlarda sanatlarını icra edebilecekleri ortam arayışlarını karşılamak için saraya yanaşmak için fırsatlar aramışlardır.

Osmanlı Devleti gibi patrimonial bir yapıdaki bir devlette elbetteki egemenlik gücü, mülk ve tebaa mutlak biçimde sultan ve ailesine aitti. Sultanın desteğini alıp lütuf görenler ise zengin ve şeref sahibi olarak sosyal tabaka içinde üst sınıfı oluştururdu. Bilim ve sanat ise ancak bu üst sınıf insanların hâmilinde yüksek bir kültür olarak

gelişme imkanı bulmuştu (İnalcık, 2019). Osmanlı sultanları topraklarına kattıkları her yeni ülkedeki kültürel zenginliğe, sanatçıya ve sanat eserine büyük önem vermekle birlikte onları saraya taşımaya özen göstermiştir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Tebriz’den getirilen sanatçılar yüksek ücretler ödenerek nakkaşhanede görevlendirilmiştir. (Kazan, 2010).

Osmanlı patrimonyal saray kültürünün gelişmesinde, mimari ve edebiyatın yanı sıra hüsn-i hat, tezhip, minyatür, ebru, kat’ı, ve cilt sanatlarının para ve mevki vaadleriyle celb veya sürgün olunan sanatkârlarının payı büyüktür. Öyle ki, yerli Osmanlı-Türk sanatkârları “Arap ve Acem”e verilen bu ayrıcalıktan dolayı şikâyetlerini açıkça dile getirmekten uzak durmamıştır. Hatta Le’âlî bir beyitinde bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Acem’in her biri kim Rûm’a gelir
Ya vezâret ya sancak uma gelir.” (İnalcık, 2019: 11).

Merkezi otoritenin egemen güç olduğu Osmanlı toplumunda himaye ortamları da bu merkez etrafında daha fazla şekillenmiştir. Bu nedenle hâmilik önce hükümdar sarayında sonra şehzade vilayetlerinde, sonra da merkezde sultanın çevresinde yer alan sadrazam, şeyhülislam, nişancı gibi yüksek düzey devlet ricalinin konaklarına, küçük rütbe sahiplerinin hanelerine kadar inen hiyerarşik bir yapı oluşturmaktaydı (Kazan, 2010: 19). Bu mekânlar sanatkârların becerilerini sergileyip eserlerini sunarak kendilerini ifade edebilme fırsatı yakalayabilecekleri yegâne ortamlardı.

Sanatçılar kadar sanat zevkine sahip sultanların da bilim ve sanatın gelişmesinde büyük payı vardır. Osmanlı sarayında küçük yaşta eğitim alan ve ilgileri doğrultusunda farklı sanatlarla uğraşan sultanlar ve onların yön verdiği sanat ortamında yüksek bir estetik anlayış oluşmuştur. Osmanlı sultanları genellikle çocukluk dönemlerinde kabiliyetlerine göre aldıkları sanat eğitimleri ile kendilerini geliştirmiş, estetik zevk ve beğeni sahibi kişiler olarak yetişmişlerdir. Osmanlı devlet ricali, sultanın ilgi duyduğu sanat alanına yönelerek hem destek kazanmış hem de kendi sanat muhitlerini oluşturmuşlardır.

İlim ve sanatın destekleyicisi, koruyucusu olan sultanın da iyi sanatkârı seçip hakkını vermesi için kendisinin de bu alanlarda yüksek bir estetik ve sanat bilgisine sahip olması gerekmektedir. Hattat, ressam, kuyumcu, şair, müzisyen gibi sanat alanlarında kendini yetiştirmiş aynı zaman da sanatçı hüviyeti kazanan sultanlar üretilen eserler konusunda daha seçici olmaktaydı. Bu seçicilikten dolayıdır ki kendilerine sanat eseri takdim eden her sanatkârı, kitap te'lif eden her müellifi himayelerine almak konusunda titiz davranmışlardı (Kazan, 2010).

İmparatorluğun başkentinin güzelleşmesine katkıda bulunmak hem siyasi hem de sanatsal bir amaç taşımaktaydı. İstanbul'u imparatorluğun ve genelde bütün Müslüman dünyasının en önde gelen kenti yapmak için çaba harcanıyordu. Büyük imar ve inşaat faaliyetlerinin en büyük yararı yıllar boyunca çok sayıda hattat, çinici, nakkaş gibi sanatçılara iş imkânı sağlayabilmesi olmuştur (Mantran, 1990).

Yöneticinin mutlak egemen olduğu toplumsal yapılarda sanatçının hâmisine eser sunup karşılığında para ile ödüllendirilmesi dışında başka imkânlar oluşturduğu da muhakkaktır. Hâminin konukseverliğinden faydalanmak, önemli ziyafetlere ve törenlere davet edilmek gibi ayrıcalıkların yanı sıra çeşitli görevlere getirilmek suretiyle statü elde etme veya statüsünün yükselmesi de karşılaşılan durumlardandır.

XVIII. yüzyılın başında bir kitap koleksiyoncusu olan Şehid Ali Paşa ilim adamlarını himaye etmiş ve kitap yazmaları konusunda teşvik etmiştir. Ardından gelen Dâmad İbrâhim Paşa da aynı geleneği sürdürmüş Seyyid Vehbî, Nedim, Müverrih Raşid, Levnî gibi dönemin tarihçilerini, şairlerini ve sanatçılarını desteklemiştir.

Hayalci ve mukallit olmaktan başka usta bir neyzen ve ressam olan Said Efendi saray dışında yetişmiş önemli bir sanatçıdır. Önce III. Selim, ardından II. Mahmud tarafından saraya alınmış, aylık bağlanmış ve nedim/musahip konumuna yükselecek kadar destek görmüştür. (Durmuş, 2021: 88).

Yine kendisi de kudretli denebilecek derecede bir şair olan Râgıb Paşa (ö.h. 1176/m.1763), âlim ve sanatkârların hamîliğini üstlenmiş, her fırsatta onları ödüllendirerek teşvik etmiştir. Büyük Osmanlı Tarihi müellifi Von Hammer, bir hâmi rolündeki Râgıb Paşa'nın âlimler, şairler ve hattatlar arasında terfi ettireceği, teşvik edeceği ve mükâfatlandıracağı kişileri, halkın onu övmesine veya bu eserlerin kendisine ithaf edilmiş olmasına göre değil, hak ettiği gerçek değerine göre bizzat tespit ettiğini ifade etmiştir. Nitekim Paşa, bu konularda en doğru hükmü vereceğine inanmış ve sanatkârları milletin en güzel, en değerli süsleri olarak görmüştür (Öksüz, 2015: 151).

3.2.4.2. Alıcılar, Seyyahlar

Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca gelişen İslami sanatlar kültürel bir zarafet örneği olarak Osmanlı toplumunda en güzel örneklerini vermeyi sürdürmüştür. Bir dönem zanaatkârlar olarak nitelenen bu sanatçıların seramik, çini, hat, tezhip, cilt, cam, metal ve dokuma alanlarındaki kabiliyeti ve mahareti şüphesiz ki Avrupalılarca biliniyordu.

XVII. ve XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarına gelen seyyahlar, elçiler, elitler, hacılar ve diğer ziyaretçilerin belirgin bir kısmının ilgisi el yazması kitaplara olmuştur. Yazma eserlerin peşinde olan Avrupalı alıcılar İslam dünyasındaki kütüphanelerine karşı duydukları hayranlığın sonucu olarak Arapça, Farsça ve Türkçe olarak yazılan birçok eseri takip ediyor ve çeşitli şekillerde satın alarak Avrupa'ya taşıyorlardı.

Divanlar ya da şiir antolojileri, yazarlar ve şiir severler arasında dolaşımdaydı. Tasavvuf şiirleri yazılıyor, besteleniyor ve sufi yazarlarca çeşitli yorumlar yapılıyordu. Okullar büyük bir kitap kopyalama ve ikinci el kitap satış endüstrisi yaratmış, Fatih camii ve çevresi bu tür faaliyetlerin merkezi haline gelmişti. Ayrıca varlıklı kişiler Acem diyarından ilham alınan ve on yedinci yüzyılda oldukça geliştirilen minyatür sanatından albümler sipariş eder ve toplarlardı. (Bevilacqua, 2020: 63) Sahip

oldukları fiziksel kalite, taşıdıkları sanatsal incelik ve anlatı gücü bakımından yabancı alıcılara cazip gelmekte olan resimli kitaplar oldukça talep görmekteydi.

Fransız bilgin Antoine Galland (d.1646-ö.1715), Fransız kralı adına kitap ve antik madeni para toplamak için beş yıllık bir süre ile İstanbul'da görevlendirilmişti. Tabii bunları kendisi ve Fransız büyükelçi Kont Guilleragues içinde topluyordu. İyi bir tercüman ve araştırmacı olarak şehrin kitap piyasasını çok yakından takip ediyordu. Osmanlı başkentindeki kitap sayısı onu oldukça heyecanlandırıyordu. “Burada kitap satın alabilmek dünyanın herhangi bir yerinden çok daha kolay. Birçok yerde kitapçı var ve her gün yeni kitaplar en iyi fiyatı verene satılmak üzere raflardaki yerini alıyor.” diyen Antoine Galland *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*'ını kaleme alırken İstanbul'daki kitapçılar ve kitaplar hakkında önemli bilgiler vermektedir. (Bevilacqua, 2020)

Galland, Mirat'ül-Lügat adlı büyük sözlüğün yanı sıra Peçevi Tarihi, Hoca Tarihi gibi tarih kitapları, şair Latîfî ve Hasan'a ait tezkireleri, Camî ve Azmizâde Haletî'ye ait divanları, Şakâyikü'n Numâniye gibi biyografileri, Fırdevsî'nin yüz yirmi adet minyatür ihtiva eden bir kopyasını, İskendernâme, Gülistan, Bostan gibi minyatürlü nüshaları satın almıştır. Özellikle mükemmel bir hatla yazılmış altmış dört adet minyatüre sahip h.840 tarihli Uygurca yazılmış Miracnâme isimli kitap ise koleksiyonunun en önemli parçasını oluşturmaktadır. (Erdem Y. , 2021: 99) Osmanlı başkenti olarak İstanbul, el yazmalarına ulaşmada en önemli adreslerden biriydi. Osmanlı Devleti, Avrupalı kitap koleksiyoncularının ortaya çıkışında ve onların beğenilerini -neyi almaya değer görececeklerini- şekillendirmede büyük rol oynamıştı. (Bevilacqua, 2020: 60)

Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupalı alıcılar gördükleri el yazması kitapları anlatırken kitapların sahip oldukları nitelikleri de vurgulamadan geçmezlerdi. El yazmalarında kâğıdın güzelliği kullanılan renklerin canlılığı, hat yazılarının tipografisi gibi özelliklerin en dikkat çekici unsurlar olduğu görülmektedir. F. Scharader, bu hayranlığını şöyle anlatır:

Böyle bir el yazısını önünüze açmak ve renk sanatının şair sözüne şerefli bir biçim vermek için nasıl uğraştığını görmek bir zevktir. Bunlar hafif soldurulmuş renkler ve zengin bir altın sırlamayla parlar ve ışıldar, kitabın içindeki harfler ise ya güçlü güzel Türk yazım işaretleri veya narin İran talik yazısıyla yazılmıştır ve parşömene benzeyen kâğıdın krem rengi zemininden derin bir siyahlıkla yükselirler. (141)

Kitaplar kadar kitaplardan müteşekkil Osmanlı kütüphaneleri zengin kitap koleksiyonlarının yanı sıra koleksiyondaki eserlerin sanatsal mükemmeliği de seyyahlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Nitekim İstanbul'u ziyarette gelen Hintli âlim Şibli Numânî (Numânî, 2021) el yazmaların harikuladeliği ve kâğıtlarıyla ilgili olarak;

Bazı kütüphanelerde örneğin Eski Hamidiye'de pek çok kitabın kâğıdı zerin ya da zereşandır ve kenar boşluklarında altın çiçekler ve sarmaşıklar mevcuttur. Bu formalitelere ek olarak yazı oldukça üst düzeydir. Klasik çağa ait kitaplarda bu tür biçimsellikler nadir bulunduğu için kütüphane kurucusunda dikkatle hazırlanmış bu tür süslemeli kitaplar vardır. İbn Sina'nın Şifa'sının tamam bir kopyasının dahi olduğu çok sayıda kitabı çıkarttım ve kitaplara bakınca bir anda kütüphane sahibinin incelik ve zarafetini medh ü sena ettim. (141).

şeklinde düşüncelerini ifade eder. Kütüphaneler, kurucularının sanat zevkini göstermesi bakımından da başlı başına bir sanat galerisini andırmaktadır denilebilir.

Numânî, seyahati sırasında gördüklerini aktarırken el yazmalarının kalitesiyle birlikte hatasız yazılmış olmasına da değinir;

El yazma nüshalarının mükemmelliği ve sağlamlığı: Burada bulunan kitapların en büyük alamet-i farikası genel anlamda eski yazı karakterine ve sahih olmasının yanı sıra bu eserler eski üstatlar tarafından tashih edilmiştir. Dünyada sadece birkaç kopyası kalmış olan klasik ve nadir eserlerin sahihliği hepsinin önüne geçer. Aksi takdirde diğerlerine güvenilmez. Mısır kütüphanelerinde eski kitap yok değildir. Konstantinopol'deki kitaplar görüldüğü takdirde bu kitapların böylesi harika nüshalarının nereden toplandığı merakı mucip olur. (142)

Numanî, Osmanlı kitap dünyasının zenginliğini ve mükemmelliğini kendi ülkesindeki tecrübeleriyle şöyle kıyaslar;

Bir zamanlar Abdülkahir el-Cürcanî'nin Esrârü'l-Belâga aslı eserini aramıştım. Hindistan'da sadece bir kopyasını bulmuştum ancak o kopya son derece hatalı ve güvenilmez idi. Konstantinapol'de çok sayıda nüshasını gördüm ve bunların hepsi, son derece sağlam ve eski yazıda idi. Benzer şekilde Câhiz'in el-Beyân ve't-Tebyin'i, İbn Hamadun'un Tezkiresi, Yakut Hemevî'nin Mu'cimü'l-Üdebâ'sı, el-Balazuri'nin Kitâbü'l-Eşref'i ve İmam Buhârî'nin Tarık-i Kebir'i hepsi burada var ve son derece sahih ve güvenilir eserlerdir (143)

Osmanlı el yazması kitaplarının sağlam ve güvenilirlik nitelikte olması koleksiyonerleri ve kitap meraklılarını İstanbul'daki kitap piyasasına daha fazla çekmiştir.

Avrupa koleksiyonları için toplanan kitaplar, İslami entelektüel hayatın temel önceliklerini, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İslam toplumlarındaki kitap zevkini ve merakını yansıtıyordu. Hamiler, koleksiyoncular ve bilginler Şark kütüphanesini bir ideal olarak görüyor her biri kendi imkânları ölçüsünde Avrupa'da kütüphane tesis ediyordu. (Bevilacqua, 2020: 61)

Kitap meraklısı L'abbé François Sevin, 1728-1729 yıllarında Fransız kralı için Ömer Efendi isminde bir kişinin yardımıyla altmış beş Farsça yazma satın almıştır. Leipzig'de yayımlanan "Neue Zeitungen" gazetesinin 12 Haziran 1730 tarihli nüshasında da başrahip Sevin'in İstanbul'dan Grekçe, Arapça ve Türkçe iki sandık dolusu nadir el yazması ile döndüğünü ve bunların Kraliyet Kütüphanesine konulacağını haber vermektedir. İngiliz din adamı ve seyyahı Thomas Crofts (1722-1781) Halep'te görevli iken çok sayıda Arapça ve Türkçe eser satın almıştı. Ölümünden kısa bir süre sonra kitapları satışa çıkarılmış ve 9.000 ciltten oluşan kütüphanesinin müzayedesini kırk iki gün sürmüştü. (Erünsal, 2013: 102; 103)

Hammer'da bir taraftan İstanbul ve çevresinde gezip, dolaşırken bir taraftan da hayatında sonraları başka hiçbir kütüphanede yaşamadığı derecede bir gayret ve öğrenme hazzı ile Bahçekapı'daki Sultan I. Abdülhamid kütüphanesindeki elyazmaları

üzerinde çalışır. Basma ve yazma kitaplar (500 kadar el yazması kitap toplamıştır) satın alır, büyük bir merakla büyük kamu yapılarını, tesislerini gezer, inceler. Hammer, bütün bu malzemeyi, gerek yazmalardan gerek gezintilerden elde ettiği bilgileri sonraları İstanbul hakkındaki büyük kitabında kullanmıştır(Eyice, 1982: 537).

1796 yılında İstanbul’u gezen Antoine Laurent Castellan, payitahtta çok sayıda kitapçı olduğunu belirterek çeşitli yazma eserlerin yazılarının güzelliğine göre değişik fiyatlarla müşteri bulabileceğini söyler. 13 ila 30 franka kitap alınabileceği gibi 1000 hatta 1500-3000 franka bile satılan kitaplar olduğunu belirtir. (Erdem Y., 2021: 99)

Rahip Giambattista Toderi 1781’de İstanbul’a gelir. Halk kütüphanelerini gezer ve kitapların sayısını yeterli bulmasa da yine de bu kitapların değerlerine saygı göstermek ve belirtmek gerektiğini ifade eder. Buradaki kitapların hepsinin el yazısı ile yazıldığını ve çok da pahalı olduğunu, öyle ki bu meblağla kütüphanelerinde bulunan basma eserlerden otuz hatta altmış kat fazlası alınabileceğini anlatır. Küçük bir el yazmasının aşırı bir yüksek fiyata satıldığını Vankulu Lügati’nin formalarına ya da Ferheng-i Şuûrî’ye, Târih-i Nâima’ya, Târih-i Râşid’e ve bunların ayarında kitaplara sahip olabilmek için her birine iki yüz elli, üç yüz kuruş vermek gerektiğini bunun da elli altmış sikke edebileceğini belirtir. (Toderini, 2018: 168).

Matbu kitapların Osmanlı toplumsal hayatına girmesine rağmen el yazması kitapların yazılması, istinsah edilmesi ve ticaretinin yapılması XVIII. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Kitap satın almanın maliyetinin yanı sıra nadir bir el yazması nüshaya ulaşabilmekte oldukça zordu ve aracılık yapacak doğru kişileri bulmak gerekiyordu. Bu araçlar öncelikle sahafardı. Döneme ait farklı arşiv kayıtlarında kitap satışıyla ilgilenen birçok sahafın ismiyle karşılaşmak mümkündür.³²

Avrupalı zengin alıcıların el yazmalarına olan merakı ve düşkünlüğü yüksek bedeller ödeyerek kitap alma faaliyetleri son derece rahatsız edici boyutlara ulaşmıştı. Bunun farkına varan dönemin sadrazamı aynı zamanda kitap koleksiyoneri olan Şehid Ali

³² Ayrıntılı okuma için bkz. İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Sahafılık ve Sahaflar.

Paşa, XVIII. yüzyılın başında yabancılara kitap satışını yasaklamak istemiştir. Sultan III. Ahmed'e çıkarttığı bu hükmü Erünsal, Râşid tarihinden aktarmaktadır.³³ (Erünsal, 2013: 102)

Erünsal'a göre (Erünsal, 2013: 102) Avrupalı seyyahların yerel araçlarla olan ilişkileri oldukça dikkat çekici hale gelmiş olmalıdır ki, bu hükümde sahaflar için *“tamahkârlıklarından dolayı sayısız değerli kitaba etrafa, hatta Osmanlı ülkesi dışındaki yabancı memleketlere gönderdikleri”* ifadesi geçmektedir. Ancak bu hüküm Avrupalı alıcıları ve sahafları engellememiş ancak daha dikkatli davranarak kitap satışına devam etmişlerdir.

Fransız elçiliğinde askeri ateşe olarak görev yapan Charles Pertusier XVIII. yüzyılın sonunda sahaflar çarşısını gezer. Kitapçıların ve kâğıtçıların aynı çarşı içinde birlikte çalıştıklarını el yazması eserlerin hâlâ çok yüksek fiyata satıldıklarını ifade eder. Yine bu dönemde İstanbul'a gelen bir başka seyyah Joseph Michaud'dur. Müslüman sanatkarların adeta dinî bir vecde bürünmüş şekilde çalıştıklarını kimilerinin kitap istinsah ettiklerini, kimilerinin süsleme yaptıklarını kimilerinin ise akik taşıyla kâğıtları parlatmakta olduklarını anlatır. Geçmişte Avrupalı seyyahların Kur'an nüshalarına gizlice göz attıklarını ancak şimdilerde Kur'an dâhil dinî veya haricî kitapları incelemenin ve satın alabilmenin mümkün olduğundan bahseder (Erdem, 2021).

Osmanlı toplumunda nadir el yazmalarını takip ederek almak isteyen sadece Avrupalı alıcılar değildi. Okuma yazma bilmek kitap alabilmeye imkân sağlarken nadir ve sanatlı kitaplara ulaşmak isteyen alıcı profilin, arşiv kaynaklarına ve tereke

³³ Men'-i Bey'-i Kütüb be -Tüccâr-ı Etrâf: İstanbul'da olan sahhaflar tâ'ifesi tama'-ı hamları sebebiyle bî-nihâye kütüb-ü mu'tebereyi etrâf u eknâfa belki Memâlik-i Osmaniyye'den hariç ba'zı âhar memleketlere gönderüp İstanbul'da kütüb-i nefisenin killetine bâ'is olmağa 'ilm-i şerifin indirâsını muktezidür diyü diyâr-ı âhara ticâret veçhi üzre minba'd kitab gönderilmek hususu men' olunmak bâbında Âsitâne-i sâ'det kâ'im-makamı ve İstanbul Kadısı ve Gümrük Emni'ne hitaben emr-i âlî isdâr olundu. Bakınız Tarih-i Râşid, c.IV, İstanbul, 1282, s.238 den aktaran İsmail E. Erünsal, Osmanlıda Sahaflar ve Sahaflık, s.102

kayıtlarındaki verilere göre daha çok padişah ve ailesi, devlette görev yapan üst düzey asker ve ulema gruplarıydı.

Sahaflar çarşısı ve sahaf dükkânları kitap satışıyla birlikte isitnsah işlerinin, hat sanatının ve edebi toplantıların da yapıldığı mekânlardı. Osmanlı kültür dünyasında sanat ve edebiyat saray ve saray çevresinin zevkini tatmin etmek için bir vasıtaydı. İslam dünyasında X. yüzyıldan itibaren el yazmalarına verilen önem kitap koleksiyonerlerini sahafların özel müşterisi yapmış nâdir yazmalara sahip olmak isteyen elitler bu eserler için fazla ücret ödemekten geri durmamıştır.

XVIII. yüzyılda ait sahaf terekeleri inceleyen Erünsal, sahaf terekelerinde mushaflar dışında sanat değeri yüksek, tezhipli, minyatürlü ve satış değeri yüksek eserlere daha az rastlandığını ifade eder. Erünsal, bu tür eserlerin Osmanlı toplumunda gerçek değerinin yeterince anlaşılmadığını bu nedenle satılması gereken fiyattan daha düşük bir miktara müşteri bulabildiklerini ekler. Yabancı alıcılar ise bu eserlerin sanatsal değerinin farkında olarak musavver kitaplara daha çok rağbet göstermişlerdir (Erünsal, 2013: 206)

Yüksek fiyatlı musavver kitapların devlet ricalinin müsadere edilen eşyaları arasından çıkması Osmanlı elitlerinin bu kitaplara rağbetini gösterir. Müsadere edilmek suretiyle biriken kitapların sarayda yapılan müzayedeleri, alım gücü yüksek Osmanlı entelektüeli ve elitleri için önemli bir fırsat oluşturmaktaydı.

Piyasada azalan nadir el yazması kitaplar, bazı kitap koleksiyonerlerini, elçileri ve seyyahları gayr-ı meşru yollarla saray koleksiyonundan kitap temin etmeye kadar götürmüştür. Bunlardan biri 1786-1790 yılları arasında İstanbul'da Prusya elçisi olarak görev yapan Heinrich Friedrich von Diez'di. İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde binlerce matbu eser yanında 856 adet de çok değerli el yazması eserler satın almıştı. Bunlar arasında Kitab-ı Bahriye ve birçok minyatürlü el yazması kitap da bulunmaktaydı. Diez, Saray Kütüphanesine ait olan bu yazmaları, bir harem ağasının

aracılığı ile Topkapı Sarayı'ndan Eski Saray'a gönderilen saraylı hanımlardan satın aldığı söylemektedir (Erünsal, 2013).

Gösterişli el yazmalarına sahip olmak isteyen yerli ve yabancı koleksiyonerler için Osmanlı kitap piyasası canlılığı ve çeşitliliği ile fazlaca rağbet görmekteydi. Başkent İstanbul, siyasi ve iktisadi açıdan olduğu kadar kültür ve sanat bakımından da kitap ve sanat meraklılarını buluşturan önemli merkezlerden biriydi.

3.2.4.3. Koleksiyonerler, Kütüphaneler

Osmanlı'da vakıf kurumu toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmiş aktif bir sistemdir. Belli bir amaç doğrultusunda vakıf kurmak herkesin sahip olduğu bir haktır. Amacını gerçekleştirmek isteyenler, ellerindeki mâli imkânları vakıf kurarak yatırıma dönüştürmüşlerdir (Sabırlı, 2019). XVIII. yüzyıl Osmanlı elitleri arasında, vakıf kütüphaneleri oluşturmak ve kitap vakfetmek en yaygın prestijli faaliyet olarak görülmüştür.

Bilgi hazinesi olmakla beraber bir sanat değeri de taşıyan el yazması kitaplar, yazıldıkları dönemde, devlet adamlarından önemli zengin kişilere kadar kitaba sahip olma isteğini teşvik etmenin yanı sıra kitap okuma sevgisi de kazandırmıştır. Özellikle Osmanlı kitap geleneğinde dönemin ileri gelenleri, kurdukları vakıf kütüphaneleri ve şahsi koleksiyonları aracılığıyla kitaplarını diğer kişilerin istifadesine sunmuş, toplumun okuma alışkanlığına ve sanat zevkine katkı sağlamışlardır.

Her kitap koleksiyoncusu piyasaya farklı gözle bakar. Bazıları kitabın içeriği ile ilgilenirken bazıları da tezyin edilmiş kusursuz biçimde korunmuş güzel ciltli kitaplara ilgi duymaktadır. İstanbul seçkinleri kitapları birer koleksiyon objesi olarak görüyorlardı. Bu nedenle hem kâğıdının kaliteli olanı hem de tezyinatı güzel olan hat örneklerini içeren yazmaları tercih ederlerdi (Faroqhi, 2010).

Kitap koleksiyonerleri için satın aldıkları eserin ekonomik yönü göz ardı edilemeyecek önemdeydi. Mahmud Beşe isimli sahaf, Galland’a kenarları göz alıcı grotesk yıldızlarla süslenmiş, fevkalade özenle işlenmiş İran yapımı bazı figürler göstermişti. Mahmud Beşe o kadar yüksek bir fiyat istemişti ki Galland, büyükelçi Nointel’in bu kitabı alamadığını anlatır. Nointel de, İslami yazmaları prestij veya sanat objeleri olarak toplayan dönemin yaygın geleneğine dahil olmuştu. (Bevilacqua, 2020: 73). Osmanlı sultanlarının, devlet adamlarının, âlimlerinin oldukça kıymetli kitaplardan oluşturdukları kütüphaneleri mevcuttu. XVIII. yüzyılda vakıf kütüphanelerinin sayısında hızlı bir artış olmuştu. İstanbul’da kütüphane oluşturmak, zengin ve kitap sahibi elitler arasında moda haline gelmişti. Hatta bu konuda birbiriyle rekabet ettikleri söylenebilir.

Dönemin en prestijli ve elit faaliyeti olan kütüphane kurmanın maliyetli olduğu kadar zahmetli olduğu muhakkaktır. Seyahat imkânlarının sınırlı olduğu bir dönemde özellikle el yazması bir kitabın nüshasını bilmek, takip etmek ve satın almak ciddi anlamda mali olanaklarına sahip kişilerin yapabilecekleri bir işti. (Tekin, 2018: 165) Bir kütüphane kurmak ve onu en nadide eserlerle genişletmek kurucusunun toplum nezdinde değerini artıran önemli bir girişimdi. Kütüphaneler vâkıflarının merak ve bakış açısına göre şekillenmekle birlikte aranılmış ve toplanmış olan nadir ve harikulade kitaplardan oluşmaktaydı. Bu noktadan hareketle kitap koleksiyonerlerinin, ilim ve irfan meraklılarının sıradan bir merakın çok ötesinde bir sanat zevkine de sahip olduğu söylenebilir.

Osmanlı ülkesini ziyarete gelen seyyahlardan Şiblî Nûmânî İstanbul’daki kütüphaneleri gördükten sonra şaşkınlığını şöyle ifade etmişti;

[...]gerçek şu ki Türklerin entelektüel başarıları arasında övgüye en şayan olan şey kütüphanelerdir. Bugün maarif ve talimden bahseden İslam dünyasının bölgeleri Hindistan, Arabistan, Mısır, Suriye, Mağrip ülkeleri, Pers ve İran’dır. Ben kendi gözlerimle onların çoğunun entelektüel bilimsel kaynaklarını görmüştüm ve göremediklerimin gördüklerim kadar iyi olduğunu böyleli güçlü vesileler ile biliyordum. Bu açıdan kesinlikle şunu söyleyebilirim ki bütün âlem-i İslam’da Konstantinapol Arapça eserlerin en büyük merkezidir. (140)

Osmanlı sarayı ve sultanları kültür-sanat zevkini oluşturmada ve topluma yayılmasını sağlamada öncülük etmekteydi. Zengin kütüphane koleksiyonlarının oluşması ve kütüphanelerin kurulması bu öncülüğün en açık göstergelerinden biridir.

Gerek hediyeler gerek sipariş gerekse müsadere ile çoğalan ve sarayın farklı birimlerinde muhafaza edilen değerli kitaplardan oluşan koleksiyon, kültürel zevklerin yükseldiği Lale Devri'nde Sultan III. Ahmed tarafından müstakil bir kütüphaneye dönüştürülmüştür.

Kitaba olan büyük ilgisi, zengin koleksiyonu ve sanatkârları himaye etmesiyle bilinen Şehid Ali Paşa (ö.1716) şahsî kütüphanesiyle şöhret bulmuş bir devlet adamıdır. Osmanlı ülkesinden yabancılara kitap satışını yasaklamak için Sultan III. Ahmed'e hüküm çıkarttıracak kadar kitaplara önem vermektedir. Ali Paşa'nın ani ölümünden sonra değerli kitap koleksiyonu müsadere edilmiştir. Şehid Ali Paşa'nın kitaplarının isimlerinin ve satış fiyatlarının yer aldığı belge şöyle başlar;

Ayasofya-i Kebir'de Şehid Ali Paşa'nın kitaplarını dergâh-ı mu'allam kapucu başlarından olub sâbiken Mirahor-ı evvel Mehmed Bey ve Maliye Tezkirecisi Hasan Bey ve Mukayyid Ahmed Efendi ve birkaç nefer sahaf ma'rifetiyle ve ma'arif-i şe'rlle kitâb-ı mezkûrun bahaları takdir ve tahmin olunub sûk-u sultânide fûruht olunmak üzere fermân-ı âli mucebince bahaları va'z olunan kitaplardır. (BOA. D.. BŞM.MHF. 15-5 H-09-03-1131) (Ek 7)

Satış işleminin 26 Zilka'de 1131/m.29 Eylül 1719 gerçekleştiği ve kitapların bir kısmının Nişancı Mehmet Paşa'ya gönderildiği yazılıdır. Nişancı Mehmet Paşa(ö.1728) bu satıştan 36 cilt kitap almış ve 40.940 akçe ödeme yapmıştır. Muhallefatından çıkan 1492 parça - ki bu sayı her biri farklı kitabı ifade etmez. Bir kitabın cilt sayıları da buna dâhildir-. Kitapların içinde oldukça kıymetli eserler vardır. Kitaplarının satışından 2.146 buçuk kuruş 5 akçe yani 257.585 akçe gelir elde edilmiştir.

Lale Devri'nin kütüphaneleri sadrazam Nevşehirli Dâmad İbrâhim Paşa'nın Şehzadebaşı'nda (1729), Tersane Emîni Ahmed Ağa'nın Üsküdar'da (1727) kurulan kütüphanelerdir. I. Mahmud saltanat döneminde hem saray içinde Revan Köşkü Kütüphanesini, hem de Ayasofya, Fatih ve Galatasaray'da kütüphaneler kurmuştur. Şüphesiz onun yılları Osmanlı ülkesinde vakıf kütüphanelerinin sayı bakımından arttığı ve koleksiyonların zenginleştiği bir dönem olmuştur.³⁴

Ayrıca bu dönemin ulemâsından Cârullah Velîyyüddîn Efendi'de (d.1069-ö.1151) kitap meraklısı olarak devrinin önde gelen koleksiyonerlerindendir. H.1134 yılında İstanbul'da Fatih Camii civarında bir kütüphane kurarak iki bin ciltten fazla kitabını buraya vakfetmiştir (Açıl, 2015: 17;29).

H.1148 tarihli arşiv belgesinde, Osmanlı sanat ortamının koleksiyonerlerinden biri olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın ölümünün ardından saray koleksiyonuna aktarılan çok kıymetli eserleri yer almaktadır. (BOA. C..ML. 596-24584 H-25-06-1148) (Ek 8). Belgedeki eserler, tahmini piyasa fiyatları da belirlenerek kaydedilmiştir. Herhangi bir müzayede için değil saray koleksiyonuna eklenirken yapılan bu fiyatlandırma saray tarafından kitapların yatırım aracı olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

I. Mahmut devri sadrazamlarından Hekimoğlu Ali Paşa'nın ölümünün ardından Enderun'a devşirilen kitapları, onun koleksiyoner kimliği hakkında önemli bilgiler verir. (BOA. TS.MA.d 2274- H-29-06-1148) (Ek 9)

“Sadrazam-ı sâbık vezir-i mükerrerem sa‘âdetlü ‘atûfetlü Ali Paşa hazretlerinin mîri duyûn-ı vâfîresi zuhûr itmekle emvâl ve eşyâsı taraf-ı mîriden zabt ve

³⁴ I. Mahmud'un sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa Davutpaşa'da (1734-1735), Şeyhülislam Damadzâde Ebû'l-Hayr Ahmed Efendi Fatih'te, Dârüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa Çağaloğlu'nda, Defterdar Âtîf Mustafa Efendi Vefa'da (1740-1741), Kasapbaşı Mustafa Ağa Fatih'te, Şeyhülislam Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi Üsküdar'da (1731), Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin kızı Saliha Hanım Karagümrük'te (1753), Sadraza Kethüdası Şerif Halil Efendi Cerrahpaşa'da (1744), Solakbaşı Mehmed Ağa b. Hasan Divane Ali Mahallesi'nde (1760) ve Koca Reis Mustafa Efendi Şeyh Ferhad Mahallesi'nde (1757) birer kütüphane kurdukları kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıntılı okuma için bknz. Erünsal İ. E., Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, 2015, s. 189-212.

tahrîr ve zuhûr iden duyûnı istifâ olunmak bâbında şeref-bahşâ-yı vurûd olan hatt-ı hümâyûn şevket-makrûn-ı mu'adelet-ı meşhûn mücebinece defterdâr-ı şıkk-ı evvel-i cihânbanî sa'âdetlü el-Hâcc Halil Efendi hazretleri ve müşârün-ileyh hazretlerinin birader-i muhteremleri muhâsebe-i evvel 'izzetlü Feyzi Bey Efendi ve ser-gulâm-ı sâni 'izzetlü el-Hâcc Ahmed Ağa ma'arifetiyle zabt ve tahrîr ve bâb-ı hümâyûn hazinesine nakl ve fûrûht olunan emvâl ve eşyâ-yı müşârün-ileyhdır ki ber-vech-i âtî zikr olunur tahrîren fi'l-yevmü'l-hâmis ve'l-ısrîn min Cemâziyye'l-âhire li-sene semân ve erba'în ve mi'e ve elf

Enderûn-u hümâyûn ma'arifet-makrûna alınan kütübdür ki ber-vech-i âtî 'ale'l-infirâd zikr ve tahrîr olunur."

Eski sadrazama ait mal ve eşya, şıkk-ı evvel defterdarı Elhac Halil Efendi, Halil Efendi'nin kardeşi muhasebe-i evvel Feyzi Beyefendi ve sergulam-ı sani Elhac Ahmed Ağa gözetiminde kaydedilmiş ve Bâb-ı Hümayûn hazinesine nakledilmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın kıymetli kitapları;

İsmail Efendi hattıyla Mushaf- ı şerif 1 kıt'a 48000 akçe	Yâkût hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 15000 akçe	Derviş Ali hattıyla Mushaf- ı şerif 1 kıt'a 30000 akçe	Ömer Efendi hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 18000 akçe	'Acem hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 12000 akçe
Ta'lik hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 8000 akçe	Kütâhî Ahmed Efendi hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 30000 akçe	Dede hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 60000 akçe	Def'a yâkût hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 14000 akçe	Def'a Dede hattıyla Mushaf-ı şerif 1 kıt'a 60000 akçe
Def'a 'Acem hattıyla Mushaf- ı şerif 1 kıt'a 5000 akçe	Tefsîr-i Şeyh Bekrîl kıt'a 5000 akçe	Tefsîr-i Nesefi 1 kıt'a 8000 akçe	el-Cifr-i Câmi' li- İmâm Cild 1 6000 akçe	Şakâ'ik/Şakâ'ık Cild 1 5000 akçe
Sahîhi'l-Buhârî Cild 1 18000 akçe	Tercüme-i Şifâ'-i Şerif Cild 1 12000 akçe	Zeyl-i Şekâ'ık-ı 'Uşâkizâde Cild 1 6000 akçe	Târîh-i Müneccimbaşı Cild 2 30000 akçe	Tarîkat-ı Muhammediyye Cild 1 4000 akçe
Mesnevî Şerif Cild 1 5000 akçe	Sihâh-ı Şerif Cild 1 8000 akçe	Garibü'l-... Cild 1 6000 akçe	Minhâc li-Arif Efendi Cild 1 5000 akçe	Zeyl-i Şekâ'ık-ı Nev'izâde Cild 1 8000 akçe
Tercüme-i maliyî Cild 1 8000 akçe	Tercüme-i Mevâhibü'l- Ledüniyye Cild 1 12000 akçe	Tercüme-i Tuhfetü'l- Mü'minin Cild 1 20000 akçe	Tercüme-i Târîh-i Lârî Cild 1 12000 akçe	Tercüme-i Şerh-i Delâilü'l-Hayrât Cild 1 7000 akçe

Hısas-ı Hasâin Kıt'a 1 1200 akçe	Tercüme-i Heşt Behişt Cild 1 15000	Zeyl-i Şekâ'ık-ı 'Uşâkizâde Cild 1 3000 akçe	Mecma'ü'l- Hikem Cild 1 3000 akçe	Felekü'l-Meşhûre Cild 1 4000 akçe
Tercüme-i Mülûk-i Zahire? Cild 1 6000 akçe	Envârü't-Tenzil Cild 1 12000 akçe	Mazharü'l-Eşkâl Cild 1 5000 akçe	Tezkiretüş- Şu'arâ Cild 1 4000 akçe	Târîh-i Ebu'l-Fazl Cild 1 3000 akçe
Siyer-i Seyyidü'l- Kâ'inât Cild 1 8000 akçe	Fezâ'il-i Kelimet-i Tehâret Cild 1 1200 akçe	Vekâyî'l-Vâhid? Cild 1 12000 akçe	Hayriyye-i Nigârî Efendi Cild 1 1000 akçe	Dîvân-ı Sâlim Cild 1 2000 akçe
Def'a-ı sâniide hazinede fûruhte olan kütübdür ki zıkr olunur				
'Acem hattıyla Mushaf-ı şerîf 1 kıt'a 2140 akçe	Def'a 'Acem hattıyla Mushaf-ı şerîf 1 kıt'a 2805 akçe	Def'a Mushaf-ı şerîf 1 kıt'a 500 akçe	En'âm-ı Şerîf ve Sûre-i Yusuf tefsiri 1 kıt'a 900 akçe	Şifâ-i şerîf Cild 1 6150 akçe
Siyer-i Veysi Cild 1 3005 akçe	Hamse-i Nizâmî Cild 1 4220 akçe	Cevâhirü'l- Asdâf Cild 1 3050 akçe	Tezkire-i 'Aşık Çelebi Cild 1 1440 akçe	Tezkire-i Şerîf Hazreti Baba Cild 1 3050 akçe
Misbahü'l- Hükkâm Cild 1 990 akçe	Cevâhirü'l-âhbâr Cild 1 2520 akçe	Murakka' 1 aded 1660 akçe	Kânûnnâme-i Mısır Cild 1 150 akçe	Basma târîh-i Na'imâ Cild 1 (silik) akçe
Kasîde-i (silik) Mahmud Cild 1 500 akçe	Tercüme-i Mîlel Nihal Cild 1 2220 akçe	Dîvân-ı Muhyî Cild 1 2400 akçe	Selîmnâme Cild 1 450 akçe	Tercüme-i Enisü'l-'ârifin Cild 1 1000 akçe
Hadîkatü'l- Vüzerâ Cild 1 1470 akçe	İbrahim Halebî Cild 1 1540 akçe	Timûrnâme Cild 1 500 akçe	Silsilenâme Cild 1 720 akçe	Vâsâf Cild 1 1900 akçe
(silik) Cild 1 3000 akçe	(silik) Cild 1 2250 akçe	Tercüme-i Mînhâc Cild 1 1600 akçe	Mesnevî Şerîf Cild 1 5000 akçe	(silik) Hoca Cild 1 7201 akçe
Basra Târîh-i Na'imâ Cild 1 4210 akçe	Ezkâr-ı Nûrî Cild 1 1700 akçe	Dîvân-ı Nasuhî? Cild 1 700 akçe	Vesâyâ-yı Şehr-i Ekber Cild 1 570 akçe	Dîvân-ı Ali Cild 1 1430 akçe
Nassu'n-Nusûs Cild 1 460 akçe	Külliyât-ı Şeyh 'Attâr Cild 1 13000 akçe	Metâlibü'l- 'Aliyye Cild 1 15050 akçe	Def'a Mesnevî-i Şerîf Cild 1 2440 akçe	Târîh-i Nücûmı Cild 1 3100 akçe
Silsilenâme Cild 1 4010 akçe	Coğrafya ve Resâne? Cild 1 2910 akçe	Mînhâcü'l- Hikem Cild 1 330 akçe	Defter-i âhbâr Cild 1 950 akçe	Tercüme-i Gâyetü'l-Beyân Cild 1 1200 akçe
Risâle fi Tıbb Cild 1 1300 akçe	Delâ'ilü'l-Hayrât Cild 1 3120 akçe	'Acâibü'l-... Cild 1 1200 akçe	Mesâbihü'l-fünûn ... Cild 1 1800 akçe	Teşrihnâme Cild 1 240 akçe
Silsilenâme Cild 1 1120 akçe	Cedvel-i âhkâm Cild 1 410 akçe	Mir'ât-ı safâ ve Bostanü'l-'ârifin Cild 2 200 akçe	Tercüme-i Nebîye? Efendi Cild 1 410 akçe	... Gencevî Cild 1 360 akçe

Hilye-i Hâkânî ... Cild 12 1560 akçe	Cerrâhnâme ... Cild 11 2850 akçe	Dîvân-ı Şems-i Tebrizî Cild 1 905 akçe	Tuhfetü'l-Lebib Cild 1 5000 akçe	Dîvânî Sırrı ve Rüşdi Cild 2 730 akçe
Gül-i Sadberk Cild 1 150 akçe	Murakka' ve Du'ânâme Cild 2 605 akçe	Şerh-i Kasîde-i Bürde Cild 1 2130 akçe	Süre-i Kehf Kıt'a 1 315 akçe	Mecâlis-i Mü'mînîn Cild 1 1210 akçe
Muhafaza ve eczâ 1 kıt'a 1200 akçe	Cem'ân yekün (miktar yazılmamış)			

Tablo 3.5 h.1148/m.1736 tarihli Bâb-ı Hümayûn Hazinesine Nakledilen Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait Kitaplar

Sultan I. Mahmûd döneminde saray kütüphanesinin zenginleşmesinde devlet adamlarının müsadere edilen koleksiyonlarının çeşitli şekillerde buraya aktarılmasıyla gerçekleştiği görülmektedir. I. Mahmûd'un kitaplara olan merakından dolayı çeşitli kademelerdeki devlet adamları tarafından farklı zamanlarda kendisine hediye edilen kitaplarla veya sahhâflardan ve bazı kişilerden kitap satın alarak koleksiyonunu zenginleştirdiğini gösteren belgelerde mevcuttur. (Erünsal, 2015: 212)

III. Osman, I. Mahmud'un yarım kalan projesini bitirerek adına Nuru Osmaniye verdiği kütüphaneyi açmıştır. III. Mustafa Laleli Medresesi'nde III. Osman III. Mustafa devirlerinde sadrazamlık yapmış Râgıp Mehmed Paşa devlet adamlığı yanı sıra şairliği ile ve yazdığı eserlerle de bilinir. Laleli'de ki konağında zengin bir kütüphanesi vardır. I. Abdülhamid Bahçekapı'da (1780), Tersane-i Âmire Emîni Hacı Selim Ağa Üsküdar'da (1782) (Erünsal, 2015: 212; 222) birer kütüphane kurmuştur.

Her kütüphane kuran Osmanlı devlet adamı koleksiyoner olarak nitelemek doğru bir yaklaşım olmasa da kültür ve sanatın hâmililiğini yaptıkları açıktır. İster var olan kimliklerini toplum nezdinde kuvvetlendirmek ister bunu bir hayır işi olarak kabul ederek faaliyete girişmek olsun hâmilerin en kıymetli kitaplardan oluşan bir kütüphane kurmaları onların prestijini artıracaktı. Kütüphanelerin kurulmasından önce kitap alım süreci başlamaktaydı. Vakfiyelerde kütüphanelerin her ayrıntısına dair bilgiler yer alırken vakfedilen kitapların isimleri de mutlaka eklenmekteydi. Bu bilgiler içerisinde yer almayan bilgilerden biri de maalesef bu kitapların fiyatlarıdır. Kütüphane vakfiyeleri Osmanlı elitinin kültür sanat zevkini gösteren önemli birer belge niteliği taşır.

Osmanlı Şeyhülislamlarından maktul Feyzullah Efendi (ö.1703) kendi adıyla bilinen medresesinin vakfiyesinde muteber okuyucular tarafından kitaplarına düşülen notların ehemmiyetinin farkındadır. Medresedeki kitaplarını sayarken, “muhaşşa kitaplar”, “minhuvâtı kitaplar”, “mukabeleli nüshalar” ve “musahhah nüshalar” olarak tanımlamalarda bulunur. “Kenarları Garîk Arapzâde hattıyla muhaşşâ” olan ya da “Câ-be-câ Sa’dî Efendi hattıyla haşiyeler” bulunan veyahut da Şeyhülislam Ankaravî’nin kalemiyle tashih” olunan nüshalar şeklinde yaptığı ayırımlarla bir yazma kitabın çoğaltılmış nüshalarının orijinal ve biricikliğine de dikkat çekmiş olur. (Arslan, 2020: 25).

Kütüphane kurmak kadar içini kıymetli kitaplarla doldurmak bazı kitap koleksiyoneri elitler için daha büyük önem arz ediyordu. Kitaplarının özelliklerini vakfiyesinde ayrıntılı olarak tek tek sıralayan Osmanlı seçkinlerinden biri de Rodosizâde Ahmet Fethi Paşa (1801-1858)’dır. Vakfiyesinde yer alan kısa bir bölüm şöyledir;

[...] Kebir kıt’a nesih hat ile on üç satır ve iki yüz yirmi kâğıtta bir kıt’a Mushaf-ı Şerif ve def’a iki cildde nesih hat ile yedi satır ve etrafı Türki Ebülleys tefsiri tahrir olunmuş Mushaf-ı Şerif ve def’a nesih hat ile on beş satırda ve iki yüz altmış üç kâğıtlı bir kıt’a Mushaf-ı Şerif ve Mustafa Dede hattıyla nesih dokuz satırda yirmi sekiz kâğıtlı müzeyyen bir kıt’a Enâm-ı Şerif ve def’a Şükrullah hattı ile nesih sekiz satır yüz on dört kâğıtta bir kıt’a nefis Enâm-ı Şerif [...] (VGM. 743- s.37. h. 3 R.1206)

Bazı Osmanlı kütüphane vakfiyeleri kütüphane kataloğu şeklinde hazırlanmaktaydı. Sadece kitabın ismini vermekle kalmayıp, kitapların taşıdığı sanatsal nitelikleri de tanımlamaktaydı. Eyüp Mahkemesi Havâss-ı Refî’a 300 Numaralı Sicil, s. 24a-26a yer alan El-Hâc İbrahim Efendi b. Mahmud Ağa’nın h.15 Şevval 1212 /m. 2 Nisan 1798 tarihli vakfiyesinde kitapların ismi, hattatı, yazı türü ve satır sayısı kataloglaması yapılırken fiyatları³⁵ da verilmiştir. (Buluş, 2019)

[...].Yüz yirmi guruş kıymetle on üç aded satırlı Ramazan Efendi hattıyla bir cild Mushaf-ı Şerîf. Yüz guruş kıymetle yirmi beş aded satırlı hatt-ı ta’lik ile

³⁵ 1789 tarihli vakfiyede kitap fiyatlarının kuruş olarak belirtilmesi 1760’tan sonra değişen para politikalarından kaynaklanmaktadır.

bir cild İbn-i Abbas Tefsîr-i Şerîfi. Yüz guruş kıymetle yirmi yedi aded satırlı hatt-ı ta'lik ile Tefsîr-i Kadı Beydâvî. Yüz elli guruş kıymetle otuz bir aded satırlı hatt-ı ta'lik ile Tefsîr-i Ebussuud. Bin beş yüz guruş kıymetle kırk bir aded satırlı ta'lik hattıla Tefsîr-i Kebîr. Yüz guruş kıymetle yüz yirmi aded satırlı hatt-ı nesih ile Tefsîr-i İbn-i Melek. Yüz yirmi guruş kıymetle kırk beş aded satırlı nesih hatla cild-i evvel Tefsîr-i Keşşâf. Yetmiş beş guruş kıymetle kırk bir aded satırlı nesih hatlı cild-i evvel Tefsîr-i Nişaburi. Yetmiş beş guruş kıymetle kırk bir aded satırlı nesih hatlı cild-i sâni Tefsîr-i Nişaburi. Bin iki yüz elli guruş kıymetle otuz yedi aded satırlı hatt-ı ta'lik ile Şeyhzâde ale'l-Beydâvî. Bin guruş kıymetle kırk yedi aded satırlı nesih hatla (?) ale'l-Beydâvî. Sekiz yüz guruş kıymetle otuz dokuz aded satırlı hatt-ı nesih (?) İsmail Efendi Hâşîye ale'l-Beydâvî. Yirmi guruş kıymetle yirmi yedi aded satırlı hatt-ı ta'lik ile İsam ale'l-Beydâvî[...]" (775)

Nevşehirli Dâmad İbrâhim'in eşi Fatma Hanım'da saraylı bir hanım olarak bazı özel kitaplara sahiptir. Fiyatlarını belli olmayan bu koleksiyonda Mustafazâde ve Hâfız Osman hattıyla bir mushaf, Abdî Efendi hattıyla En'âm-ı şerîf, Tefsîr-i Kadıhan, Risale, Mecmuay-ı Ezkâr ve Hamse-i Nizâmî'nin yanı sıra musavver Şehnâme, Musavver Molla Câmi', musavver Acaib'ül Mahlûkat, musavver Envar-ı Süheyli gibi bazı resimli kitaplar da yer almaktadır (BOA. TS. MA.d 2212 H-29-11-1145) (Ek 10).

4. XVIII. YÜZYIL SANAT ORTAMINDA FİYATLAR VE ÜCRETLER

4.1. Tarihsel Fiyatların Elde Edilmesinde Başvurulan Kaynaklar

4.1.2. Kadı Sicilleri ve Terekelerden Elde Edilen Tarihsel Fiyatlar

Belli bir tarihi dönemde belli bir toplumda yaşayan bireylerin faaliyetlerini objektif olarak değerlendirmenin ve anlamının yolu o döneme ait belgelerin incelenmesi ile mümkün hale gelmektedir. Bilgi ve belgelerin sağladığı bu imkân söz konusu olduğunda arşiv belgelerinin önemi artmakta ve toplumun farklı kesimlerine ait sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel birçok veriye ulaşmak mümkün olmaktadır.

Bir toplumun gündelik hayatını anlamak onun insani faaliyetlerini farklı boyutlarda ele almakla mümkündür. Bu faaliyetler içerisinde ekonomik veya ekonomi dışı faaliyetlerle oluşan gelir ve bölüşüm tarzının bilinmesi toplumun önceliklerini bilmemizi de sağlayacaktır. Bu bakımdan Osmanlı devletinin en önemli arşiv belgelerini ihtiva eden kadı sicilleri ve tereke kayıtları bu tezde birincil kaynaklar arasında yer almaktadır.

Osmanlı şehirlerinde bulunan mahkemeler ve bu merciin başındaki en yetkili kişi olan kadılar ticaret hayatında karmaşıklığa meydan vermemek, üretim ve tüketimi izlemek, esnaf ve zanaatkârların, tüketicilerin haklarını korumak ve gözetmek gibi görevlerin yanı sıra vefat, miras taksimi gibi birçok hukuksal alanda görev ifa etmekteydiler (Güler, 2000). Kadılar hukuksal tüm işlemlere ait yazışmaları sicil defterlerinde kayıt altına almaktaydılar.

Muhallefat, sözlükte “geride kalan; geriye bırakılan” anlamında kullanılan bir kelimedir. Kimi zaman muhallefât kelimesi yerine belgelerde tereke (terike) ve metrûkât kelimesine de rastlamak mümkündür. Osmanlı hukuk sisteminde kadıların görevlerinden olan ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespiti ve takisimi işi zaman içinde kadılarla birlikte görev yapan ve kassâm olarak adlandırılan memurlara bırakıldı. Sivil halkın miras taksimini kadıya yaptırması ise isteğe bağlıydı.

Kadılar ancak mirasçıların veya alacaklıların talebi durumunda yahut mirasçılar arasında küçük çocuklar varsa miras taksimine müdahale edebilirlerdi. Askeri zümreye mensup kişilerin mal varlığını tespit etmek ise zorunluydu. Kişinin vefatıyla birlikte öncelikle mal varlığının tespiti yapılır gerekli harcamalar masraflar borçlar buradan karşılanır sonra vasiyetler yerine getirilir ve kalan mallar mirasçılar arasında paylaştırılırdı (Tahsin, 2005).

Vâris bırakmadan ölen veya mirasçıları tespit edilemeyen kişilerin terekisiyle ilgili işlere muhallefât kalemi bakardı. Baş muhasebeye bağlı olan bu kalemde müsadere edilen malların da kaydı tutulurdu. Bu işlemler muhallefât halifesi tarafından yerine getirilirdi. Malların aynî olarak saklanması mümkün değilse nakde dönüştürülürdü. Vefat eden kişinin bilinen bir mirasçısı yoksa muhallefât kaleminde kaydı tutulan malları ve parası bir süre muhafaza edilir, kanunî mirasçısı ortaya çıkmazsa hazineye giderdi (Özcan, 2005: 406).

Bu bakımdan kadı sicillerindeki tereke kayıtlarında vefat eden kişinin kimliği yanında aile durumu, eş ve çocuk sayısı, menşei, unvanı, meslek ve görevleri, servetinin miktarı ve dağılımı, menkul ve gayrimenkul malları, nakit para ve ziynet eşyası, borç ve kredi ilişkileri, köle ve cariyeleri, mehir ve nafaka, para rayiçleri, mal ve eşya fiyatları gibi konularda oldukça ayrıntılı bilgiler vermektedir (Öztürk, 1995). Tereke kayıtlarında rastlanan önemli bir veri de vefat edenlerin sahip olduğu kitaplar ve bu kitaplara o dönemin şartları içinde biçilen ekonomik değerlerdir.

Bu bağlamda tarihi fiyatlara ulaşmak istendiğinde en güvenilir ve zengin kaynağın tereke kayıtları olduğu açıktır. Terekelerde yer alan kitapların hem isimlerine hem fiyatlarına hem de fiyatların hangi yıla ait olduğuna dair verilere ulaşmak o devrin sanatlı kitap piyasası hakkında da söz söyleyebilmek anlamına gelir. Bundan dolayı araştırmada kullanılan fiyatların pek çoğu bahsi geçen kayıtlardan elde edilmiştir.

Yüksek fiyatlı kitaplar olan sanat eseri kabul edilen kitaplar genellikle bürokratlar ve saraya yakın isimler tarafından edinildiğinden terekeler incelenirken *Kısmet-i Askeriye*” denilen defter cinsi öncelenmiştir. Çünkü bu defterlerde yalnızca üst düzey devlet görevlilerine ait terekeler yer almaktadır. Çalışmanın bu konudaki dönem sınırlaması XVIII. yüzyılın ilk yarısı olsa da özellikle Sultan III. Ahmet dönemine odaklanılmıştır.

Bu dönem Lale Devri olarak da bilinen savaşız geçirilen ve fiyat dalgalanmalarının yaşanmadığı bir zamanı tanımlar. h.1115/m.1703 ile h.1143/M.1731 tarihleri arasında İstanbul Kadı Sicilleri arşivinde yer alan kayıtlardan elde edilen 57 defterden dönemsel fiyatlar çıkarılmıştır. Ayrıca transkripsiyonu yapılmış, Kadı Sicil defterlerinden XVIII. yüzyıla ait hükümler taranarak farklı sosyal statüye sahip pek çok tereke kaydı tespit edilmiş ve bu kayıtlarda var olan kitap fiyatlarına ulaşılmıştır.

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi (h.1109-1110/m.1698-1699) 19 Numaralı Sicilin 40 numaralı hükmü kaydında İstanbul’da yaşayan İmam Mustafa Efendi’nin vaktiyle 507 kuruş değerinde kitap verdiği ancak daha sonra Mekke’de vefat eden Ali Efendi’den tahsil edemediği kitap bedeli üzerine açılmış dava bulunmaktadır. Davada Mustafa Efendi gösterdiği şahitler sayesinde Ali Efendi’nin mirasından bu ücreti tahsil etme hakkı kazanmıştır. Kitaplar, bir Me‘âlimü’t-tenzîl ve bir Fetvâ-i Ebussuud ve bir Sadrü’ş-şerî‘a Şerh-i Yakub Paşa ve bir Sicillî’l-ahkâm? ve bir Târîh-i Habeş ve bir Sadrü’ş-şerî‘a ve bir Mutavvel ve Şerh-i Mevâfık ve bir Dürer ve Enîsî ve bir metn-i Dürer ve bir Şerh-i Kebîr-i İbrahim Halebî ve bir Ahterî-i Kebîr ve bir Kâdı Beydâvî’dir. 507 kuruşun akçe karşılığı 60.840 olup hatırı sayılır bir meblağı göstermektedir. Cilt sayıları bilinmese de on üç adet kitabın bu fiyat ile satılması

kitapların sanatsal özellikleri olduğunu gösterir. Bu konunun adli bir davaya dönüşmesi de kitapların fiyatından kaynaklanmış olabilir.

Sultanın talepleriyle piyasadaki düzenlemeler hakkında bilgi vermenin yanı sıra sanatçıların davalarına ve davacılarına ilişkin de veriler sunar. Böyle bir dava örneği XVIII. yüzyıl başında vefat eden Hattat Osman Efendi için açılan davadır. Kısmet-i Askeriye Mahkemesi (h.1109-1110/m.1698-1699) 19 numaralı sicilin 737 hüküm numaralı kaydında yer alan bilgilere göre, Kasabbaşı Mehmed Ağa, Hattat Osman Efendi'ye bir mushaf siparişi verir. Bu sipariş için kendisine dönemin parası iki yüz elli kuruş tutarında yüz tuğralı altın, ödeme de yapar ancak Hattat Osman Efendi mushafı tamamlayamadan vefat eder. Kasabbaşı Ahmed Ağa ise sahip olamadığı mushaf için ödediği parayı geri almak için şahitleri ile mahkemeye başvurur.

Bu sicil kaydındaki hattatın dönemin meşhur hattatı Hafız Osman olma ihtimali yüksektir. Zira hem hakkında verilen bilgiler hem de ölüm tarihi uyuşmaktadır. Mushaf sipariş veren Kasabbaşı Mehmed Ağa ikiyüz elli kuruşa mushaf yazdırabilecek bir ekonomik güce sahiptir. Kaldı ki, eğer dava edilen meşhur hattat Hafız Osman Efendi ise o dönemin koşullarında bir hattatın mushaf karşılığında aldığı ücretin yüksekliği piyasadaki fiyatlar hakkında bize önemli veriler sunmaktadır. İki yüz elli kuruş 30.000 akçeye karşılık gelir ki bu da önemli bir rakamı ifade eder.

4.2.2. Diğer Arşiv Belgeleri ve Güncel Çalışmalar

Tarihsel fiyatların elde edilmesinde kullanılan ikinci grup kaynaklar yapılan güncel çalışmalardan elde edilen verilerdir. Bu çalışmaların içeriğini temel olarak fiyatlar oluşturmaya da çalışmanın içinde bir şekilde yer verilmiş olan bu bilgiler zengin bir fiyat listesi oluşturmaya katkı sağlamıştır. Özellikle İsmail Erünsal'ın sahaf terekeleri üzerinden elde ettiği veriler, Bahattin Yaman ve Hilal Kazan'ın ehl-i hiref sanatkârlarına dair ulaştıkları kayıtlar Osmanlı sanat ekonomisi hakkındaki fiyat verilerini zenginleştirmiştir.

Tereke kayıtları dışında arşiv belgeleri içinde yer alan müzayede kayıtları, inam kayıtları, hazine den saray içi ve dışında iş yaptırılan sanatkârlara ödenen ücretleri gösteren kayıtlar ile devrin önemli sanatçılarına dair ulaşılabilen evrak fiyatların tespit edilmesinde kullanılmışlardır.

Osmanlı arşivinde yer alan bir evrakta “*Sultan Ahmed tarafından Medine-i Münevvere’ye gönderilmek üzere yazdırılan ecza-yı şerifenin kitabet, tezhib ve teclidi ücretinin verilmesi*” kaydı yer alır. Ehl-i hiref teşkilatında çalışan sanatçıların günlük belli bir ücretle çalıştıkları bilinmektedir. Öyleyse bu işin saray dışından farklı sanatçılara ya da bir atölyeye sipariş edilmiştir. Osmanlı sarayının sanatçı istihdamını nasıl yaptığının bilgileri genellikle ehl-i hiref çerçevesinde kalmıştır. Oysa ki ehl-i hiref dışında isim yapmış pek çok sanatçıya ya da belgede bahsedildiği şekilde bir ihtiyaç anında saray memurlarından olmayan sanatçılara da iş verildiği görülmektedir. (BOA. C..EV..443-22446 H-19-1106) (Ek 10). Belgede yer alan bilgilere göre;

Yazdırılan Eser	Adet
Ecza-yı şerif kıt’a	60
Sure-i En’am kıt’a	2
Sure-i Kehf kıt’a	2
Sure-i Yasin kıt’a	2
Sure-i Fetih kıt’a	2
Sure-i Mülk kıt’a	2
Sure-i Nebe kıt’a	2
Toplam	72

Tablo 4.6 Sultan III. Ahmed Tarafından Medine-i Münevvere’ye Gönderilmek Üzere Sipariş Edilen Kur’an Cüzleri

Evrakta ödeme yapılan unsurlar şöyledir;

Ödemesi Yapılan Unsurlar	Fiyat (Kuruş)
Ücret-i kitabet?	224
Baha-ı kağıt	16
Baha-ı cild	540
Toplam	780

Tablo 4.7 Sultan III. Ahmed Tarafından Medine-i Münevvere’ye Gönderilmek Üzere Sipariş Edilen Eserler İçin Ödenen Ücretler.

Osmanlı padişahları için Mekke ve Medine şehirlerinin manevi önemi büyüktür. Bundan dolayıdır ki Medine’ye gönderilecek Kur’an cüzlerinin ve sûrelerin özenle

hazırlanmış olması makuldür. Yazma işi sonrasında yapılan ödeme bilgisinde *ücret-i kitâbet* kelimesi hattatlara ödenen miktarı göstermektedir ki belgede Kur'ân-ı Kerîm'in en çok okunan surelerinin kime yazdırıldığına dair herhangi bir isime rastlanmamıştır. Sipariş üzere yazılan eserlerin fiyatlarında kâğıdın bedelinin ayrıca ödendiğini hattatın sadece yazı ücreti aldığı maliyet unsuru olarak kabul edilebilecek kâğıdın ücretinin saray tarafından karşılandığı da anlaşılmaktadır. Aynı durum cilt içinde geçerlidir. Cilt ücreti ödenirken mücellide ayrıca bir ödeme yapılmamış olması tüm bu işin bir atölye bünyesinde yapıldığına dair izlenim oluşturmaktadır. Ayrıca cilt ücretinin yazı maliyetinden yüksek olması kullanılan malzemenin kalitesinin yanı sıra sanatlı bir cilt olma ihtimalini de güçlendirmektedir.

4.2. Fiyatlar

4.2.1. Mushaf Fiyatları

Osmanlı toplumunda Mushaf istinsahı ile meşgul olmuş hattatlar en kalabalık sanatçı grubunu oluşturmaktadır. Sürekli el değiştiren kitapların ve mushafların meşhur bir hattatın elinden çıkmış olması fiyatı belirleyen en önemli kriterdir. Terekeden çıkan bir Mushafın hattatının, müzehhibinin ve hatta mücellidinin bilinen ancak hayatta olmayan bir sanatkâr olması da fiyat üzerinde belirleyici olabilir.

Ressam Ömer Efendi (ö.1130 /1717-1718) uzun müddet Sikke-i Hümayûn ressamlığı yapmış bu nedenle hattatlar arasında “sikke ressamı” olarak bilinen sanatçıdır. Sultan II. Ahmed'e sunduğu dâhil, toplam otuz altı mushaf yazdığı bilinmektedir. (Derman, 2010: 189) Bir başka meşhur hattat olan Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi, Yedikulede İmrahor Camii imamıdır. Yazdığı Mushaflardan birinin ölümünden bir yıl sonra 60.000 akçeye satılması onun işi konusundaki maharetini gösterir (KA. 66, s. 84a h.1145/m.1732). İkisi, Sultan III. Ahmed'in emriyle olmak üzere yirmi dört mushaf, bine yakın en'âm-ı şerîf yazmıştır. Yedikuleli'nin mushaflarını Rugânî Ali Çelebi ve Haydarpaşalı İbrâhim Çelebi tezyin etmiştir. Dönemin hattatlarını yetiştiren Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi'nin, altmış adet mushaf, bine yakın En'âm-ı şerîf,

evrâd-ı şerîf, risâle ve vakfiye kaleme aldığı bilinmektedir (Serin, 2003: 135; 147). Müstakimzâde'ye göre;

Âsâr-ı hattiyyelerini tezhîb eden üstâdlardan Haydarpaşalı İbrâhîm Çelebi'dir ki, Süleymâniyeli Hattat Abdurrahmân Efendi'nindir ve Dırağmanî Süleyman Çelebi'dir ki, Hâfız Osmân tercemesinde zikrolunan Ahdeb Hasan'ındır ve Bursalı Abdurrahmân Çelebi'dir ki, Tuzpazarı İmâmı Bursalı Hattat Mustafâ Efendi'nindir ve Sultânselimli Reşîd Mustafâ Çelebi'dir ki, Mücellidbaşı Solak Süleymân nâm müzehhibin şâkirdi olan Mücellidbaşı Kara Mehmed nâm üstâddan ve Hattât Bursalı Hezârfen Mehmed Efendi'den dahi fenn-i tezhibi ahz ve Üsküdarî Rûganî Alî Çelebi'den dahi ta'allüm eylemiştir. (426)

Hicrî	Milâdi		Fiyat (Akçe)	Kitabın Sahibi
1112	1701	Mushaf-ı Şerif bi hattı merhum mezbur	5000	es-Seyyid Ali Efendi ibn Mustafa
1112	1701	Mushaf-ı Şerif bi hattı merhum mezbur	5000	
1112	1701	Mushaf-ı Şerif bi hattı merhum mezbur	5000	
1112	1701	Mushaf-ı Şerif bi hattı merhum mezbur	5000	
1112	1701	ciltsiz mushaf-ı şerif bi-hattı merhum	2800	
1112	1701	Mushaf-ı Şerif bi hattı Ramazan efendi	8000	

Tablo 4.8 KA.h.1112-1113/ m.1700-1701 Tarihli es-Seyyid Ali Efendi b.Mustafa'ya Ait Terekede Yer Alan Mushaflar ve Fiyatları

İstanbul Askeri Kassamı'na ait h.1112-1113 /m.1700-1701 tarihli es-Seyyid Ali Efendi b. Mustafa'ya ait tereke kaydında, merhumun kendi hattıyla yazdığı dört adet mushafın fiyatı 5.000 akçe, ciltsiz olarak kaydedilmiş olanın ise 2.800 akçe, Ramazan Efendi (ö.1091/1680) hattıyla olan mushaf 8.000 akçe olarak fiyatlandırılmış olduğu görülmektedir (Çetin, 1992: 106). Burada ciltsiz bir mushafın fiyatının yarı yarıya düşmesi dikkat çekicidir. Ciltsiz bir mushafın fiyatı yarı yarıya düşmüş gibidir. Bu durum cilt malzemelerinin fiyatlı olmasından kaynaklanabileceği gibi cildin sanat değeri ile de ilgili olabilir.

Tarama yapılan sicil kayıtlarındaki terekelerden mushafın daha evvel anlatılan özellikleri dolayısıyla mushaf fiyatları özel olarak listelenmiş, bu listeler hazırlanırken

tüm fiyatlar listeye dâhil edilmiş ve yıllara göre sınıflandırılmıştır. Burada dikkat çekilmek istenen nokta oldukça ucuz fiyata mushaf olduğu gibi dönemin şartlarına göre lüks sayılabilecek eserler de vardır. Bu fiyat ayrımının sebepleri tartışılmıştır.

Hicrî	Miladî		Fiyat(Akçe)
1115	1703	Mushaf	7200
1115	1703	Mushaf	2400
1115	1703	Mushaf	3200
1115	1703	Mushaf	1000
1115	1703	Mushaf	900
1115	1703	*Mushaf	44800
1115	1703	Mushaf	1120
1114	1702	Mushaf	1000
1115	1703	Mushaf	4800
1114	1702	Mushaf	1100
1115	1703	Mushaf	2550
1115	1703	Mushaf	600
1115	1703	Mushaf	1200
1115	1703	Mushaf	2550
1115	1703	Mushaf	900
1115	1703	Mushaf	2000
1115	1703	Mushaf	1000
1115	1703	Mushaf	2240
1114	1702	Mushaf	1200
1115	1703	Mushaf	307
1115	1703	Mushaf	365
1115	1703	Mushaf	2700
1115	1703	Mushaf	1150

Tablo 4.9 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 22 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Yukarıda h.1115/m.1703-1704 yılına ait 22 numaralı Kısmet-i Askeriye kayıtlarında yer alan terekelerdeki o yılın rayicine göre belirlenmiş Kur'ân-ı Kerim fiyatları yer almaktadır. Bu fiyatlar üzerinden sanat piyasasına dair bir çıkarım yapılacak ise burada kullanılacak sabit birkaç parametreye ihtiyaç duyulacaktır. Mushafların sabit bir sayfa hatta harf sayısına sahip olması bir standart oluştururken diğer yandan aynı yıla ait fiyatlardan oluşturulan bir liste fiyat farklılıklarının sebebi hakkında daha rahat akıl yürütülmesine olanak verebilir.

H.1115/m.1703-1704 yılına ait mushaf fiyatlarında yer alan iki eserin fiyatı dikkat çekicidir. Biri 44.800 akçe diğeri ise 16.000 akçe olması bu mushafların fiyatlarının ortalama 1.000-1.400 akçe arası değişen diğer mushaflardan farkının ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Burada 44.800 akçelik mushaf, döneminin en meşhur hattatlarından olan Suyolcuzâde'ye ait olması fiyatın yüksekliğinin en önemli sebebi olarak gösterilebilir.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1117	1705	Mushaf	2100	1118	1706	Mushaf	1200
1117	1705	Mushaf	1500	1118	1706	Mushaf	510
1117	1705	Mushaf	1000	1118	1706	Mushaf	620
1117	1705	Mushaf	200	1118	1706	Mushaf	360
1117	1705	Mushaf	600	1118	1706	Mushaf	2400
1117	1705	Mushaf	600	1118	1706	Mushaf	2000
1117	1705	Mushaf	1205	1119	1707	Mushaf	520
1117	1705	Mushaf	1805	1119	1707	Mushaf	525
1117	1705	Mushaf	2500	1119	1707	Mushaf	1000
1117	1705	Mushaf	2800	1119	1707	Mushaf	600
1117	1705	Mushaf	965	1119	1707	Mushaf	621
1117	1705	Mushaf	4200	1119	1707	Mushaf	2550
1117	1705	Mushaf	410	1119	1707	Mushaf	810
1117	1705	Mushaf	1200	1119	1707	Mushaf	760
1117	1705	Mushaf	2340	1119	1707	Mushaf	1000
1117	1705	Mushaf	1320	1119	1707	Mushaf	600
1117	1705	Mushaf	3550	1119	1707	Mushaf	255
1117	1705	Mushaf	1200	1119	1707	Mushaf	400
1117	1705	Mushaf	1800	1119	1707	Mushaf	1120
1117	1705	Mushaf	3160	1119	1707	Mushaf	600
1117	1705	Mushaf	1000	1119	1707	Mushaf	2600
1117	1705	Mushaf	2500	1119	1707	Mushaf	1600
1117	1705	Mushaf	1200	1119	1707	Mushaf	500
1117	1705	Mushaf	2000	1119	1707	Mushaf	605
1117	1705	Mushaf	300	1119	1707	Mushaf	335
1117	1705	Mushaf	2400	1119	1707	Mushaf	723
1117	1705	Mushaf	840	1119	1707	Mushaf	1000
1118	1706	Mushaf	360	1119	1707	Mushaf	1800
1118	1706	Mushaf	800	1119	1707	Mushaf	3350
1118	1706	Mushaf	2600	1119	1707	Mushaf	1605
1118	1706	Mushaf	3130	1119	1707	Mushaf	690
1118	1706	Mushaf	970	1119	1707	Mushaf	2700
1117	1705	Mushaf	720	1119	1707	Mushaf	1310
1118	1706	Mushaf	2300	1119	1707	Mushaf	3600
1118	1706	Mushaf	1200	1119	1707	Mushaf	3600

1118	1706	Mushaf	4900	1119	1707	Mushaf	720
------	------	--------	------	------	------	--------	-----

Tablo 4.10 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 23-27 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tabloda bazı mushafların fiyatları diğerlerine göre oldukça düşüktür. 200-255-300 akçelik bir mushaf da piyasada alıcı bulabilmektedir. Mushaflarda yer alan bezemeler her zaman değeri artıran bir unsur olarak kabul edildiğinden bu fiyattaki mushafların sanatsal incelikten uzak ya da yıpranmış olduğu düşünülebilir. Mushaflarda kullanılan kâğıdın kalitesi de fiyatının belirlenmesinde önemli bir etmen olabilir. Oldukça düşük fiyatlı olanlar ise hem yıpranmış, hem kâğıt kalitesi düşük hem de cilt yönüyle eksikliğe sahip olanlar olmalıdır.

Kayıtlarda boyutları belirtilmiş mushaflar yer almaktadır ancak belirtilmemiş kayıtların varlığı da mümkündür. Bu durumda sancak mushafı gibi küçük boyuttaki mushafların fiyatı kâğıt ve cilt maliyetinin azalması dolayısıyla daha düşük olmalıdır. Ancak tam anlamıyla sanat değeri taşıyan bir mushaftan bahsetmek için belki de fiyatların daha yüksek olması gerektiği kabul edilebilir. Nitekim aşağıda yer alan 11.100 ve 15.000 akçelik mushafların genelde 1.000-2.000 akçe arasında seyreden mushaflarla ya da 500 akçenin altında olan mushaflarla aynı sanatsal özelliklere sahip olduğu düşünülemez. Elbette ki, fiyatı 10.000 akçenin üstüne çıkmış bir mushaf mutlaka, cilt, kâğıt, hat ve süsleme özellikleri yönüyle farklılık arz edecektir.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1120	1708	Mushaf	1800	1121	1709	Mushaf	11100
1120	1708	Mushaf	400	1121	1709	*Mushaf	480
1120	1708	Mushaf	1606	1121	1709	Mushaf	330
1120	1708	Mushaf	1200	1121	1709	Mushaf	1800
1120	1708	Mushaf	1060	1121	1709	Mushaf	220
1120	1708	Mushaf	1900	1121	1709	Mushaf	2040
1120	1708	Mushaf	425	1121	1709	Mushaf	2400
1120	1708	Mushaf	200	1121	1709	Mushaf	180
1120	1708	Mushaf	600	1121	1709	Mushaf	80
1120	1708	Mushaf	3600	1121	1709	Mushaf	1000
1120	1708	Mushaf	1840	1121	1709	Mushaf	1210
1120	1708	Mushaf	1480	1121	1709	Mushaf	360
1120	1708	Mushaf	710	1121	1709	Mushaf	8200
1120	1708	Mushaf	360	1121	1709	Mushaf	7200
1120	1708	Mushaf	600	1121	1709	Mushaf	2000

1120	1708	Mushaf	470	1121	1709	Mushaf	180
1120	1708	Mushaf	800	1121	1709	Mushaf	1000
1120	1708	Mushaf	2765	1121	1709	*Mushaf	15000
1120	1708	Mushaf	2805	1121	1709	*Mushaf	1200
1120	1708	Mushaf	790	1121	1709	*Mushaf	250
1120	1708	Mushaf	120	1121	1709	Mushaf	1100
1120	1708	Mushaf	623	1123	1710	Mushaf	1200
1120	1708	Mushaf	330	1123	1710	Mushaf	840
1120	1708	Mushaf	2700	1123	1710	Mushaf	2600
1120	1708	Mushaf	2000	1123	1710	Mushaf	1005
1120	1708	Mushaf	2400	1123	1710	Mushaf	1000
1120	1708	Mushaf	1080	1123	1710	Mushaf	200
1121	1709	Mushaf	1000	1123	1710	Mushaf	200
1121	1709	Mushaf	300	1123	1710	Mushaf	650
1121	1709	Mushaf	1320	1123	1710	Mushaf	1800
1121	1709	Mushaf	360				

Tablo 4.11 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 27-30b No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Yukarıdaki tabloda yer alan mushaflar arasında en yüksek fiyatlı olan ve 15.000 akçe fiyat biçilen mushafın Ali El-Kārî (ö.1014/1605) hattıyla yazılmış olduğu belirtilmiştir. XVI. yüzyılda yaşamış âlime ait mushafın bu yüzyıl içindeki değerleri farklı zamanlarda rastlanan çeşitli kayıtlardan elde edilen verilere göre şöyledir:

Hicrî	Milâdî	Ali El-Kārî 'ye ait Mushaf-ı Şerif Fiyatları/Akçe	Belge
1121	1710	15.000	KA. 27, s.30b
1145	1732	18.000	KA. 66, s. 84a
1179	1766	36.100	KA. 252, s. 10b
1180	1767	6.000	KA. 291, s. 29a
1183	1769	9.100	KA. 347, s. 79b

Tablo 4.12 XVIII. Yüzyıl'da Ali El-Kārî'ye ait Mushafların Fiyatları

Yüzyılın başında 15.000 ve 18.000 akçe olan mushafın fiyatı 1766'da iki katına çıkmış görülmektedir. Bu fark 1760 sonrası devletin yaşadığı ekonomik dalgalanmaya bağlı olarak fiyatlarda meydana gelen artışla açıklanabilir. Ancak ardından gelen yıllarda 6.000 ve 9.100 akçe olarak diğerine göre düşük fiyatlandırılmış mushaflar bu kanaati değiştirmektedir. Sanatçısından yüz elli yıl sonra satışı devam eden bu mushafın, yıpranmış olması ihtimaliyle ya da cilt değişimi gibi bir nedenle fiyatı düşük olabilir. Nitekim Ali El-Kārî mushaf yazarak maişetini temin eden hattatlardan biridir (Müstakimzâde, 2011: 294). Bazı hattatların fazlaca mushaf yazmış olmalarından

dolayı isimlerine terekelerde daha fazla rastlanılmaktadır. Eyüp Mahkemesine ait bir hükümde Ali El-Kârî'ye ait *Şifâ* isimli kitap 9.000 akçe olarak fiyatlandırılmıştır. (Eyüp Mah. 163, h.1147-1149/m.1734-1736, c.67, s. 184, Hk.132)

Tomar mushaf olarak ifade edilen mushaflar ciltsiz olmalıdır. Bu tabloda fiyatı 480 akçe olan mushaf bu şekilde kaydedilmiştir. Ayrıca listede 1.200 akçe olan *Kebir Kıt'a Türkçe Mânâlı Mushaf* olarak kaydedilen ise 1.200 akçelik bir değere sahiptir. Terekelerde böyle bir ifade ile her zaman karşılaşmak mümkün değildir.

Yine terekelerde sıkça karşılaştığımız bir mushaf türü de sancak mushaflarıdır. Bunlar altıgen, sekizgen şeklinde sancak üstüne takılmak için yazılmış çok küçük mushaflardır (Özkafa, 2010: 311). Tabloda h.1121/m.1709 tarihli 250 akçe değerinde olan bir sancak mushafı yer almaktadır.

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 59 Numaralı Sicil h.1143/m.1730-1731, c. 64, sayfa 133'de yer alan bir terekede sancak mushafın fiyatı 100 akçedir. İstanbul Askerî Kassam Defterleri'nden 336 Nolu ve h.1184/m.1810 tarihli belgede yer alan Köprülüzâde Ahmed Paşa'nın h.1183/m.1769 tarihli terekesinde yer alan iki adet sancak mushafından biri 900 akçe, diğeri 360 akçedir. Tereke sahibinin Osmanlı elitlerinden olması 900 akçelik sancak mushafının (boyutunun küçük olması dolayısıyla) sanat değerinin yüksek olduğunu ve özel bir siparişle yazdırılmış olma ihtimalini düşündürür.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1124	1712	Mushaf	800	1125	1713	Mushaf	2400
1124	1712	Mushaf	400	1125	1713	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	150	1125	1713	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	200	1125	1713	Mushaf	400
1124	1712	Mushaf	1440	1125	1713	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	5100	1125	1713	Mushaf	1500
1124	1712	Mushaf	1800	1125	1713	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	1500	1125	1713	Mushaf	3000
1124	1712	Mushaf	600	1125	1713	Mushaf	1800

1124	1712	Mushaf	740	1124	1712	Mushaf	400
1124	1712	Mushaf	480	1124	1712	Mushaf	120
1124	1712	Mushaf	300	1124	1712	Mushaf	360
1124	1712	Mushaf	300	1124	1712	Mushaf	1000
1124	1712	Mushaf	804	1124	1712	Mushaf	600
1124	1712	Mushaf	600	1124	1712	Mushaf	500
1124	1712	Mushaf	720	1124	1712	Mushaf	1320
1124	1712	Mushaf	620	1124	1712	Mushaf	500
1124	1712	Mushaf	900	1124	1712	Mushaf	1000
1124	1712	Mushaf	4100	1124	1712	Mushaf	2400
1124	1712	Mushaf	4000	1124	1712	Mushaf	2200
1124	1712	Mushaf	2700	1124	1712	Mushaf	2400
1124	1712	Mushaf	300	1124	1712	Mushaf	500
1124	1712	Mushaf	130	1124	1712	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	1830	1125	1713	Mushaf	300
1124	1712	Mushaf	365	1125	1713	Mushaf	1000
1124	1712	Mushaf	360	1125	1713	Mushaf	360
1124	1712	Mushaf	500	1125	1713	Mushaf	600
1124	1712	Mushaf	1000	1125	1713	Mushaf	360
1124	1712	Mushaf	1850	1125	1713	Mushaf	240
1124	1712	Mushaf	7200	1125	1713	Mushaf	920
1124	1712	Mushaf	1400	1125	1713	*Mushaf	600
1124	1712	Mushaf	800	1125	1713	Mushaf	2000
1124	1712	Mushaf	1200	1125	1713	Mushaf	940
1124	1712	Mushaf	1400	1125	1713	Mushaf	960
1124	1712	Mushaf	1200	1126	1714	Mushaf	900
1124	1712	Mushaf	12.000	1126	1714	Mushaf	700
1124	1712	Mushaf	800	1126	1714	Mushaf	500
1124	1712	Mushaf	2370	1126	1714	Mushaf	1080
1124	1712	Mushaf	2900	1126	1714	Mushaf	2500
1124	1712	Mushaf	1510	1126	1714	Mushaf	600
1124	1712	Mushaf	240	1126	1714	Mushaf	1200
1124	1712	Mushaf	600	1126	1714	Mushaf	1200
1124	1712	Mushaf	1440	1126	1714	Mushaf	600
1124	1712	Mushaf	660	1126	1714	Mushaf	1200
1125	1713	Mushaf	5900	1126	1714	Mushaf	360
1125	1713	Mushaf	900	1126	1714	Mushaf	1960
1125	1713	Mushaf	360				

Tablo 4.13 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 30b-36 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tabloda en düşük 120 akçe, en yüksek 1.200 akçe değerinde mushaflar yer almaktadır. Bu denli büyük farkı oluşturan sebeplerden biri de *sahaf mushafi* olarak birkaç hattatta yazdırılıp bir araya getirilen cüzlerden oluşan halk için yazılan (Erünsal, 2021: 261) mushaflardan olma ihtimalini düşündürmektedir.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1127	1715	Mushaf	3000	1127	1715	Mushaf	700
1127	1715	Mushaf	900	1127	1715	Mushaf	490
1127	1715	Mushaf	430	1128	1716	Mushaf	300
1127	1715	Mushaf	600	1127	1715	Mushaf	600
1127	1715	Mushaf	1200	1128	1716	Mushaf	600
1127	1715	Mushaf	5300	1128	1716	Mushaf	1610
1127	1715	Mushaf	320	1128	1716	Mushaf	400
1127	1715	Mushaf	500	1128	1716	Mushaf	2200
1127	1715	Mushaf	360	1128	1716	Mushaf	2000
1127	1715	Mushaf	2100	1128	1716	Mushaf	750
1127	1715	Mushaf	600	1129	1717	Mushaf	1200
1127	1715	Mushaf	10000	1129	1717	Mushaf	230
1127	1715	Mushaf	300	1129	1717	Mushaf	8000
1127	1715	Mushaf	531	1129	1717	Mushaf	1800
1127	1715	Mushaf	1305	1129	1717	Mushaf	650
1127	1715	Mushaf	1400	1129	1717	Mushaf	2405
1127	1715	Mushaf	400	1129	1717	Mushaf	2400
1127	1715	Mushaf	430	1129	1717	Mushaf	1200
1127	1715	Mushaf	2000	1129	1717	Mushaf	300
1127	1715	Mushaf	390	1129	1717	Mushaf	1240
1127	1715	Mushaf	1200	1129	1717	Mushaf	104
1127	1715	Mushaf	1600	1129	1717	Mushaf	285
1127	1715	Mushaf	800	1129	1717	Mushaf	1500
1127	1715	Mushaf	5000	1129	1717	Mushaf	2400
1127	1715	Mushaf	100	1129	1717	Mushaf	200
1127	1715	Mushaf	2400	1129	1717	Mushaf	3600
1127	1715	Mushaf	2450	1129	1717	Mushaf	3200
1127	1715	Mushaf	1600	1129	1717	Mushaf	2110
1127	1715	Mushaf	300	1129	1717	Mushaf	1000
1127	1715	Mushaf	437	1129	1717	Mushaf	10000
1127	1715	Mushaf	414	1129	1717	Mushaf	300
1127	1715	Mushaf	1800	1129	1717	Mushaf	1840
1127	1715	Mushaf	735	1129	1717	Mushaf	1220
1127	1715	Mushaf	300	1129	1717	Mushaf	2490
1127	1715	Mushaf	100	1129	1717	Mushaf	400
1127	1715	*Mushaf	5060	1129	1717	Mushaf	850
1127	1715	*Mushaf	5000	1129	1717	Mushaf	1220
1127	1715	Mushaf	1800	1129	1717	Mushaf	750
1127	1715	Mushaf	300	1129	1717	Mushaf	3100
1127	1715	Mushaf	500				

Tablo 4.14 KA. h..1115/m.1703-1704 Tarihli 36-43 No'lu DefterdeYer Alan Mushaf Fiyatları

Tabloda yer alan birbirine yakın iki değerde ki mushafların kaydı kebir mushaf ve sağır mushaf olarak tutulmuştur. *Kebirî Kit'a Mushaf* için 5.060 akçe, sağır mushaf için 5.000 akçe fiyat belirlenmiştir. Sağır mushafların fiyatlarının daha düşük olması beklenir. Ancak ebatları farklı olan iki mushafın birbirine yakın fiyatlandırması sağır mushafın sanat bakımından taşıdığı nitelikleri düşündürür.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1131	1719	Mushaf	1140	1134	1722	Mushaf	1030
1131	1719	Mushaf	2400	1134	1722	Mushaf	340
1131	1719	Mushaf	1200	1134	1722	Mushaf	1980
1131	1719	Mushaf	1100	1134	1722	Mushaf	505
1131	1719	Mushaf	720	1134	1722	Mushaf	840
1131	1719	Mushaf	1200	1134	1722	Mushaf	1000
1131	1719	Mushaf	640	1135	1723	Mushaf	3000
1131	1719	Mushaf	300	1136	1724	Mushaf	1760
1132	1720	Mushaf	4000	1136	1724	Mushaf	800
1131	1720	Mushaf	1200	1136	1724	Mushaf	1000
1131	1720	Mushaf	1920	1136	1724	Mushaf	400
1131	1720	Mushaf	825	1136	1724	Mushaf	3200
1131	1720	Mushaf	900	1136	1724	Mushaf	2300
1131	1720	Mushaf	1200	1136	1724	Mushaf	1200
1131	1720	Mushaf	2005	1136	1724	Mushaf	2150
1131	1720	Mushaf	80	1136	1724	Mushaf	550
1131	1720	Mushaf	1650	1136	1724	Mushaf	400
1131	1720	Mushaf	1550	1136	1724	Mushaf	600
1131	1720	Mushaf	410	1136	1724	Mushaf	1299
1131	1720	Mushaf	2200	1136	1724	Mushaf	1800
1132	1721	Mushaf	1210	1136	1724	Mushaf	4700
1132	1721	Mushaf	245	1136	1724	Mushaf	600
1132	1721	Mushaf	1200	1136	1724	Mushaf	10600
1132	1721	Mushaf	200	1136	1724	Mushaf	3030
1132	1721	Mushaf	485	1136	1724	Mushaf	515
1134	1722	Mushaf	1200	1136	1724	Mushaf	700
1134	1722	Mushaf	2800	1136	1724	Mushaf	2400
1134	1722	Mushaf	1800	1136	1724	Mushaf	2520

Tablo 4.15 K.A. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 44-47 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Osmanlı toplumunda kâğıt ithal edilen mamüller arasındaydı. Bu bakımdan mushafların fiyatlarında kullanılan kâğıtların ve türlerinin önemli bir maliyet oluşturduğunu söylemek mümkündür. Yazma eserlerde tercih edilen farklı kalitede kâğıtlar vardır. Terekelerde kitapların kâğıdına ilişkin bir bilgiye rastlanmaz ancak

abâdi kâğıdın yanı sıra hattat terekelerinden çıkan fıstık kâğıdı da yazı yazmaya elverişli kâğıtlar olarak hattatlar tarafından tercih edilen türler olduğunu göstermektedir (Erünsal, 2021: 476). Özvar’a göre, Osmanlı toplumunda belli kâğıtların fiyatlarının 1730 yılına kadar yükseklîşe geçtiği bu tarihten sonra ucuzladığı ancak genel olarak kâğıtların XVIII. yüzyıl boyunca pahalı olmadığı yönündedir. (37)

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1137	1725	Mushaf	900	1137	1725	Mushaf	380
1137	1725	Mushaf	3200	1137	1725	Mushaf	1200
1137	1725	Mushaf	1300	1137	1725	Mushaf	600
1137	1725	Mushaf	1200	1137	1725	Mushaf	1800
1137	1725	Mushaf	300	1137	1725	Mushaf	2500
1137	1725	Mushaf	690	1137	1725	Mushaf	400
1137	1725	Mushaf	1500	1137	1725	Mushaf	1200
1137	1725	Mushaf	900	1138	1726	Mushaf	1880
1137	1725	Mushaf	2000	1138	1726	Mushaf	2520
1137	1725	Mushaf	1800	1138	1726	Mushaf	1200
1137	1725	Mushaf	600	1138	1726	Mushaf	240
1137	1725	Mushaf	1200	1138	1726	Mushaf	1800
1137	1725	Mushaf	3000	1138	1726	Mushaf	5000
1137	1725	Mushaf	1630	1138	1726	Mushaf	1930
1137	1725	Mushaf	720	1138	1726	Mushaf	600
1137	1725	Mushaf	3000	1138	1726	Mushaf	1800
1137	1725	Mushaf	1200	1138	1726	Mushaf	1020
1137	1725	Mushaf	5000	1139	1727	Mushaf	2200
1137	1725	Mushaf	3000	1139	1727	Mushaf	1280
1137	1725	Mushaf	900	1139	1727	Mushaf	730
1137	1725	Mushaf	3600	1139	1727	Mushaf	840
1137	1725	Mushaf	2800	1139	1727	Mushaf	1800
1137	1725	Mushaf	1800	1139	1727	Mushaf	1200
1137	1725	Mushaf	930	1139	1727	Mushaf	1560
1137	1725	Mushaf	1500	1139	1727	Mushaf	23000
1137	1725	Mushaf	405	1139	1727	Mushaf	1200
1137	1725	*Mushaf	150	1139	1727	Mushaf	1320
1137	1725	Mushaf	550	1139	1727	Mushaf	3000
1137	1725	Mushaf	1200	1139	1727	Mushaf	600
1137	1725	Mushaf	600	1139	1727	Mushaf	1030
1137	1725	Mushaf	500	1139	1727	Mushaf	1300
1137	1725	Mushaf	840	1139	1727	Mushaf	700
1137	1725	Mushaf	3000				

Tablo 4.16 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 48-52 No’lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tabloda en düşük fiyata sahip mushaf, h.1137/m.1719 sağır mushaf-ı şerîf 150 akçe olarak fiyatlandırılmış. Ancak bir önceki tabloda h.1121/m.1715 tarihinde sağır mushafın fiyatı 5.000 akçeydi. 150 akçe eden bir sağır mushaf ile 5.000 akçe eden sağır mushaf arasındaki farkı oluşturan hususiyetler terekede belirtilmemiş olsa da sanat değerleri arasındaki farklılık en makul açıklama gibi düşünülebilir. 23.000 akçelik bir mushaf ise yine önemli bir hattatın elinden çıkmış olma ihtimalini göstermektedir.

Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe	Hicrî	Milâdi		Fiyat/Akçe
1141	1729	Mushaf	940	1142	1730	Mushaf	2400
1141	1729	Mushaf	760	1142	1730	Mushaf	2665
1141	1729	Mushaf	2099	1142	1730	Mushaf	1800
1141	1729	Mushaf	700	1142	1730	Mushaf	1800
1141	1729	Mushaf	700	1142	1730	Mushaf	1050
1141	1729	Mushaf	2400	1142	1730	Mushaf	2160
1141	1729	Mushaf	11900	1142	1730	Mushaf	1620
1141	1729	Mushaf	320	1142	1730	Mushaf	2730
1141	1729	Mushaf	2000	1142	1730	Mushaf	3500
1141	1729	Mushaf	600	1142	1730	Mushaf	1200
1141	1729	Mushaf	1500	1142	1730	Mushaf	1350
1141	1729	Mushaf	1200	1142	1730	Mushaf	1200
1141	1729	Mushaf	480	1142	1730	Mushaf	720
1141	1729	Mushaf	481	1142	1730	Mushaf	3600
1141	1729	Mushaf	4000	1142	1730	Mushaf	600
1141	1729	Mushaf	600	1142	1730	Mushaf	680
1142	1730	Mushaf	1290	1142	1730	Mushaf	1200
1142	1730	Mushaf	12800	1142	1730	Mushaf	4800
1142	1730	Mushaf	2400	1142	1730	Mushaf	3000
1142	1730	Mushaf	600	1142	1730	Mushaf	1560
1142	1730	Mushaf	1800	1142	1730	Mushaf	2400
1142	1730	Mushaf	1800	1142	1730	Mushaf	3000
1142	1730	Mushaf	1000	1142	1730	Mushaf	720
1142	1730	Mushaf	600	1142	1730	Mushaf	1200
1142	1730	Mushaf	1300	1142	1730	Mushaf	640
1142	1730	Mushaf	1000	1142	1730	Mushaf	2000
1142	1730	Mushaf	2000	1142	1730	Mushaf	360
1142	1730	Mushaf	1400	1143	1731	Mushaf	1000
1142	1730	Mushaf	2600	1143	1731	Mushaf	1030
1142	1730	Mushaf	2000	1143	1731	Mushaf	3420
1142	1730	Mushaf	1960	1143	1731	*Mushaf	720
1142	1730	Mushaf	1200	1143	1731	Mushaf	2300
1142	1730	Mushaf	1400				

Tablo 4.17 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 53-57 No'lu Defterde Yer Alan Mushaf Fiyatları

Tabloda en yüksek fiyatlı mushaf 12.800 akçe ancak h.1143/m.1730 tarihli mushaf sağır mushaftır ve fiyatı 720 akçe değerindedir. Kayıtlarda ayrıca not düşülmediği takdirde tüm mushafların aynı ebatlarda olduğu düşünülmektedir. 720 akçelik bir sağır mushafın fiyatı 360 akçelik normal bir mushaftan daha pahalı olması eserin sanat değerini artıran unsurlara dikkati çekmektedir.

H.1148 tarihli arşiv belgesinde, Osmanlı sanat ortamının koleksiyonerlerinden biri olan Ali Paşa'nın ölümünün ardından saray koleksiyonuna aktarılan çok kıymetli eserleri yer almaktadır. Belgedeki eserler, tahmini piyasa fiyatları da belirlenerek kaydedilmiştir. Herhangi bir müzayede için değil saray koleksiyonuna eklenirken yapılan bu fiyatlandırma saray tarafından kitapların yatırım aracı olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait olan ve Enderun hazinesine ücretleri belirtilerek kaydedilen mushaf koleksiyonundaki en kıymetli eser, Hafız Osman hattıyla bir mushaf-ı şeriftir ki, bu mushafa "bilâ kıymet" notu düşülmüştür. Adedi 500 kuruş olan iki adet Mustafa Efendi hattıyla mushaf 120.000 akçe; İsmail Efendi hattıyla mushaf 48.000 akçe; Yakut hattıyla bir mushaf 19.200 akçe, başka bir Yakut hattıyla mushaf ise 14.000 akçe; Üsküdarlı Derviş Ali hattıyla mushaf 30.000 akçe; Kütahyalı Ahmed Efendi hattıyla mushaf 30.000 akçe; Saray hocası Ömer Efendi hattıyla 18.000 akçe; Acem hattıyla sağır kıt'a mushafın biri 12.000 akçe, diğeri 5.000 akçe; ta'lik hatlı bir mushaf ise 8.000 akçe değerindedir. (BOA. C..ML.. 596-24584 H-25-06-1148)

4.2.2. En'âm-ı Şerîf Fiyatları

Tereke kayıtlarında sıklık derecesi yönüyle mushaflardan sonra ikinci sırada yer alan en'âm-ı şerîf'ler de benzer büyüklükte ve yakın sayfa sayısına sahip olmaları sebebiyle listelenmiştir. Fiyat farklılıklarının temel sebebi sanatlı olmaları ya da önemli kişilere ait olmaları dolayısıyladır. Osmanlı elitleri arasında önemli günlerde yapılan

hediyeşmelerin de popüler tercihlerinden biridir. Müslüman yöneticiler arasında da mushaf ve en'âm-ı şerîf diplomatik hediyeler arasında kabul edilebilir.

Hicrî	Milâdî	K.A. Defter No	En'âm-ı Şerîf	Fiyat/Akçe
1115	1703	22	En'âm-ı Şerîf	300
1115	1703	22	En'âm-ı Şerîf	100
1115	1703	22	En'âm-ı Şerîf	190
1115	1703	22	En'âm-ı Şerîf	190
1117	1706	23	En'âm-ı Şerîf	315
1117	1706	23	En'âm-ı Şerîf	60
1117	1706	23	En'âm-ı Şerîf	265
1117	1706	24	En'âm-ı Şerîf	40
1117	1706	24	En'âm-ı Şerîf	240
1117	1706	24	En'âm-ı Şerîf	690
1117	1706	24	En'âm-ı Şerîf	80
1118	1707	25	En'âm-ı Şerîf	400
1117	1706	25	En'âm-ı Şerîf	200
1119	1708	26	En'âm-ı Şerîf	2200
1119	1708	26	En'âm-ı Şerîf	18
1119	1708	26	En'âm-ı Şerîf	270
1119	1708	27	En'âm-ı Şerîf	240
1120	1709	27	En'âm-ı Şerîf	20
1120	1709	27	En'âm-ı Şerîf	10
1120	1709	27	En'âm-ı Şerîf	120
1120	1709	27	En'âm-ı Şerîf	150
1120	1709	27	En'âm-ı Şerîf	250
1120	1709	28	En'âm-ı Şerîf	200
1120	1709	28	En'âm-ı Şerîf	405
1120	1709	28	En'âm-ı Şerîf	1200
1121	1710	29	En'âm-ı Şerîf	80
1124	1712	31	En'âm-ı Şerîf	300
1124	1712	31	En'âm-ı Şerîf	240
1124	1712	32	En'âm-ı Şerîf	400
1124	1712	32	En'âm-ı Şerîf	202
1124	1712	33	En'âm-ı Şerîf	300
1124	1712	33	En'âm-ı Şerîf	400
1124	1712	34	En'âm-ı Şerîf	120
1124	1712	34	En'âm-ı Şerîf	54
1124	1712	34	En'âm-ı Şerîf	200
1125	1713	36	En'âm-ı Şerîf	120
1126	1714	36	En'âm-ı Şerîf	200
1126	1714	36	En'âm-ı Şerîf	30
1127	1715	38	*En'âm-ı Şerîf	3000
1127	1715	38	*En'âm-ı Şerîf	1000
1127	1715	38	*En'âm-ı Şerîf	1830
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	1400
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	80
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	80
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	80
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	60
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	180
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	400
1127	1715	38	En'âm-ı Şerîf	200
1128	1716	39	En'âm-ı Şerîf	250

1128	1716	39	En'âm-ı Şerif	130
1128	1716	39	En'âm-ı Şerif	300
1128	1716	40	En'âm-ı Şerif	240
1129	1717	40	En'âm-ı Şerif	200
1129	1717	42	En'âm-ı Şerif	70
1129	1717	42	En'âm-ı Şerif	210
1129	1717	42	En'âm-ı Şerif	310
1129	1717	42	En'âm-ı Şerif	60
1129	1717	43	En'âm-ı Şerif	900
1129	1717	43	En'âm-ı Şerif	80
1131	1719	44	En'âm-ı Şerif	30
1131	1719	44	En'âm-ı Şerif	60
1131	1719	44	En'âm-ı Şerif	30
1131	1719	44	En'âm-ı Şerif	120
1131	1719	44	En'âm-ı Şerif	45
1131	1719	45	En'âm-ı Şerif	60
1131	1719	45	En'âm-ı Şerif	300
1131	1719	45	En'âm-ı Şerif	20
1131	1719	45	En'âm-ı Şerif	60
1132	1720	45	En'âm-ı Şerif	300
1134	1722	46	En'âm-ı Şerif	120
1134	1722	46	En'âm-ı Şerif	1200
1134	1722	46	En'âm-ı Şerif	500
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	120
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	30
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	150
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	400
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	300
1136	1724	47	En'âm-ı Şerif	2500
1137	1725	49	En'âm-ı Şerif	500
1137	1725	49	En'âm-ı Şerif	298
1137	1725	49	En'âm-ı Şerif	120
1137	1725	49	En'âm-ı Şerif	300
1137	1725	49	En'âm-ı Şerif	120
1139	1727	51	En'âm-ı Şerif	93
1139	1727	51	En'âm-ı Şerif	300
1139	1727	51	En'âm-ı Şerif	600
1139	1727	52	En'âm-ı Şerif	210
1139	1727	52	En'âm-ı Şerif	400
1139	1727	52	En'âm-ı Şerif	310
1139	1727	52	En'âm-ı Şerif	300
1141	1728	53	En'âm-ı Şerif	260
1141	1728	53	En'âm-ı Şerif	500
1141	1728	54	En'âm-ı Şerif	500
1141	1728	54	En'âm-ı Şerif	500
1141	1728	54	En'âm-ı Şerif	192
1141	1728	54	En'âm-ı Şerif	240
1142	1729	55	En'âm-ı Şerif	3000
1142	1729	55	En'âm-ı Şerif	300
1142	1729	55	En'âm-ı Şerif	66
1142	1729	55	En'âm-ı Şerif	480
1142	1729	55	En'âm-ı Şerif	400
1142	1729	56	En'âm-ı Şerif	300
1142	1729	56	En'âm-ı Şerif	60
1142	1729	56	En'âm-ı Şerif	300
1142	1729	56	En'âm-ı Şerif	740
1142	1729	56	En'âm-ı Şerif	810

Tablo 4.18 KA. h.1115/m.1703-1704 Tarihli 22-57 No'lu Defterlerde Yer Alan En'âm-ı Şerif Fiyatları

Tabloda yer alan En'âm-ı Şerîfler'den biri *En'âm bâ hattı Şeyh* olarak 3.000 akçe, aynı şekilde *En'âm bâ hattı Derviş Ali*'ye ait olduğu kaydedilen En'âm-ı şerîf 1,000 akçeye, *En'âm Osman Efendi* şeklinde tanımlanmış 1.830 akçeye satılmıştır. Meşhur hattatların elinden çıkmış eserlerin fiyatı daima yüksek olmaktadır. Ancak tabloda 1.000 akçeden yüksek fiyatlarda başka en'âm-ı şerîflerde bulunmaktadır. Osmanlı'da tereke sisteminde mutad olarak karşılaşılan bir durum hattatı bilinen her eserin mutlaka ismiyle kayda geçirilmesidir. Tabloda 1.000 akçe gibi yüksek fiyatlı olup hattatı belirtilmeyen eserlerin üzerlerinde müellifin adının yer almaması eserlerin değerinde belirleyici olan tek kriterin hattat olmadığını da göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

4.2.3. Musavver Kitap Fiyatları

Aşağıdaki tabloda yer alan kitapların ayırıcı özelliği musavver yani resimli olmalarıdır. Tezhip edilmiş kitaplardan farklı olarak metnin görsel tasvirini yapan münâyatürlerden oluşmaktadır. Osmanlı resim sanatının üslup gelişimini anlamak adına sanat tarihi açısından önemli veriler sunan tasvirli kitapların, koleksiyonerlerinin ilgisinde olduğu söylenebilir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu kitaplar daha çok sanatsal özellikleri itibariyle araştırmaya konu olmuşlardır. Bir Osmanlı eliti resimli bir yazmaya sahip olmak için bir kaç bin akçeyi gözden çıkarması gerekiyordu. Tabloda yer alan kitaplar, alıcıları ve fiyatları, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda resimli el yazmaları hakkında bilgi vermektedir.

Miladi	Hicrî	Eser Adı	Fiyat/Akçe	Sahibi	Belge no
1736	1148	Musavver Hümâyünnâme	31100	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Şehnâme	21005	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1757	1170	Hoca Tarihi, musavver	15050	Sadrazam Ali Paşa	*KA. 183, s. 14a
1736	1148	Musavver Şāhnâme	12600	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1757	1171	Hamse-i Atâ'î, musavver	12000	Eğriboz kadısı Sahhaf Abdurrahman Efendi	*KA. 188, s. 13b
1769	1183	Kanunu'd-Dünya, musavver	10100	Valide Hanı Tüccarından Abdülkadir Ağa	*KA. 347, s. 79b
1744	1156	Hamse-i Atâ'î, musavver	9000	Tezkireci Sâlim	*İstanbul (TSA) 351, s. 092 jpg
1736	1148	Musavver Şehnâme	8105	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274

1706	1118	Şehnâme-i Tavl, musavver	7800	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 137b
1736	1148	Musavver Mesnevî-i Şerîf	5500	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1706	1118	Külliyyât-ı Sa'di, musavver	5400	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 137b
1753	1166	Acâ'ib-i Mahlukat, musavver	5100	Manisa KadısıMumazâde es-Seyyid Ahmed Hasip Efendi	*KA.147, s.100b
1748	1161	Şehnâme, musavver	5000	Şeyhülislam Hayatî-zâde Mehmed Emin Efendi	*KA. 104, s. 51b
1769	1183	Şehnâme, musavver	5000	Valide Hanı Tüccarından Abdülkadir Ağa	*KA. 347,s. 79b
1736	1148	Musavver Şehnâme-i Firdevsî	4250	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Şehnâme	4100	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Fârsî Dîvân 1 cild	4000	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Şehnâme	3900	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1731	1143	Şehnâme, musavver	3600	İshak Efendi b. Defter Emin-i sâbık Mustafa Efendi	*KA. 62 , s. 68a
1736	1148	Musavver Şehnâme	3600	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1699	1110	Gazeliyat-ı Sultan Murad, musavver	3035	Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi	*KA. 20, s. 86a
1758	1171	Top u Çevgân	3030	Abdurrahim Efendi b. Şeyhülislam Mahmud Efendi	*KA. 195, s. 3b
1736	1148	Musavver Dîvân-ı Turâbî	3000	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1755	1168	Şehnâme, musavver	3000	Şeyhülislam Halil Efendi-zâde Mehmed Sa'id Efendi	*KA. 170, s. 77a
1757	1170	Hamse, musavver	3000	Hazinedar Elhac Mustafa Ağa	*KA. 184, s. 43b
1734	1147	Musavver Kitab	2500	Sami Mustafa Efendi b. Osman	*KA. 76, s. 27a
1736	1148	Musavver Farsî Bostân	2500	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1706	1118	Silsilenâme, musavver	2400	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 137b
1736	1148	Musavver Hamse-i Nizâmî	2400	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1738	1151	Şehnâme, musavver	2220	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s. 61b
1757	1170	Mecmu'a, musavver	2100	Sadrızam Ali Paşa	*KA. 183, s. 14a
1736	1148	Musavver dîvân-ı efzal-ı cāmî	2020	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Külliyyât-ı Sa'di	2005	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1706	1118	Hamse-i Nizâmî, musavver	1800	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 137b
1768	1182	Külliyyât-ı Sa'di, musavver	1710	Ser-Bevâbân-ı Dergâh-ı Âli İbrahim Beg	*KA. 309, s. 64b
1736	1148	Musavver Merfû' 2 cild	1550	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1706	1118	Hümayunnâme, musavver	1500	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 135b
1736	1148	Musavver Hüsrev u Şirîn	1500	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1738	1151	Hamse-i Nizâmî, musavver	1490	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s.61b
1747	1160	Yusuf u Züleyha, musavver	1330	Basmacı İbrahim	*KA. 98, s. 39a.
1736	1148	Musavver Hamse-i Hüsrev	1320	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Kitâbü'l-Musavver	1210	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver dîvân-ı Fuzûlî	1210	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Selimnâme-i Şükri	1210	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274

1706	1118	Silsile-i Osmaniyye, musavver	1200	Mehmed Efendi b. Yusuf	KA. 25, s. 137b
1736	1148	Musavver Fârsi Dîvân	1200	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Külliyyât-ı Hüseyin Baykarâ	1200	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1765	1179	Hamse-i Nizâmî, musavver	1200	Mısır Valisi Ebu Bekir Paşa	*KA. 252, s. 10b
1767	1180	Şahnâme, nakıs, musavver	1200	Reisülküttap Nu'man Efendi	*KA. 291, s. 29a
1738	1151	Tarih-i Hoca, musavver	1160	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s. 62a
1768	1182	Acemkârî Tasvir, musavver	1130	Musahib-i Hazret-i Şehriyârî Ahmed Ağa	*KA.309, s. 70b
1736	1148	Musavver Acâ'ibü'l-Mahlûkât	1115	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Fârsi Devâvin	1115	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver İftitâhnâme	1110	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1694	1105	Yusuf u Züleyha, musavver	1100	Şikkî-ı Evvel Defterdarı Mehmed Efendi	*İstanbul (T.S.) 310, s. 49b
1736	1148	Musavver Leyla vü Mecnûn	1100	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver İskendernâme?	1030	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Mehr-i Müşteri	1020	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1757	1170	Mehâsinü's-Şân (?), musavver	1020	Hazinedar Elhac Mustafa Ağa	*KA. 184, s. 42a
1736	1148	Musavver Dîvân-ı Câmî	1005	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Yusuf-u Zeliha	1005	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Hüsrev-i Şîrîn	1000	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Musavver Târîh-i Tîmûr	1000	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1738	1151	Dîvân-ı Hâfız , musavver	1000	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s.61b
1770	1184	Tarih-i Âl-i Osman, musavver	1000	Hacegân-ı Dîvân-ı Hümayun Katibi Ahmed Efendi	*KA. 343, s. 68b
1736	1148	Musavver Şeyh 'Attâr	900	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1767	1180	Dîvân-ı Nizâmî, musavver	900	Reisülküttap Nu'man Efendi	*KA. 291, s. 29a
1736	1148	Musavver Târîh-i Celâl	800	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1757	1170	Heft Manzar, musavver	750	Hazinedar Elhac Mustafa Ağa	*KA. 184, s. 42a
1753	1166	Dîvân-ı Hâfız , musavver	699	Mustafa Efendi b. İshak Efendi	*KA. 151, s. 40a
1757	1171	Mecmu'a, musavver	690	Eğriboz kadısı Sahhaf Abdurrahman Efendi	*KA. 188, s. 13b
1736	1148	Musavver Ravzatü'l-'Uşşâk	655	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1703	1115	Şahnâme, musavver	600	Şeyhülislam Debbağ-zâde Mehmed Efendi	*İstanbul (TSA) 270, s. 88a
1706	1118	Mecmu'a-i Gazelliyat, musavver	600	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 136b
1731	1143	Mecmu'a, musavver	600	İshak Efendi b. Defter Emin-i sâbık Mustafa Efendi	*KA. 62, s. 68
1768	1182	Dîvân , musavver	520	Hâcegân-ı Dîvân-ı HumayunTıflî Mehmed Emin Efendi	*KA. 309, s. 51b
1736	1148	Musavver mehr-i müşteri	510	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1706	1118	Kûy u Çevgân, musavver	500	Mehmed Efendi b. Yusuf	*KA. 25, s. 137b

1738	1151	Yusuf u Züleyha, musavver	465	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s. 61b
1769	1183	Kıyas-ı Enbiya, Farisî, musavver	420	Valide Hanı Tüccarından Abdülkadir Ağa	*KA. 347,s. 79b
1770	1184	Külliyât-ı Selmân, musavver	420	Hacegân-ı Dîvân-ı Hümayun Sıdkı Elhac Mustafa Efendi	*KA. 338, s. 86b
1738	1151	Yusuf u Züleyha, musavver	300	Dergâh-ı Âli Kapucubaşısı Abdurrahman Beg	*İstanbul (T.S.) 335, s. 32b
1733	1145	Kitab-ı Farisî, musavver	240	Dergâh-ı Âli Yeniçeri Kâtibi Ahmed Efendi b. Mustafa	*KA. 67, s.1b
1738	1151	Risâle, musavver	220	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	*ŞS. İstanbul (TSA) 336, s.62b

Tablo 4.19 h.1105-1184/m.1694-1770 Tarihleri Arasında Muhtelif Musavver Kitapların Fiyatları ³⁶

Tabloda konusu edebiyat ve tarih olan musavver kitaplar daha fazladır. Metin dili itibariyle görselleştirmeye daha uygun olan bu kitapların Osmanlı elitleri arasında itibar gördüğünü söylemek mümkündür. 31.100 akçe fiyata sahip bir musavver kitapla 220 akçe fiyata sahip bir musavver kitabın aynı sanatsal özellikleri göstermediği açıktır. 31.100 akçe olan eser saray müzayedesinde satılırken 220 akçe olan, bir sahafın terekesinde yer almaktadır. Saray müzayedelerinde musavver kitapların daha fazla bulunması bu müzayedeleri Osmanlı elitleri için daha cazip kılmaktadır.

Tabloda yer alan musavver kitapların içinde en yüksek fiyat, *Hümayunnâme* isimli eserdir. *Kelile ve Dimne* isimli eserin hattat ve şair olan Ali Çelebi (ö.1550?) tarafından yapılmış Türkçe çevirisidir. h.1148/m.1736 tarihinde sarayda yapılan müzayedede 31.100 akçeye satılmıştır.

Tabloda çok sayıda *Şehnâme* nüshası yer almaktadır. Şehname, ünlü İran şairi Firdavsi'nin (ö.1020) İslam öncesi İran şahlarının ve kahraman beylerinin efsane-tarihlerini anlatan edebî bir eserdir. Osmanlı toplumunda halktan seçkin saray çevrelerine kadar her kesimden insanın severek okuduğu kitaplardır. Firdavsi'nin *Şehnâmesi*'ne gösterilen rağbet, Osmanlı sultanlarını *Şehnâme* benzeri eserler sipariş vermeye yöneltmiştir. Hanedanın tarihini *Şehnâme* vezninde, Fars dilini iyi bilen bir şaire yazdırmak suretiyle ihtişamlı bir ciltle kaplatıp, zarif tezhiplerle bezetip,

³⁶ Tabloda belge numarası işaretlenmiş olan kitaplar ve daha ayrıntılı okuma için bkz. Erünsal İ. E., Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar, 2021, s. 657-667

tasvirlerle görsel dile aktaran bu kitaplar sadece metin değil aynı zamanda bir sanat eseridir (Bağcı, Çağman, Renda , & Tanındı, 2006: 93; 94).

Miladî	Hicrî	Musavver Kitap İsmi	Fiyatı	Sahibi	Belge No
1736	1148	Şehnâme Musavver	21005	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Şehnâme Musavver	12600	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Şehnâme Musavver	8105	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1748	1161	Şehnâme, Musavver	5000	Şeyhülislam Hayatî-zâde Mehmed Emin Efendi	KA. 104, s. 51b
1769	1183	Şehnâme, Musavver	5000	Valide Hanı Tüccarından Abdülkadir Ağa	KA. 347,s. 79b
1736	1148	Şehnâme -i Firdevsî Musavver	4250	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Şehnâme Musavver	4100	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1736	1148	Şehnâme Musavver	3900	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1731	1143	Şehnâme, Musavver	3600	İshak Efendi b. Defter Emin-i sâbık Mustafa Efendi	KA. 62 s. 68a
1736	1148	Şehnâme Musavver	3600	Sarayda yapılan müzayede	BOA. D-02274
1755	1168	Şehnâme, Musavver	3000	Şeyhülislam Halil Efendi-zâde Mehmed Sa'id Efendi	KA. 170, s. 77a
1738	1151	Şehnâme, Musavver	2220	Sahhaf Mahmud Çelebi b. Elhac İbrahim	ŞS. İstanbul (TSA). 336, s. 61b
1767	1180	Şehnâme, nakıs, Musavver	1200	Reisülküttap Nu'man Efendi	KA. 291, s. 29a
1703	1115	Şehnâme, Musavver	600	Şeyhülislam Debbağ-zâde Mehmed Efendi	İstanbul (TSA) 270, s. 88a

Tablo 4.20 h.1115-m.1703/h.1183-m.1769 Tarihleri Arasındaki Musavver Şehnâme'nin Tarihsel Fiyatları

Tablo da görüldüğü üzere 600 akçe ile 21.005 akçe arasında fiyatlandırılmış musavver Şehnâme'lerin sahipleri alım gücü yüksek Osmanlı devlet ricali ve tüccarlarıdır. En yüksek 21.005 akçe olarak fiyatlanan Şehname nüshası sarayda yapılan müzayede de satılmıştır. Bu eserin musavver diğer nüshaları arasındaki fiyat farkı göz önüne alındığında, 21.005 akçelik nüshanın sanat değeri bakımından diğerlerinin çok üstünde olduğu söylenebilir. Bu sanat eserinin yeni sahibi maalesef bilinmemektedir. Tabloda nakıs olan bir Şehnâme 1.200 akçeye alıcı bulmuştur. Fizikî durumlardaki eskikliğe rağmen alıcı bulabilen Şehnâme nüshalarının Osmanlı sanatlı kitap piyasasında önemli bir yatırım aracı olarak görüldüğü söylenebilir.

Konusu edebiyat olan Nev'îzâde Atâyî (d.1583-ö.1635)'nin yadığı manzum kitap *Hamse-i Atâ'i* minyatürleri ile ön plana çıkmıştır. 12000 akçe, 9000 akçe arasındaki fiyatları sanatlı kitap piyasasında yüksek fiyata alıcılar bulunduğunu göstermektedir. Musavver kitapların içinde *Hoca Tarihi* 15.050 akçe; *Kanunu'd Dünya* 10.100; *Mesnev-i Şerîf* 5500 akçe; coğrafya ve kozmografyaya ait bilgilerin yer aldığı

ansiklopedik eserlerinden biri olan *Acâ'ibü'l-Mahlukât* 5.100 akçe, 1115 akçe; *Dîvan* türündeki eserler ise 4000 akçe ile 699 akçe arasında; Osmanlı sultanlarının soyunu Hz. Âdem'den itibaren başlayarak tüm din ve tarih büyüklerine bağlayarak anlatan eser *Silsilenâme* ise 2.400 akçe; *İskendernâme* 1.030 akçe; *Yusuf u Züleyha*'nın musavver nüshaları ise 1.330 akçe, 1.100 akçe, 1.005, 465 akçe, 300 akçe arasında fiyata sahiptir. Listede *Acemkâri Tasvir* olarak belirtilen eser 1.130 akçe fiyata sahiptir. Eserin içeriğinin isminden mülhem Acem tarzında yapılmış minyatürlü çizimler olabileceği düşünülmektedir.

4.2.4. Muhtelif Kitap Fiyatları

Osmanlı toplumunda kitap koleksiyoneri olan elitlerin büyük oranda dinî olmakla birlikte lügat, tarih ve coğrafya içerikli kitaplara da yönelmişlerdir. Elitlerin en çok tercih ettiği din, tarih, gramer ve coğrafya içerikli ilimî kitaplar aşağıda tarihsel olarak sıralanmıştır. Tabloda yer alan kitaplar ((Erünsal, 2021: 291-300), (BOA. TS.MA.d 2274- H-29-06-1148) ve fiyatları;

Miladi	Koleksiyoner	Kitap İsmi	Fyatı/Akçe	Belge
1708	Mehmed Efendi b. Yusuf b. Halil	Kadı Tefsirinin Şeyhzade şerhi	30000	Ka.25,s.135a,136a,137b
1708	Mehmed Efendi b. Yusuf b. Halil	Kuhistanî	10800	Ka.25,s.135a,136a,137b
1708	Mehmed Efendi b. Yusuf b. Halil	Tefsir-i Keşşaf	7200	Ka.25,s.135a,136a,137b
1708	Mehmed Efendi b. Yusuf b. Halil	Tefsir-i Beyzavî	7200	Ka.25,s.135a,136a,137b
1732		Nebe'e Cüz'ü Şeyh Hamidullah hattı	30000	KA.66, s.84a
1734	Sami Mustafa Efendi	Râşid Tarihi	12100	KA.76,s.27a
1735	Saray müzayedesı	Cıfr-i Câmî	5000	D_02274_0001_00_005
1735	Saray müzayedesı	Cihännümâ	5500	D_02274_0001_00_002
1735	Saray müzayedesı	Emsâl-i Meydânî	5015	D_02274_0001_00_005
1735	Saray müzayedesı	Envârü't-Tenzîl	31000	D_02274_0001_00_002
1735	Saray müzayedesı	İhyâ'u'l-Ulûm 1 cild	10000	D_02274_0001_00_005
1735	Şeyhülislam İshak Efendi	Kadı Beyzavî	48100	İst. Mah.(TSA)314,s.10a
1735	Şeyhülislam İshak Efendi	Kadı Beyzavî	13100	İst. Mah.(TSA)314,s.10a
1735	Saray müzayedesı	Kâdî Beyzâvî	11000	D_02274_0001_00_005
1735	Şeyhülislam İshak Efendi	Kadı Tefsirinin Şeyhzade şerhi	41000	İst. Mah.(TSA)314,s.10a
1735	Saray müzayedesı	Kitâb-ı Kâdihân	9025	D_02274_0001_00_005
1735	Saray müzayedesı	Kitâb-ı Mesâbih	9050	D_02274_0001_00_005

1735	Saray müzayedesı	Menâzırtü'l-‘Avâlim	6150	D_02274_0001_00_004
1735	Saray müzayedesı	Sahîh-i Buhârî	19200	D_02274_0001_00_002
1735	Saray müzayedesı	Sihâh-ı Cevheri	8200	D_02274_0001_00_003
1735	Saray müzayedesı	Sülüs ve nesih hattıyla, biri oymadır 39 kıt’a	9120	D_02274_0001_00_003
1735	Şeyhülislam İshak Efendi	Şihab	30100	İst. Mah.(TSA)314,s.10a
1735	Saray müzayedesı	Târîh-i Hallikân	11770	D_02274_0001_00_005
1735	Saray müzayedesı	Târîh-i Hoca	15005	D_02274_0001_00_004
1735	Saray müzayedesı	Târîh-i Kühnû'l-Ahbâr	4200	D_02274_0001_00_002
1735	Saray müzayedesı	Târîh-i Münecim Nişancı	7205	D_02274_0001_00_004
1735	Şeyhülislam İshak Efendi	Tatarhaniyye	54000	İst. Mah.(TSA)314,s.10a
1735	Saray müzayedesı	Tefsîr-i Ebu’s-Su’ud	17405	D_02274_0001_00_005
1735	Saray müzayedesı	Tefsîr-i Kâdı	14600	D_02274_0001_00_003
1735	Saray müzayedesı	Tefsîr-i Kâdı Beyzâvî 1 cild	16005	D_02274_0001_00_003
1735	Saray müzayedesı	Tefsîr-i Keşşâf	13300	D_02274_0001_00_004
1735	Saray müzayedesı	Tefsîr-i Nisâbüri	15550	D_02274_0001_00_004
1735	Saray müzayedesı	Tercüme-i Sihâh ve Vankûlu	2700	D_02274_0001_00_002
1735	Saray müzayedesı	Zeyl-i Şakâyık li-Nev’izâde	8000	D_02274_0001_00_005
1741	Müderres Numan Efendi	Lisanü'l- Arab 22 cilt	59000	İst. Mah.(TSA)345,s.74a
1755	Maraş Valisi Abdullah Paşa	Şerh-i Mekasid La’li-zâde Hattıyla	45900	KA.170, s.40b
1755	Maraş Valisi Abdullah Paşa	Şerh-i Mevâkıf La’li-zâde hattıyla	54000	KA.170, s.40b
1758	Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi	Buhari-i Şerif	12000	KA.195,s.3b-6b
1758	Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi	Fetavay-ı Ali Efendi	30000	KA.195,s.3b-6b
1758	Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi	Fetavay-ı Tatarhaniyye	66000	KA.195,s.3b-6b
1758	Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi	Şeyhzade	66000	KA.195,s.3b-6b
1758	Ahmed Kamil Paşa	Tefsir-i Kebir	126000	BOA.DBŞM.MHF.12713
1758	Rumeli Kazaskeri Abdurrahim Efendi	Tefsir-i Te’vilat-ı Maturidi	54000	KA.195,s.3b-6b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Bedayi’ü’s-Sanayi’	20150	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi Mustafa Ağa	Duaname Şeyh Hamidullah hattıyla	6100	KA.240,4b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi Mustafa Ağa	Duaname ve Delail Şekerzade hattıyla	3760	KA.240,4b
1763		Edirneli Yesarizâde hattıyla Delail’ül Hayrat ve En’am-ı Şerif	16.200	KA.706,s.35
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Esâmi-i Kütüb	18100	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Nefhü’t-Tıb	27005	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Şerh-i Muğni	60000	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Şeyhzade	60100	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Beyzavi	31500	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Ebussu ‘ud	20200	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Ebussu ‘ud müellif hattı 2 cilt	15150	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Kebir 3 cilt	100000	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Kebir 9 cilt	86000	KA.240,s.1b

1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Kemalpaşazade	20050	KA.240,s.1b
1763	Anadolu Kazaskeri Abbas Efendi b. Mustafa Ağa	Tefsir-i Nişaburi	50600	KA.240,s.1b

Tablo 4.21 h..1074-1664/m.1208/1794 Tarihleri Arasında Muhtelif Kitapların İsim ve Fiyatları

Tabloda yer alan kitapların alıcıları malî gücü yüksek devlet ricalidir. Eserler, diğer tüm el yazması eserlerle kıyaslandığında fiyatları bir hayli yüksektir. 126.000; 100.000; 86.000 akçe değerindeki *Tefsir-i Kebîr* bu kayıtlara göre XVIII. yüzyılın en fiyatlı kitapları olarak görülse de aslında cilt sayısının fazlalığı yanıltıcı olmaktadır. Toplam fiyat cilt sayısına bölündüğünde daha önce bahsedilen sanatlı kitaplara göre daha makul fiyatlar olduğu kabul edilebilir. Aslında tutulan kayıtların çoğunda cilt ve kıt'a adedi ayrıca belirtilmektedir. Burada belirtilmeyen bazı kayıtlar genel kayıt tutma geleneğine uyulmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu da fiyatlar hakkında muallak bir durum varmış gibi göstermektedir. Ancak Kazasker Abbas Efendi'ye ait *Tefsir-i Kebir* takımlarından üç cilt olanın, dokuz cilt olandan yüksek fiyatlı olması hattatın kimliği ve cildin özellikleri sebebiyle olmalıdır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde belirtildiği üzere el yazması eserlerin biricikliği her eseri, tarihsel olarak daha kıymetli hale getirmektedir. Orta Çağ İslam dünyasında telif ve istinsah edilmiş bu eserlerin ilmî olduğu kadar yazı, tezhip ve cilt bakımından sanat değeri de yüksek olmalıdır. Kitap piyasasında nadir olarak bulunmaları da fiyata etki eden bir başka neden olabilir (Erünsal, 2021: 522). Ancak yukarıda tabloya konu olan eserler hakkında eğer dili Arapça ise bu dile hâkim bir hattat müstensih bulmanın oluşturduğu güçlük, cilt ve sayfa sayılarının çokluğunun da fiyatlar üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Özellikle tabloda yer alan Şeyh Hamdullah hattıyla Duanâme 6.100 akçe; Şekerzâde hattıyla Duanâme ve Delail 3.760 akçe; Lâ'li-zâde hattıyla Şerh-i Mekâsıd Şerh-i 45.900 akçe, yine Lâ'li-zâde hattıyla Mevakıf 5.400 akçe; müellif hattıyla iki cilt Tefsir-i Ebussu 'ud 15.150 akçe; nesih hatla Târih-i Râşid 3.140 akçe; Şeyh Hamdullah hattıyla Nebe' Cüz'ü 30.000 akçe olarak fiyatlanmıştır. Hüsn-i hattın, hattatın, müellif nüshası olmanın esere kattığı sanat değeri de eserlerin fiyatlarının yüksekliği daha anlaşılır hale gelmektedir. Bu fiyatlarla alıcı bulan eserler koleksiyonerleri açısından önemli bir yatırım aracı durumundadır.

Listede yer almamakla birlikte tek yaprak minyatürlü eserlerin, bazı belgelerde hüsn-i hat kât'aların fiyat bilgiside mevcuttur. Sarayda yapılan 1148 tarihli müzayede evrakında sülüs hatla yazılmış ceride 1.000 akçe; sülüs ve nesih hattıyla yazılmış biri oyma yani kat'ı sanatlı otuzdokuz kât'a 9.120 akçe; nesih hatla yazılmış bir murakka' 4.100 akçe; yine nesih hatla yazılmış muhrec 1 kât'a 2.010 akçeye alıcı bulmuştur. Meşhur bir hattatın yüksek fiyatlı mushafına sahip olacak bütçesi olmayan alıcılar tek parça yazılmış bu eserlere biraz daha az akçe sayarak sahip olmak istemiş olabilirler. (BOA. TS.MA.d 2274- H-29-06-1148)



4. SONUÇ

Bu araştırmada Osmanlı toplumunun XVIII. yüzyılında sanatlı kitapların etrafında şekillenen sanat piyasasının, arşiv belgelerine dayalı olarak bir değerlendirmesi yapılmıştır. Osmanlı Devlet’inin siyasî ve ekonomik çalkantılardan uzak ancak sosyal ve kültürel olarak en hareketli dönemlerinden biri olan XVIII. yüzyılın ilk yarısında kitap sanatları, sanatçılar, hâmler, koleksiyonerler, sahaflar, müzayedeler ve sanatlı kitap fiyatları arasındaki ilişkiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ve İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından ve sarayda yapılan müzayedelerden yola çıkarak sanatlı kitapların tarihsel fiyatları hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur.

Osmanlı sarayı ehl-i hiref teşkilatı ile hem sarayın sanat değeri yüksek ihtiyaçlarını karşılamış hem de dönemin sanat anlayışına yön veren kurumsal bir yapı olmuştur. Sarayın ve saray çevresinin hâmilliğini elde etmek isteyen sanatçılar bu anlayışa uygun eşsiz eserler üretmiştir. Yapı içerisindeki kâtipler, nakkaşlar ve mücellitler XVIII. yüzyıl boyunca sarayın sanat faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak devletin memur kadrosundan olmayıp saraydan bağımsız olarak çalışmalar yapan sanatçılar da belirli zamanlarda özel siparişler için saray da görevlendirilerek desteklenmiştir. Bu dönemde hat, tezhip, minyatür, kat’ı, ebru ve ciltçilik gibi kitap sanatçıları, ortak ürünleri olan sanatlı kitapların en güzel örneklerini vermiştir.

Bu nedenle başkent İstanbul, XVIII. yüzyılda son derece kıymetli kitaplara ulaşmak isteyen alıcılar için önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Sultan ve ailesi, devlet adamları, ilmiye mensupları, dönemin yerli ve yabancı elitleri için özel kitap koleksiyonları oluşturmak ve kütüphaneler kurmak bu yüzyılın en prestijli faaliyetlerinden biridir. Özellikle koleksiyonunu zenginleştirmek isteyen Osmanlı

elitleri için bir kaç yol vardır. İyi bir müstensihe yüksek fiyatlar ödeyerek kitap sipariş etmek mümkün olabildiği gibi sahaflardan ve kitap müzayedelerinden kitap temin etmekte yaygın bir satın alma biçimidir.

Osmanlı toplumunda kitap müzayedelerinin yapıldığı birkaç lokasyondan biri sahaflar çarşısıdır. Ancak belgelerden Osmanlı sarayında müzayedeler düzenlendiği anlaşılmaktadır. Saray müzayedelerinin hangi mahalde ve hangi periyotta yapıldığı konusunda net bir kanıya varmak şimdilik mümkün olmamıştır. Ancak herkesin katılabildiği bu müzayedeler kitapların çokluğu nispetinde günlerce sürebilmektedir. Genel olarak yüksek fiyata sahip kitapların saraydaki müzayedeler aracılığıyla el değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Osmanlı toplumunun sanat değeri yüksek kitapları içindeki en kıymetli eserler mushaflardır. Devlet adamlarının terekelerinde ve müsadere edilen kitapları arasında meşhur hattatların yazmış olduğu mushaflara biçilen yüksek fiyatlar dönemin sanat piyasasında kitapları birer yatırım aracına dönüştürmüştür. Kur'an-ı Kerim'in standart olan özelliklerini baz alarak mushaflar arasındaki fiyat farkının sebebinin sadece malzeme olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hüsn-i hattı, tezhibi ve cildinin estetik tasarımı sanat değerinin yanı sıra ticari değerini de artırmaktadır.

Çalışma içerisinde XVIII. yüzyılda yaşamış bir musavvirin terekesine yer verilmiştir. Terekeyle birlikte bir sanatçının Osmanlı sanat ortamındaki ekonomik gücüne ilişkin yapılacak çalışmalara ilişkin kısmî bir değerlendirme imkânı bulunmuştur. Ehl-i hiref kayıtlarında adı yer almayan bu sanatçının terekesi, Osmanlı resim sanatı olan tasvirlerin tarihsel fiyatlarını göstermesi bakımından kıymet arz etmektedir. Farklı sanatçı terekelerine ulaşma imkânı bulunursa Osmanlı sanat ortamı hakkında hem kullanılan materyaller hem de sanatçıların ilgi alanları ve mal varlıkları konusunda daha ayrıntılı bilgiler edinilmesini mümkün kılacaktır.

Kâğıt, kalem, mürekkep ve boya gibi her bir sanat malzemesi, el yazması kitapların kalitesini artırmakla birlikte XVIII. yüzyıl içinde yüksek fiyatlı malzemeler olarak

karşımıza çıkmakta ve fiyatlara etki etmektedir. Mushaflar dışında musavver kitap olarak kaydedilen önemli el yazması kitapların satış fiyatları eserin sanat değerine bağlı olarak değiştiğini söylemek mümkündür. Aynı iki eser arasındaki fiyat farkını oluşturan nedenlerin malzeme kalitesi ve sanatsal nitelikleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Örneklem olarak ele alınan dönem içinde siyasî ve ekonomik dalgalanmaların olmayışı, akçenin değerinin sabit kalması tarihsel fiyatlar üzerinde yorum yapmayı kolaylaştırmıştır. Ancak fiyatlar konusunda ulaşılabilecek uzun bir zaman dilimine ait yeni veriler bir araya getirilebilirse Osmanlı'nın XVI. yüzyılından son dönemine kadar sanat piyasası hakkında kayda değer sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.



KAYNAKÇA

- Açıl, B. (Dü.). (2015). *Osmanlıda Kitap Kültürü Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (1 b.). Ankara: Nobel Yayın, s.17; 29.
- Aktepe, M. (2020, Ocak 14). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-iii>. (T. İ. Merkezi, Düzenleyen) TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-iii> adresinden alındı
- Âlî, G. M. (2012). *Menakıb-ı Hünerveran*. (D. M. Cunbur, Dü.) İstanbul: Büyüenay Yayınları, s. 33, 34.
- And, M. (2014). *Osmanlı Tasvir Sanatları 1: Minyatür* (1 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- And, M. (2018). *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları* (1 b.). (M. S. Tülün Değirmenci, Dü.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.53.
- Arıtan, A. S. (2009). Türk Cild San'atı. *Türk Kitap Medeniyeti (Turkish Book Civilization)*. içinde İstanbul: İBB Kültür Aş. Yayınları, s. 82 .
- Arseven, C. E. (1975). *Sanat Ansiklopedisi* (Cilt 2). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 980.
- Arslan, S. (2020). *Osmanlı'da Bilginin Dolaşımı Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak*. İstanbul: Ketebe Yayınları, s. 25; 27; 63; 137.
- Atasoy, N. (2011). *Hasbahçe Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Atıl, E. (1999). *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*. İstanbul: Koçbank Yayınları.
- Aydüz, S. (1997). Lale Devri'nde Yapılan İlmi Faaliyetler. *Divan*(1), 143-170. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254315> adresinden alındı
- Bağcı, S., Çağman, F., Renda , G., & Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı* (1 b.). İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 93- 94; 262-265; 271.
- Berk, S. (2013). *Devlet-i Aliye'den Günümüze Hat Sanatı Tarihçe, Malzeme ve Örnekler*. İstanbul: İnkılâb Yayınları, s.86.
- Bevilacqua, A. (2020). *Şark Kütüphanesi İslam ve Avrupa Aydınlanması* (1 b.). (K. Çapık, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 60-73.
- Binark, İ. (1975). *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*. Ankara: Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, s.7- 9.

- Buluş, A. (2019). 15-18. yüzyıl Osmanlı kütüphane Vakfiyeleri (İstanbul Kadı Sicillerine Göre Metin ve İnceleme). *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi (Turkey). ProQuest Dissertations Publishing.
<https://www.proquest.com/openview/b1f5ae360bdc357680b7de8f2e416966/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> adresinden alındı
- Burke, P. (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. İstanbul.
- Çağman, F. (2014). *Kat'ı : "Osmanlı Dünyasında Kâğıt Oyma Sanatı ve Sanatçıları"* (1. b.). İstanbul: AYGAZ.
- Çelebi, E. (2007). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (Cilt I). (D. Robert, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetin, B. (1992). İstanbul Askeri Kassam'ına Ait Hicri : 1112-1113 (m. 1700-1701) tarihli Tereke Defteri. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
<http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=332842&ele=%3D&wKitaplar=kassam+def> adresinden alındı
- Çığ, K. (1957). Türk Oymacıları (Katiğları) ve Eserleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi, Cilt 2*(163-164).
- Deman, U. (1977). *Türk Sanatında Ebru*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Dere, Ö. F. (2011). *Devlet-i Aliyeden Günümüze Ebrû Sanatı*. İstanbul: İnkılab Basım Yayım.
- Derman, M. U. (2013). *Murakka'-ı Hâs Tuğrakeş Bir Padişah: Sultan III. Ahmed*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Derman, U. (1968). Kâğıda Dair. *İslam Düşüncesi, II*.(5), 338-347. Aralık 31, 2019 tarihinde
http://isamveri.org/pdfdr/D00053/1968_II_5/1968_II_5_DERMANMU.pdf adresinden alındı
- Derman, U. (1987). *Mürekkep ve Hokka, Aletler ve Adetler*. İstanbul.
- Derman, U. (2003). *Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi* (Cilt 28). Ankara: TDV. TDV İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-rasim-egrikapili> adresinden alındı
- Derman, U. (2010). *Doksandokuz İstanbul Mushafi*. İstanbul: Türk Petrol Vakfı.
- Derman, U. (2013). Osmanlı İstanbulu'nda Hat Sanatı. U. O.-1. 2013) (Dü.). içinde, (s. 474-494). İstanbul. 2021 tarihinde <https://hdl.handle.net/20.500.12723/126> adresinden alındı
- Derman, U. (2019). *Ömrümün Bereketi: 2*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Derman, U. (tarih yok). *Eski Mürekkebeçiliğimiz Kalem Kağıda Dair*. İslam Düşüncesi.

- Durant, W. (1997). *İslam Medeniyeti*. (O. Bahaeddin, Çev.) Tercüman 1001 Temel Eser. <https://archive.org/details/willdurantislammedeniyeti/page/n1/mode/2up> adresinden alındı
- Durmuş, T. I. (2021). *Şair ve Sultan Osmanlı'da Edebî Himaye*. İstanbul: Muhit Kitap, s. 15-51.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansikopedisi* (Cilt 4). (1994).
- Erdem, E. (2006). Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz. *Bankacılar Dergisi*(56), 10-28. https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/osmanli_para_sistem_i.pdf adresinden alındı
- Erdem, Y. (2021). *Müteferrika'nın İzinde Kitap ve Matbuat Tarihi Yazıları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, s. 99.
- Ersoy, A. (1988). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Akbank Yayınları, s. 12-15.
- Erünsal, İ. E. (2013). *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*. İstanbul: Timaş Yayınları, 102; 103; 206, 294; 305.
- Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 212; 222.
- Erünsal, İ. E. (2018). *Ortaçağ İslam Dünyasında Kitap ve Kütüphaneler*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 315; 398.
- Erünsal, İ. E. (2021). *Osmanlılarda Kitap Ticareti Sahaflar ve Kitapçılar*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 238; 261; 291-300; 469; 499; 522.
- Eyice, S. (1982, Temmuz). J.Von Hammer-Prugstall ve Seyahatnameleri. *Belleten*, XLVI(183), 535-550.
- Faruqi, S. (2010). *Osmanlı Kültüründe Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla* (6. b.). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faruqi, S. (2017). *Osmanlı Zanaatkarları*. (Z. Kılıç, Çev.) İstanbul: Alfa Tarih, s. 32; 50; 187.
- Fetvacı, E. (2013). *Sarayın İmgeleri Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s.109-115.
- Finkel, C. (2007). *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*. (Z. Kılıç, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.
- Galland, A. (1987). *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)* (2 b., Cilt II). (N. S. Örık, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.30; 31.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat s. 213.
- Gruber, C. (2020). *Osmanlı-İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*. (E. Gökyaran, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.14-16.

- Güler, İ. (2000). XVIII.Yüzyılda Osmanlı Esnaf Ve Zanaatkârlarının Sorunları Üzerine Gözlemler. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2). [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fdergipark.org.tr%2Ftr%2Fdownload%2Farticle-file%2F217460&chunk=true](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fdergipark.org.tr%2Ftr%2Fdownload%2Farticle-file%2F217460&chunk=true) adresinden alındı
- İnalcık, H. (2019). *Şâir ve Patron " Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları. s.10-15.
- Karaman, K., & Pamuk, Ş. (2016, Nisan). Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinde Tağşiş ve Nedenleri (1326-1844). *ODTÜ Gelişme Dergisi*(43), 229-256.
- Kazan, H. (2004). Topkapı Sarayı'nda Kâtipler Cemiyetinin (Cema'at-i Kâtiban-ı Kütüb) Eğitimleri ve Görevleri. *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV(24), 213-241. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10954/130941#article_cite adresinden alındı
- Kazan, H. (2010). *XVI. Asırda Sarayın Sanatı Himayesi*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları.
- Kazan, H. (2021). Osmanlı Sarayında Bir Kitabın Serüveni. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 45, 155-184.
- Keskiner, C., & Akar, A. (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen Motif*. İstanbul: Tercüman Kültür ve Sanat Yayınları. <https://archive.org/details/azadeakarcahidekeskinerturksuslemesanatindadesenvmotif/page/n21/mode/2up?view=theater> adresinden alındı
- Koca, F. (2020, Ocak 14). *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (T. İ. Merkezi, Düzenleyen) <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-fetavat-tatarhaniyye>: <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-fetavat-tatarhaniyye> adresinden alındı
- Korur, N. R. (1937). *Türkiye'de Nebâti Boyalar*. Ankara, s. 240.
- Kundak, A. N. (2005). Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Bulunan H. 2135 Numaralı Murakka. *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX* (s. 338-351). İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları. http://isamveri.org/pdfdr/D144361/2005/2005_KUNDAKAN.pdf adresinden alındı
- Lothar, M. (2018). *Beyaz Büyü Kâğıdın Çağı*. İstanbul: Koç Üniveristesi Yayınları. s. 7-11.
- Mahir, B. (2012). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. s. 18; 99; 106-108.
- Mantran, R. (1990). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kurumsal, İktisadî, Toplumsal Tarih Denemesi* (Cilt I.). (E. Ö. Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.76.
- Memiş, M. (2021). Sanatlı Yazma Kitaplardan En'am-ı Şerifler ve Özellikleri. İ. Özcoşar, A. Karakaş, Z. Polat, İ. Kanbaz, & U. Yiğiz (Dü) içinde,

- Sadırlardan Satırlara Hat Sanatı ve Hattatlar* (1 b., s. 85-98). İstanbul: Divan Kitap.
- Mollaibrahimoğlu, S. (2017). *Yazma Eserler Terminolojisi* (2 b.). İstanbul: Ensar Yayınları.
- Müstakimzâde. (2011). *Tuhfe-i Hattâtîn*. (M. Koç, Dü.) İstanbul: Klasik Yayınları.
- Nefeszâde İbrahim. (tarih yok). *Gülzar-ı Savab*. (K. M. Rıfat, Dü.) İstanbul, 1938: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı.
- Neumann, C. K. (Bahar 2005). Üç Tarz-ı Mütalaa Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*(1). s.51-56.
- Nuhoglu, H. Y. (1996). *Gülzâr-ı Savâb Maddesi* (Cilt 14). İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulzar-i-savab> adresinden alındı
- Numânî, Ş. (2021). *Türkiye, Mısır, Suriye Bir Seyahatname*. (M. Varol, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.s. 140; 145.
- Öksüz, Z. (2015). XVIII. Asır İstanbulu'nun Kültür Merkezleri Olarak Edebiyat Mahfilleri: Kültürel Mirasın Aktarımında “Edebiyat Mahfilleri”nin Rolü. *International Journal of Sport Culture and Science*, cilt 3(Özel Sayı 4), 141-158. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjscs/issue/8670/108326> adresinden alındı
- Öktem, N. (2017). XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine göre Osmanlı'da Kitap Kültürü (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. <https://katalog.marmara.edu.tr/veriler/yordambt/cokluortam/D/B/D/D/A/79282FB5-DD23-C94B-B27E-E2C5F9DDEFEl.pdf> adresinden alındı
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.s.456.
- Özcan, Tahsin,TDV İslam Ansiklopedisi. (2005). *Muhallefât Maddesi* (Cilt 30). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özen, M. E. (2003). *Türk Tezhip Sanatı*. İstanbul: Gözen Yayınevi. s. 4.
- Özen, M. E. (2017). *Türk Cilt Sanatı* (2. b.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Özkafa, F. (2010). Hat Sanatı Bakımından Mushaf Kitabedinin Tarihî Seyri. *Marife (10.Yıl)*(3), 307-326. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/827065> adresinden alındı
- Özkafa, F. (2013). Birden Fazla Hattat Tarafından Yazılan Mushaflar. *Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat* (s. 75-90). Amasya: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. https://www.academia.edu/es/39177817/Birden_Fazla_Hattat_Taraf%C4%B1ndan_Yaz%C4%B1lan_Mushaflar adresinden alındı
- Özkaya, Y. (2020). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s.15-24.

- Özkeçeci, İ., & Özkeçeci, Ş. B. (2007). *Türk Sanatında Tezhip*. İstanbul: İlhan Özkeçeci.
- Öztürk, S. (1995). *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özvar, E. (2017). Osmanlı Toplumunda Yazma Eser Üretkenliği. *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*. (s.17-44) İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları. s.37.
- Pamuk, Ş. (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler (1469-1998)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. s. 124; 174.
- Pedersen, J. (2018). *İslam Dünyasında Kitabın Tarihi*. İstanbul: Klasik Yayınları. s.29.
- Refik, A. (1988). *Onbirinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1698-1785)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.s. 9-17.
- Sabev, O. (2016). *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi. s. 292.
- Sabırlı, T. (2019). *Dindarlık,Ekonomi ve Sosyal Hayat: Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı Üzerine bir İnceleme* (1. b.). İstanbul: Libra Kitap. s. 21.
- Saltık, E. (2007, Ağustos). Osmanlı Sosyal Hayatında Kitap. *Yüksek Lisans Tezi*, 42. Sakarya. Aralık 29, 2019 tarihinde alındı
- Scharader, F. (2015). *İstanbul 100 yıl Öncesine Bakış* (2 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi. s.141.
- Schweigger, S. (2004). *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*. (H. Stein, Dü., & S. T. Noyan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi. s. 89.
- Serin, M. (1982). *Hat San'atımız*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat. s.105.
- Serin, M. (2003). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar* (2. b.). İstanbul: Kubbealtı Yayınları. s.135-147.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları. s. 431; 441; 488.
- Tanıncı, Z. (1996). *Türk Minyatür Sanatı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.s. 58; 141.
- Taşkın, O. (2019). Lale Devri'nden Sonra Klâsik Türk Mûsikîsi ve Bestekâr Bir Padişah: Sultan I. Mahmud Han (1696–1754) . *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 9(2), 314-321.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanattasarim/issue/52527/691165> adresinden alındı
- Tekin, E. C. (2018). *Osmanlı'da Kitap Kültürü ve Batı Dünyası*. İstanbul: Hiper Yayın. s. 46; 165.

- Terzi, M. A. (1995). İstanbul 1131/1719 tarihli Askeri Kassam Defteri (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr> adresinden alındı
- Toderini, G. (2018). *Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı* (1 b.). (M. S. Bekar, Çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi. s.168.
- Uluç, L. (2006). *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. s. 481; 487.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı Tarihi* (Cilt IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünver, A.S. (2007). *Türk Süsleme Sanatçıları ve Müzehhipler* (Cilt 1). (A. K. Gülbün Mesara, Dü.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ünver, A.S. (2010). *Türk Süsleme Sanatları* (Cilt II. Cilt). (A. K. Gülbün Mesara, Dü.) İstanbul: İşaret Yayınları.
- Ünver, A. S. (1962). XV. Yüzyılda Türkiye'de Kullanılan Kâğıtlar ve Su Damgaları. *TTK Belleten*, XXVI(104), s. 741.
- Ünver, S. (1954). *Müzehhip ve Çiçek Ressamı Üsküdarlı Ali*. İstanbul: Tege Laboratuvarı Yayınları. s. 9.
- Vehbî. (2008). *Sûrnâme Sultan Ahmed'in Düğün Kitabı*. (M. Tulum, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yaman, A. P. (2003). Hat Sanatı İçin Kaynak "Devhat'ül-Küttâb İncelemeli Metin Çevirisi". *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul. s.189.
- Yaman, B. (2008). *Osmanlı Saray Sanatkârları : 18. yüzyılda Ehl-i Hiref*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yaman, B. (2012, 1). Osmanlı Kitap Sanatlarında La'li Mürekkep Yapımı. (28). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd/issue/48333/611897>
- Yazıksız, N. A. (1993). *Kitap*. (T. Acaroğlu, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.s. 102; 111
- Yazır, M. B. (1981). *Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli* (2 b.). (U. Derman, Dü.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. s. 65-75.
- Yılmaz, F. (2010). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkube Yayınları.

EKLER

Ek 1

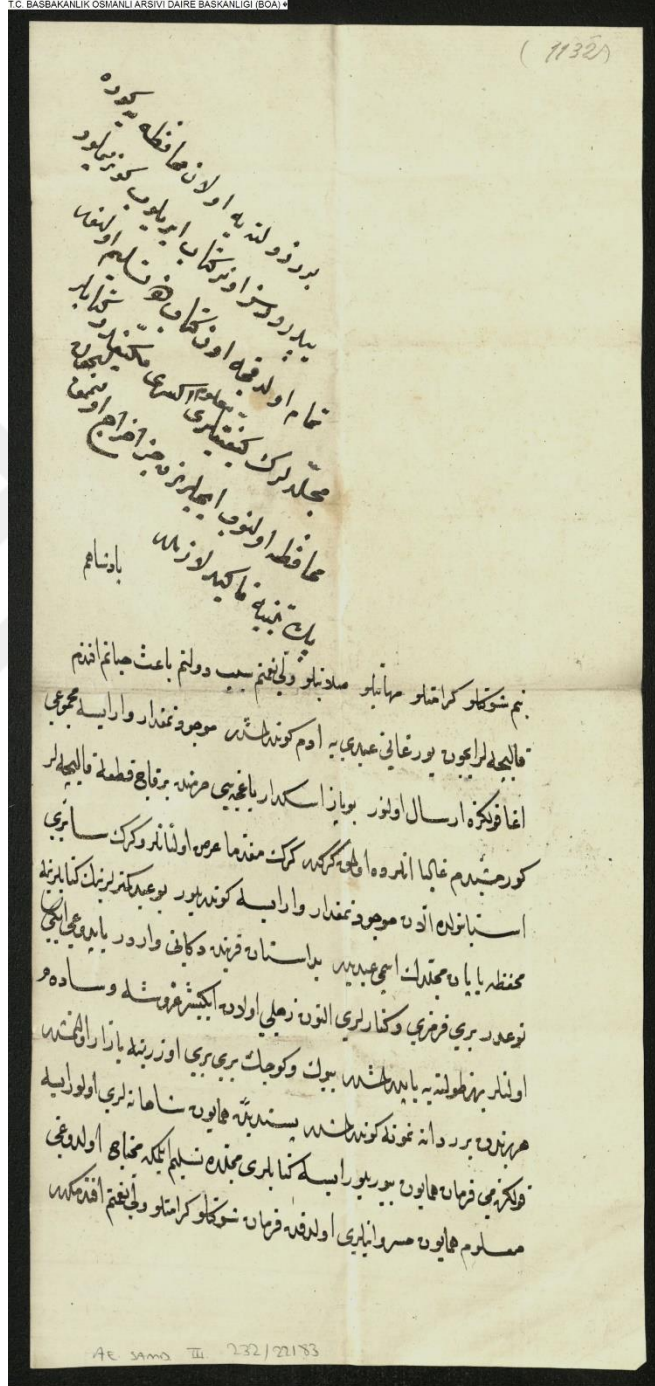
Belge Özeti: Merhum Hattat Osman Efendi halifesi Hattat Mustafa'nın, Hattat İbrahim Efendi huzurunda hatlarının incelenmesi sonucu (imtihanla) ehil olduğunun anlaşıldığı ve kendisine vazife tevcihi. (BOA. AE.SMST.II. 39-3875 H-06-04-1112)



AE.SMST.II.00039.03875.001

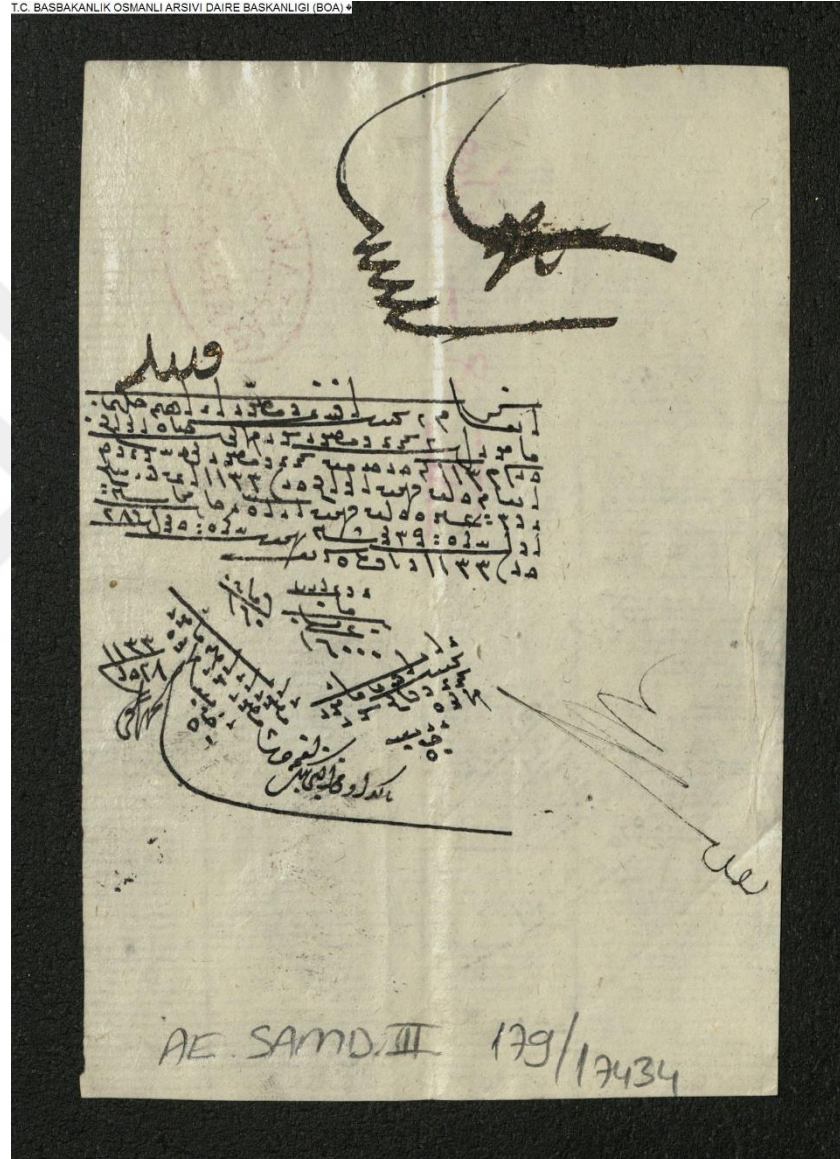
Ek 2

Belge Özeti Padişahın kitaplarının bedestan yakınında dükkânı olan mücellid Abdi Usta tarafından ciltleneceği. (BOA. AE.SAMD.III 232-22183 H-29-12-1132)



Ek 3

Belge Özeti: Sur-i Hümayunda vazifeli vakanüvis Necib Efendi ile musavvir İbrahim Çelebi'nin inam pusulası. BOA. AE.SAMD.III 179-17434 H-28-11-1133

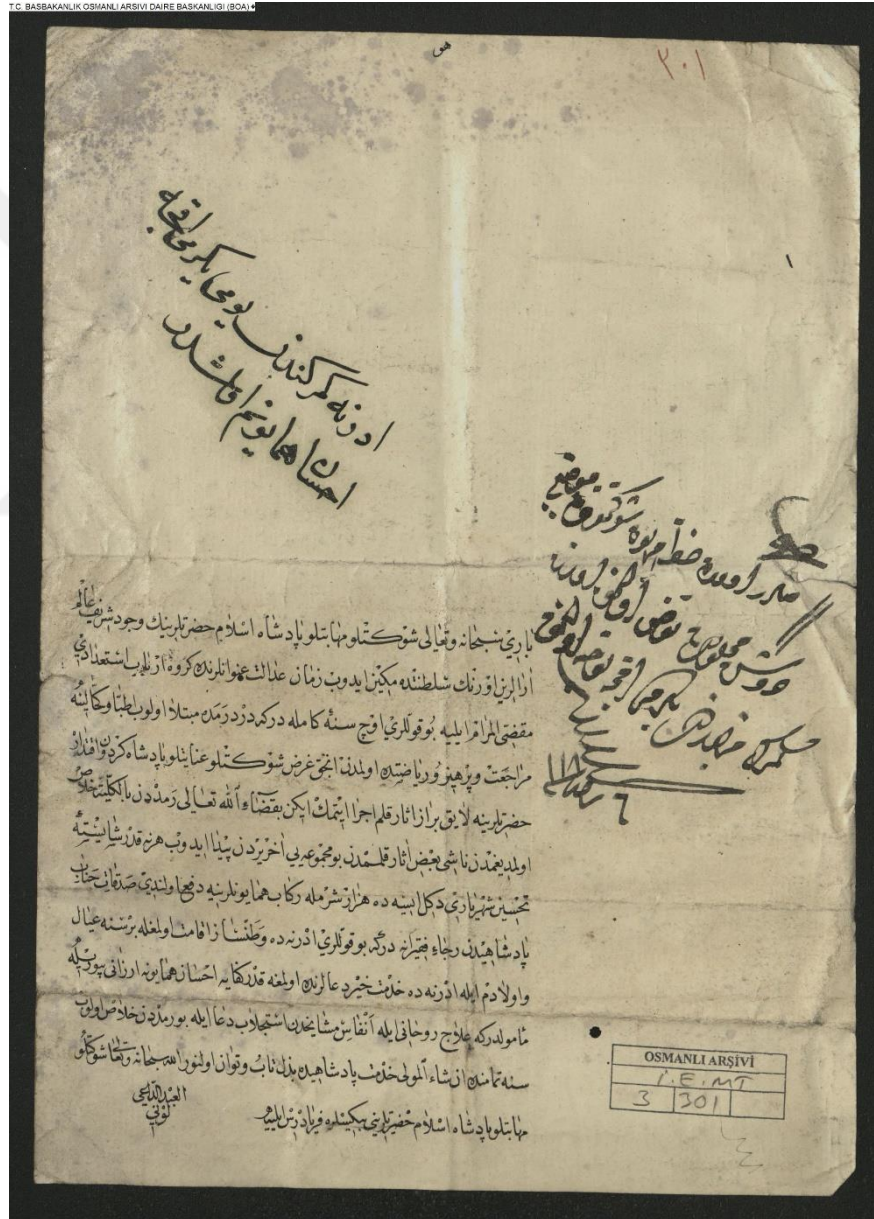


AE.SAMD.III.00179.17434.001

Ek 4

Belge Özeti: Kendisinin müptela olduğu hastalık dolayısıyla fakr-ı zaruret içinde olduğundan bahisle sadaka-i padişahi ile tesirri ricasına dair Edirne'de mukim Levni imzalı arzuhal üzerine sadır olan hatt-ı hümayun.

(BOA. H-06-07-1118 İE.MT..3-301)

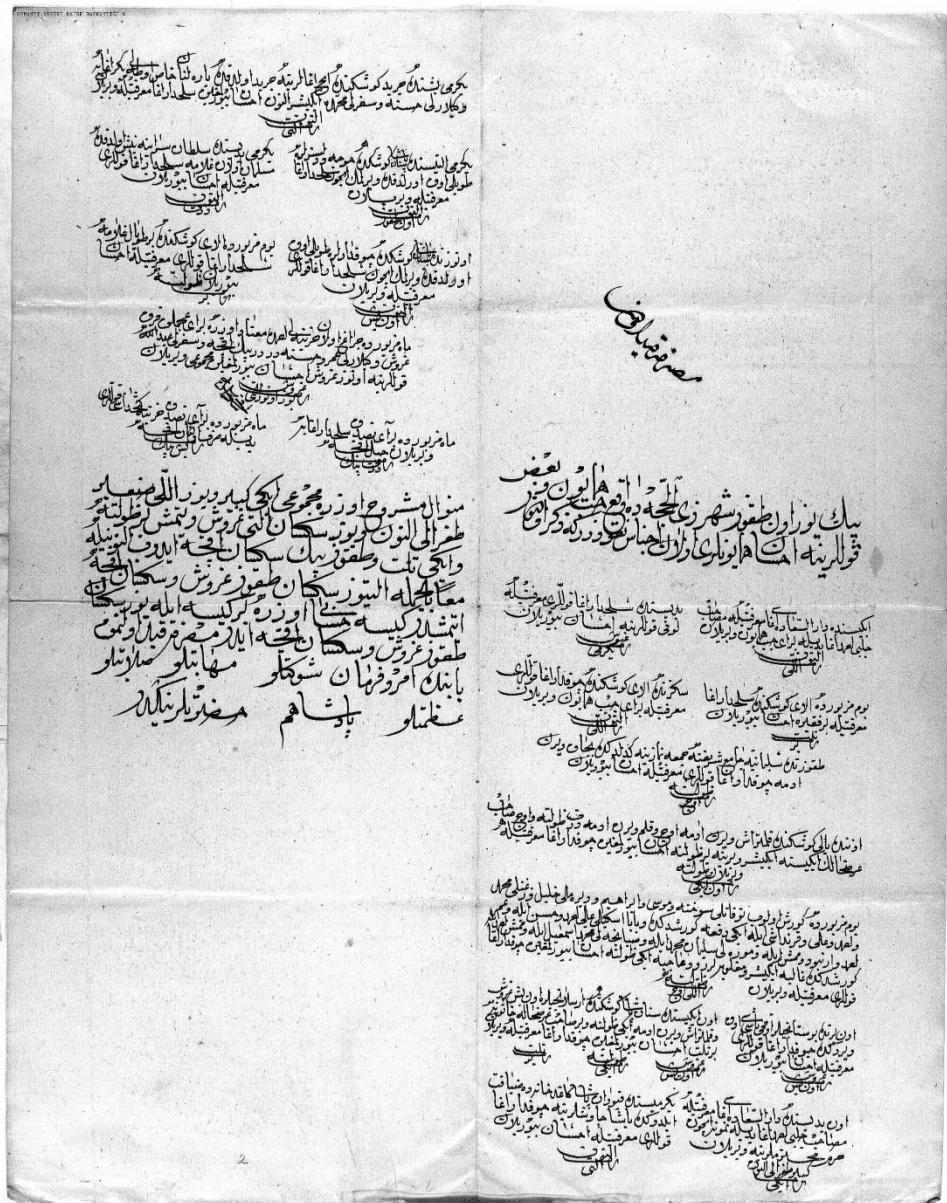


İE.MT.00003.00301.001

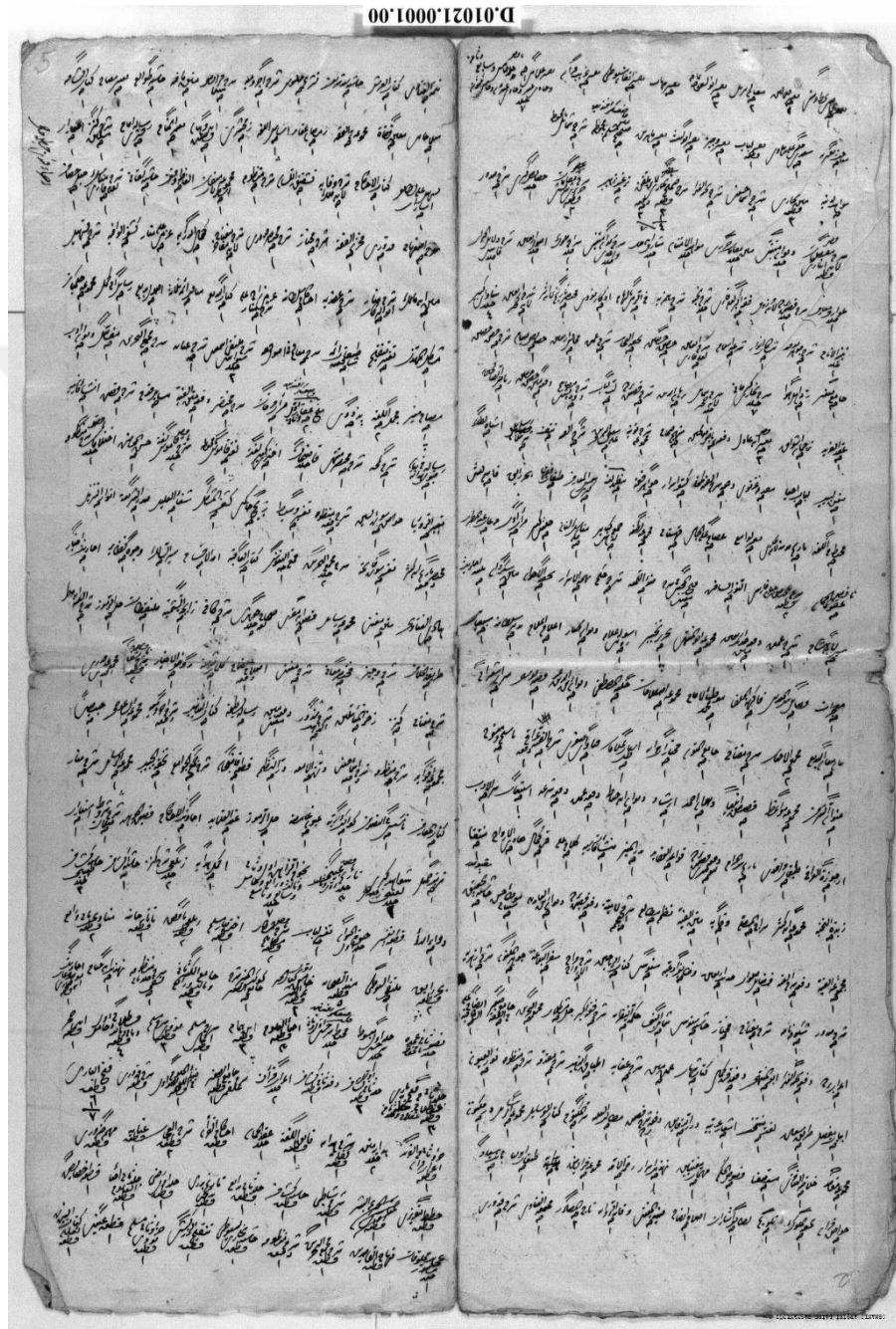
Ek 5

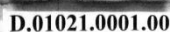
Belge Özeti: Ceyb-i Hümayun Defteri. Ceyb-i Hümayun Defteri. 1119 senesi zilhicce ayında ceyb-i hümayun için takdim olunan ve Levnî'ye, fakirlere, padişaha bazı şeyler takdim edenlere, güreş edenlerden galip ve mağluba, arslancılara, paşa çavuşlarına, cirit oynayanlara vesaireye ihsan olunan paralara dair.

(BOA. TS.MA.d 2352 H-29-12-1119)



D.02352.0327.00





BOA. D..BŞM.MHF. 15-5 H-09-03-1131

D.BŞM,MHF,00015,00005,003

Belge Özeti: Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın, Bâb-ı Hümayun hazinesine nakil ve furuht olunan eşya ve kitapları.

Handwritten manuscript page, likely a calendar or ledger, featuring dense, cursive script in a historical language (possibly Persian or Ottoman Turkish). The text is organized into columns and rows, with some sections marked by red ink. The page shows signs of age, including discoloration and a large, irregular tear on the right side.

Ek 9

Belge Özeti: Sarayda yapılan bir müzayede (Hekimoğlu Ali Paşa)

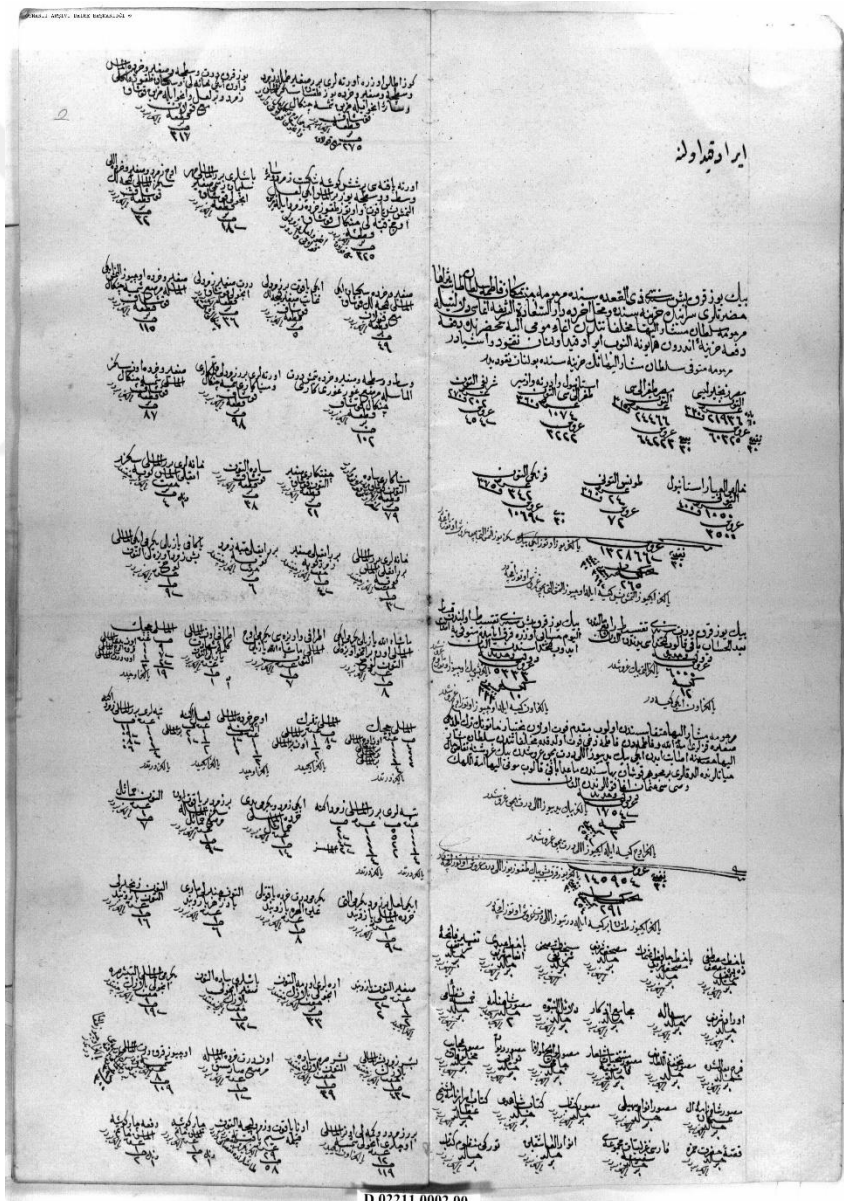
BOA. TS.MA.d 2274- H-29-06-1148



Ek 10

Belge Özeti : Müfredat defteri: III. Ahmed'in kızı ve sabık Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa zevcesi Fatma Sultan'ın sarayından alınıp Enderun Hazinesi'ne cildleri elmas, yakut ve altınla müzeyyen iki kıt'a Kur'an-ı Kerim, Fatma Sultan'ın sarayında 1145 senesinde bulunan muhallefatından meşhur hattatlar kaleminden çıkma Kur'an-ı Kerimler, risaleler, muhtelif kitaplar..

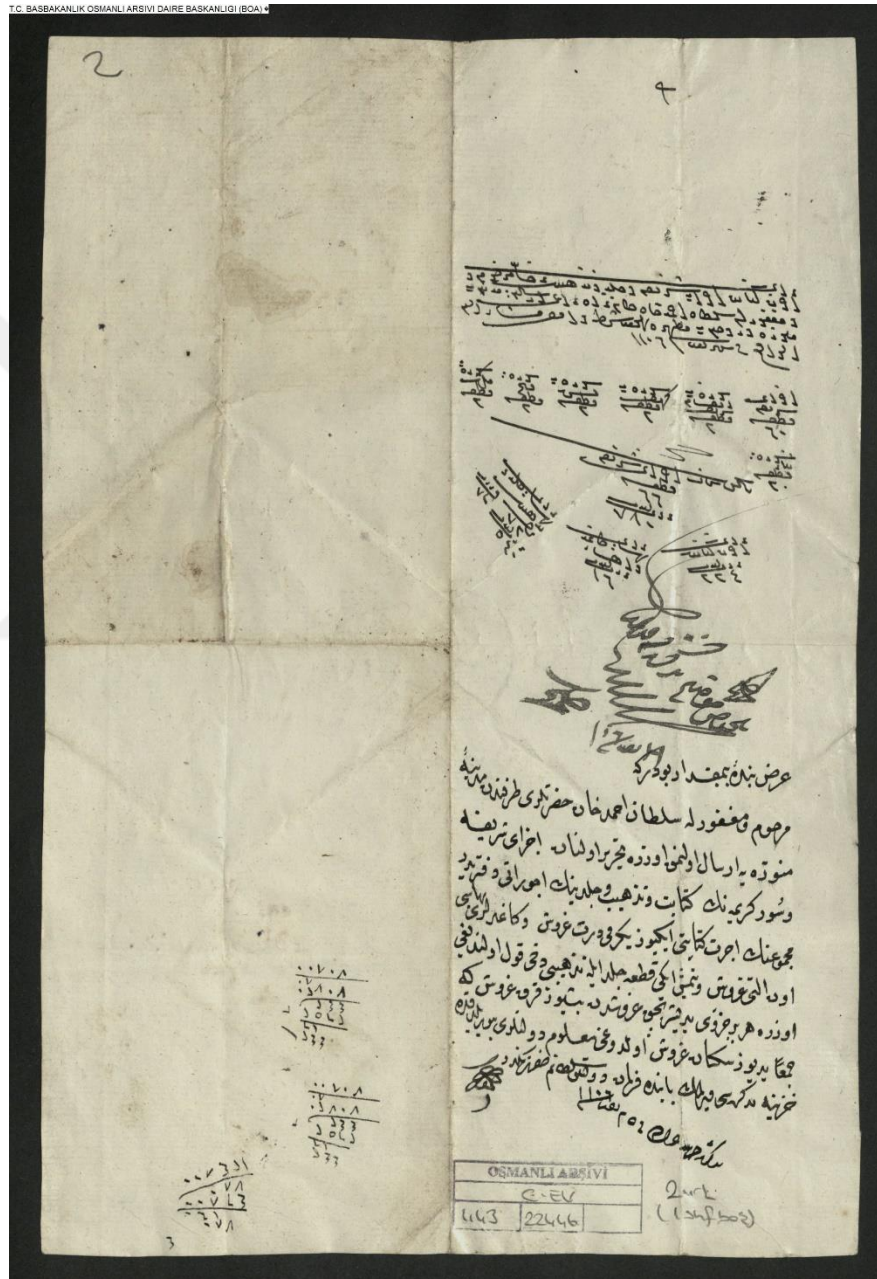
BOA. TS.MA.d 2212 H-29-11-1145



Ek 11

Belge Özeti: Sultan Ahmed tarafından Medine-i Münevvere'ye gönderilmek üzere yazdırılan ecza-yı şerifenin kitabet, tezhib ve teclidi ücretinin verilmesi.

BOA. C..EV..443-22446 H-19-1106



C.EV.00443.22446.001